

**Denise Avenas:
Trotskijs ekonomiska och politiska
tänkande**

Innehållsförteckning

Inledning.....	3
Första delen: Tillkomsten av Trotskijs teoretiska schema.....	7
1. Lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen — grunden till teorin om den permanenta revolutionen.....	7
2. Drivkrafterna i den ryska revolutionen: den permanenta revolutionen och ”växa över”.....	12
3. Uppbygget av det revolutionära partiet.....	21
Mellankapitel.....	28
Andra delen: Den permanenta revolutionens epok.....	32
1. Hålla ut tills en allmän socialistisk revolution uppträder.....	34
2. Trotskij och ”den historiska utvecklingen”.....	40
3. Varför Fjärde Internationalen?.....	47
Avslutning: ”Trotskismens” teoretiska framsteg.....	54

(Avenas artikel är översatt ur den engelskspråkiga tidskriften *International* vol 3, nr 2, vintern 1976 och nr 3, våren 1977. Som medlem av Fjärde Internationalens franska sektion, skrev Avenas artikeln ursprungligen på franska. Den publicerades 1970 i **Cahiers rouges**, Maspero, Paris.)

Inledning

För att analysera det dialektiska sambandet mellan ekonomi och politik i Trotskijs tänkande, hans förståelse av den ekonomiska determinismen och det teoretiska schema den bygger på, kan vi utgå från den grundläggande tesen i marxismens ekonomiska lära, som den uttrycks i följande rader i förordet till **Till kritiken av den politiska ekonomin**:

En samhällsformation går aldrig under, innan alla produktivkrafter utvecklats för vilka den har tillräckligt spelrum, och nya, högre produktionsförhållanden uppträder aldrig, förrän deras materiella existensbetingelser mognat i det gamla samhällets eget sköte.¹

Detta stycke uttrycker den historiska materialismens väsen. Den politiska utvecklingen kan inte föregripa ekonomins ”blinda”, ”omedvetna” rörelselagar och den dynamiska motsättningen mellan de församhälleligade produktivkrafternas tillväxt och de privata produktionsförhållandena. Ett samhälle kan inte störtas innan motsättningen som bestämmer ett produktionssätts uppkomst och tillväxt har nått en skärningspunkt där samhällsformationen måste krossas för att bereda plats åt produktivkrafternas tillväxt och ge produktionsförhållandena en kvalitativt ny struktur. Dessa ”tendensers järnhårda nödvändighet” — som gör utvecklingen av samhällets ekonomiska grund jämförbar med naturens framsteg — sätter därför en absolut gräns för den politiska kampen, och utesluter varje försök att ”hoppa över” ett stadium. Den ekonomiska determinismen tilldelar alltså den politiska faktorn, som här ska förstås som det ”subjektiva” förberedandet av den sociala revolutionen, en mycket speciell plats och roll: revolutionen är historiens ”lokomotiv” och det är människor som skapar den, men de kan endast genomföras under helt speciella förhållanden som aldrig kan förbises.

Denna ekonomiska analys låg till grund för teorin om en revolution i stadier — enligt vilken de kapitalistiska produktivkrafternas utveckling i det feodala samhället hade gjort det både möjligt och nödvändigt med en borgerlig revolution för att bringa den politiska överbyggnaden i samklang med landets ekonomiska utvecklingsnivå. På samma sätt krävde arbetets allt större församhälligande under det kapitalistiska produktionssättet att det privata ägandet av produktionsmedlen och den statsform som stod som garant för denna egendomsform avskaffades. Men den proletära revolutionen kunde genomföras först när den politiska och sociala utvecklingen motsvarade den ekonomiska basen, eller när borgarklassen inte bara hade den ekonomiska utan även den politiska makten — som t ex i Tyskland under 1800-talets andra hälft. Marx gick så långt som att säga, att ”det industriellt mera utvecklade landet visar det mindre utvecklade endast bilden av dess egen framtid”,² ett något tvetydigt överförande till det *politiska* planet av något som med rätta är en del av en *ekonomisk* analys. Det faktum att Marx teoretiskt kunde förklara de ekonomiska motsättningarna innebar inte automatiskt att han kunde gå vidare och visa hur man i konkreta politiska termer kunde lösa dessa motsättningar i de olika, ojämnt utvecklade länderna i Europa.

Genom att begränsa analysen av den revolutionära processen till utvecklingen av de grundläggande *ekonomiska* motsättningarna — och *teoretiskt härleda* denna process från

1 Marx, **Till kritiken av den politiska ekonomin**, Arbetarkultur, Stockholm 1970, s.10.

2 Marx, **Kapitalet**, band 1, Cavefors 1976, s. 4.

ekonomiska principer, istället för att analysera den som en direkt funktion av styrkeförhållandet mellan borgarklassen och arbetarklassen i ett givet land — kunde inte Marx och Engels dra några *klara teoretiska slutsatser* från det faktum att revolutionen inte uppträdde först i England, det mest utvecklade kapitalistiska landet på den tiden, utan i Tyskland och Frankrike. Från det faktum att borgerliga revolutioner var omöjliga lyckades de aldrig dra slutsatsen att den proletära revolutionen definitivt stod på dagordningen. Å ena sidan härledde de sin uppfattning om revolutionens natur från sin redan utarbetade ekonomiska teori. Å andra sidan fick den dåtida kapitalismens generella utvecklingsnivå dem att överföra sin modell av mänsklighetens ekonomiska och politiska utveckling i allmänhet på alla länder, oavsett hur utvecklat eller efterblivet det enskilda landet var.

Marx och Engels försökte tänka sig den proletära revolutionen i en tid då den ännu inte var möjlig, vilket händelserna 1848 lärde dem. De stora borgerliga revolutionernas tid var förbi, men den proletära revolutionen skyntade ännu bara vid horisonten. På Marx' och Engels' tid var storbourgeoisin inte längre i stånd att störta det feodala system som rådde i Tyskland och Österrike, och samtidigt var den europeiska arbetarklassen ännu inte stark nog att säkra segern.

Det var inte längre möjligt att upprepa en borgerlig revolution som den 1789. Samtidigt som den franska revolutionen hade utvecklat produktivkrafterna, hade den gjort arbetarklassen så politiskt mogen att den var ytterst farlig för borgarklassen. Trots att proletariatet i Tyskland och Österrike var långt mindre utvecklat än vad det var i Frankrike eller England, så var borgarklassen i dessa två imperier helt klara över vilka färor även en borgerligt-demokratisk revolution innebar för dem. Hellre än att utsätta sig för hotet från arbetarklassen, valde de att träffa överenskommelser med feodalismen och monarkin, även till priset av att hämma sin egen ekonomiska och politiska utveckling. Trotskij skrev om 1848 års ”revolutionära” borgarklass, att ”dess medvetenhet stegrade sig inför de objektiva villkoren för dess egen dominans.”¹ Revolutionen kunde inte längre genomföras av borgarklassen, utan bara mot den. Genom att ta upp striden lade arbetarklassen bara grunden för sin egen kamp.

Marx och Engels var väl medvetna om denna dialektik, d v s att det inte längre var möjligt med fler borgerliga revolutioner, samtidigt som den proletära revolutionen ännu inte var mogen. Men det skulle gå ytterligare 50 år i kapitalismens utveckling innan Trotskij, när problemet med den kommande revolutionens karaktär i Ryssland uppstod, kunde dra några nya teoretiska slutsatser. Marx och Engels hyllade 1848 års uppror som den proletära revolutionens gryning, men nederlagen för upproren fick dem att återfalla i en deterministisk uppfattning av förhållandet mellan ekonomi och politisk kamp, en uppfattning som var särskilt tydlig hos Engels. De drog slutsatsen att den viktigaste orsaken till att de tyska och österrikiska revolutionerna, såväl som den franska arbetarklassen, led nederlag var att de kapitalistiska produktivkrafterna fortfarande var ofullständigt utvecklade. 1895 skrev Engels i sitt förord till **Klasstriderna i Frankrike 1848/50**, att 1850 hade historien vederlagt de som trodde att tiden var mogen för ”majoritetens revolution”: ”Den har klargjort att tillståndet inom den ekonomiska utvecklingen *på kontinenten* då ännu inte på långt när var moget för ett avskaffande av den kapitalistiska produktionen.”² Nederlagen för 1848 års revolutioner var med andra ord ekonomiskt betingade.

Den franska republiken, som förde industribourgeoisin till makten, innebar en politisk

1 Trotskij, *Resultat och framtidsutsikter*, s 15 på marxistarkiv.se.

2 Engels, ”Förord till Marx ’Klasstriderna i Frankrike 1848/50’”, här citerat ur **Marx/Engels i urval**, Wahlströms 1965, s. 226. D.A.:s kursivering.

fulländning av det borgerliga styret, och gjorde klassmotsättningarna klara. Produktivkrafternas utveckling efter 1789 var av sådan art att varje framtida fransk revolution måste vara proletär. Men innan motsättningen mellan borgarklass och arbetarklass kunde bli politiskt klar måste kapitalismen förverkliga alla sina möjligheter. Österrike och Tyskland höll just på att frigöra sig från feodalismens bojor, och kapitalismen var ännu inte tillräckligt utvecklad för att kunna garantera en proletär revolution. Trots detta obestridda faktum lyckades inte Marx och Engels se vilken teoretisk innebörd det låg i skillnaden mellan de österrikiska och tyska borgerliga revolutionerna å ena sidan och den franska borgerliga revolutionen å den andra, och följaktligen kunde de inte heller inse vilken klyfta som skilde den franska arbetarklassens kamp 1848 från den kamp som fördes av de framväxande tyska och österrikiska proletariaten. I synnerhet lyckades de inte förstå deras *kompletterande* karaktär.

Marx trodde att den tyska borgerliga revolutionen skulle genomföras av arbetarklassen och småbourgeoisin, och att den teoretiskt sett kunde växa över i en proletär revolution, under förutsättning att arbetarklassen på något sätt kunde upprätta en dubbelmakt som skulle hindra bourgeoisin från att, när den väl kommit till makten, krossa arbetarna. I ”*Centralledningens hänvändelse till förbundet (mars 1850)*” analyserade han den tyska revolutionens förlopp och framtidsutsikter, och han slutar med orden ”Deras fältrop måste bli: Den permanenta revolutionen.”¹ Men detta ställdes aldrig mot Engels teori, som sa att den tyska arbetarklassen var lika lite utvecklad som den tyska borgarklassen, och att den därför först måste stärkas genom industrins tillväxt innan den kunde genomföra en segerrik revolution. Med permanent revolution menade Marx en fortsatt revolution, och att de ekonomiska och politiska betingelserna för en sådan kontinuitet mellan det borgerliga och proletära stadiet ännu inte existerade.

Konsekvenserna av de europeiska ländernas ojämna utveckling var ännu inte så tydliga att de visade utvecklingens *sammansatta* karaktär. Produktivkrafternas låga tillväxttakt gjorde att det bara gick att uppfatta revolutionens förlopp som en serie stadier. Marx hade ännu ingen teori om det dialektiska sambandet mellan de nationella revolutionerna och produktivkrafternas internationella utveckling, och den europeiska kapitalismens ojämna utveckling fick honom att dra nationellt deterministiska slutsatser, och han menade att varje land måste genomgå det övergripande schemats samtliga ekonomiska och politiska stadier. Nederlagen 1848 styrkte Marx och Engels i uppfattningen om en revolution i stadier, den politiska motsvarigheten till begreppet ekonomisk determinism. De kunde inte se att denna determinism inte verkar på *nationell* nivå, utan på den internationella kapitalismens nivå uppfattad i sin helhet. Mer exakt menade de att den ekonomiska determinismen på nationell nivå verkade på ett lika linjärt sätt inom mänsklighetens övergripande utveckling. Teorin om kapitalismen som socialismens föregångare, vilken är giltig för imperialismen i sin helhet, tillämpades direkt på de enskilda europeiska länderna. Det var utifrån detta perspektiv som Marx och Engels utarbetade sin revolutionsmodell, en modell som skulle komma att ligga till grund för de ryska socialdemokraternas kamp. Trotskij var den förste som visade att den inte motsvarade analysen av den konkreta situationen i Ryssland, betraktad i ljuset från imperialismens utveckling efter Marx.

Teorin om absolut determinism, d v s grundvalen för marxismens analys av den historiska utvecklingen, gav upphov till vitt skilda — ja t o m helt motsatta — revolutionära perspektiv, perspektiv i så skarp motsättning till varandra som mensjevnikernas och Trotskijs. Men för att dra fram det specifika i Trotskijs teoretiska bidrag tänker jag jämföra honom med Lenin. Även om deras teorier var mycket olika, så återspeglar båda tvedtydigheterna i Marx och Engels politiska tänkande, och båda pekar åt samma mål: den proletära revolutionen.

1 ”Centralledningens hänvändelse till förbundet (mars 1850)”, i **Marx/Engels i urval**, op.cit., s. 186.

Trots att de grundar sig på olika uppfattningar av den ryska verkligheten, så berikar och kompletterar deras teorier varandra. Var för sig utvecklade Trotskij och Lenin olika sidor av Marx' teoretiska framsteg när det gällde att förstå förhållandet mellan ekonomisk determinism och revolutionär kamp: Lenin behövde av att, precis som i Tyskland 1848 men ändå i betraktande av Rysslands särigheter, lösa motsättningen mellan feodalism och kapitalism innan det gick att genomföra en proletär revolution, medan Trotskij vidareutvecklade den föräning om samspelet mellan världsrevolutionens olika sektorer som Marx hade fått mot slutet av sitt liv genom att studera den europeiska kapitalismens senaste utveckling. På det teoretiska och politiska området uttrycktes dessa olika uppfattningar i den historiskt betydelsefulla motsättningen mellan teorin om den permanenta revolutionen och teorin om en revolution i stadier. Förvisso hade Lenins stadieteori inget att göra med mensjevikernas, och senare Stalins, strängt mekaniska uppfattning, som överförde en felaktig fatalistisk syn på determinismen till politiken. Men så länge Lenin ansåg det nödvändigt att följa denna modell, var han ändå oförmögen att teoretiskt förstå det speciella i sin epok.

I denna artikel ska jag försöka belysa och utveckla vad som kan verka vara ett godtyckligt påstående, nämligen att Trotskij med hjälp av den marxistiska metoden, och inte de slutsatser som Marx och Engels på sin tid dragit, var den ende som insåg de revolutionära möjligheter som öppnade sig i Ryssland i början av 1900-talet, och vilken karaktär de hade. En orsak till Lenins och Trotskijs skilda bedömningar av den revolutionära situationen i Ryssland är den tidpunkt vid vilken de utarbetade sina teorier. Trotskij formade sin uppfattning nästan tio år senare än Lenin, vid en tidpunkt då populisterna (narodnikerna) var teoretiskt, om än inte politiskt, besegrade. I Plechanovs fotspår tvingades Lenin ta upp kampen mot den populistiska ideologin som hävdade att kommunismen i Ryssland kunde byggas på grundval av landsbygdens byalagsstruktur, trots att byalagen vid den tiden höll på att falla samman, och Ryssland höll på att slå in på en kapitalistisk väg. Han tvingades rota marxismen i Ryssland och visa att endast de teorier som Marx utvecklat på grundval av länderna i Västeuropa kunde ge ett korrekt revolutionärt perspektiv. Revolutionen i Ryssland skulle bli proletär, och kapitalismen, som var en förutsättning för att proletariatet skulle kunna konstitueras sig som revolutionär klass, utgjorde historiskt sett en progressiv kraft. Men utifrån detta drog han slutsatsen att man först måste störta de feodala strukturerna, och att en borgerlig revolution därför var nödvändig. Den våldsamma polemiken mot populisterna fick Lenin att, liksom Marx och Engels, härleda sina revolutionära perspektiv från produktivkrafternas utveckling i Ryssland.

Trotskij smidde sin teoretiska arsenal vid en senare tidpunkt. Eftersom han inte behövde föra de äldre socialdemokraternas kamp mot populisterna, så kunde han använda dessa erfarenheter för att gå vidare, utarbeta en kvalitativt ny analys av situationen, skilja Lenins idéer från den relativa dogmatism som den ideologiska kampens bitterhet påtvingat dem, och ånyo ta upp vissa av populisternas teser, men då tagna ur sitt reaktionära sammanhang. Hans tidsmässigt privilegierade ställning gjorde det möjligt för honom att utveckla Marx' teorier mycket längre än Lenin och han kunde förbigå de tvetydigheter som låg i att ett borgerligt stadium var "nödvändigt".

Utifrån dessa teman tänker jag visa att det enda sättet att förstå de anklagelser, som både före och efter Oktoberrevolutionen riktades mot Trotskijs teorier, är att betrakta dem i ljuset av han och hans motståndares skilda uppfattningar om den ekonomiska determinismen och förhållandet mellan ekonomi och politik — d v s mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och den politiska kampen för den proletära revolutionen. Jag ska analysera de teman som utgör enheten i Trotskijs politiska tänkande, och som återfinns i alla hans polemiska och andra

skrifter från begynnelsen till slutet av sin karriär. Med det hoppas jag kunna vederlägga den förvrängning av bolsjevism och "trotskism" som var den stalinistiska skolans enda "teoretiska" intresse.

Första delen: Tillkomsten av Trotskijs teoretiska schema

1. Lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen — grunden till teorin om den permanenta revolutionen.

1881 skrev Vera Zasulitj till Marx:

"Ni förstår alltså, medborgare, vilken stor tjänst Ni skulle göra oss om Ni ville förklara Er mening om vad framtiden bär i sitt sköte för våra byalag på landsbygden, och om den teori som säger att alla världens folk av historisk nödvändighet är tvungna att genomgå samhällsproduktionens alla stadier." Marx svarade henne: "Denna utvecklings historiska ödesbestämhet är *uttryckligen begränsad till länderna i Västeuropa.*"¹

Men denna historiska nödvändighet hade fått sig en törn även i Tyskland. Klyftan mellan de mest framskridna kapitalistiska ländernas utveckling och Tysklands efterblivenhet hade dock ännu inte blivit så stor att Marx kunde se denna utvecklings ojämna och sammansatta karaktär. Snarare än att se den europeiska kapitalismen som en organisk helhet där de olika sektorerna grep in i varandra, betraktade Marx Europa som en summa av nationella ekonomier, vilka skulle genomgå alla de faser i den kapitalistiska utvecklingen som han beskrivit med exemplet England. Mot slutet av sitt liv började han emellertid uppfatta västkapsitalismen — som var på väg att utveckla sig till imperialism — som ett block mot efterblivna stater av Rysslands typ. Och han började ana att utvecklingen i Ryssland mot slutet av 1800-talet kunde bli annorlunda. "Förekomsten av en samtida västlig (kapitalistisk) produktion som dominerar världsmarknaden gör att Ryssland kan inkorporera kapitalismens alla positiva landvinningar utan att slaviskt behöva följa dess utveckling i alla detaljer." Bara "om Ryssland var isolerat från resten av världen" skulle det behöva "på egen hand uppnå de framsteg som Västeuropa gjort under loppet av en lång utveckling, ända från de tidigaste primitiva samhällena till dess nuvarande skede."²

Härav följde, enligt Marx, att de byalag som fortfarande existerade på den ryska landsbygden "teoretiskt sett" kunde bli "den direkta utgångspunkten för det ekonomiska system mot vilket det moderna samhället tenderar", ty "byalagens liv hotades varken av en historisk nödvändighet eller en teori, utan av statens förtryck och den inträngande kapitalismens utsugning, som hade fått sin makt av statskassan."³ Denna uppfattning, som hos populisterna blev en dogm, kom Marx fram till därför att han inte kunde se att sönderfallet av byalagens samhällsekonomiska struktur, som han mycket väl kände till, gav upphov till frön av kapitalism. Han insåg heller inte att kapitalismens "intrång" i Ryssland var en oundviklig följd av kapitalismens utveckling under imperialismens epok. Det var därför fel att tro att Ryssland på grund av sina nationella särdrag helt enkelt skulle kunna hoppa över den kapitalistiska fasen och dess följeslagare det borgerliga samhället. Under en hel period av sitt liv påpekade Lenin ständigt detta misstag, som var förståeligt hos Marx, men som hos populisterna hade blivit en reaktionär illusion.

1 Marx, **Om förkapitalistiska produktionssätt**, Bo Cavefors bokförlag, Stockholm 1970, s. 89.

2 Ej hittat källan till detta citat - öa.

3 Ej hittat källan till detta citat - öa.

Men icke desto mindre är det sant att den samtidiga existensen av det västliga kapitalistiska produktionssättet och det efterblivna Ryssland uteslöt en "engelsk" modell för ekonomins historiska utveckling. Det kunde inte bli tal om någon socialistisk bonderevolution i Ryssland, eftersom det redan var ett kapitalistiskt land. Men just därför kunde det heller inte bli någon borgerlig revolution, trots att landets överbyggnad var feodal. Lenin formulerade sin ekonomiska analys av Ryssland, och sina revolutionära perspektiv för detta, innanför de ramar som Marx hade utarbetat för sin tids kapitalistiska stater. Trotskij lyckades emellertid knyta an till de revolutionära perspektiv som skisserades i Marx brev till Zasulitj (även om det är tveksamt om han kände till dem) och till det frö till teorin om *den ojämna och sammansatta utvecklingen som fanns i dem*.

För att underbygga tesen att Ryssland, liksom länderna i väst, var på väg mot en proletär socialistisk revolution, och för att bryta med populisternas mystiska föreställningar om att man med hjälp av en bonderevolution kunde gå direkt från landsbygdens byalag (som hade blivit en myt) till kommunismen, visade Lenin att Ryssland oåterkalleligen hade slagit in på den kapitalistiska vägen. Med en imponerande mängd statistik från alla delar av Ryssland visade han att landet inom loppet av ett halvt sekel hade genomgått det kapitalistiska produktionssättets alla utvecklingsfaser, som Marx hade beskrivit dem i **Kapitalet**. Men han gör här en *nationell* bedömning av de ekonomiska rörelselagarna, och den gör det omöjligt för honom att värdera de nationella särdragens teoretiska och politiska konsekvenser. Trotskij's utgångspunkt var den motsatta: genom att se den ryska verkligheten som en del av den imperialistiska världsekonomin får han hela det klassiska schemat att rasa samman. Han visade att den ryska samhällsformationens särdrag, som var en effekt av världsekonomin, nödvändiggjorde en radikal omvärdering av både synen på den ekonomiska determinismen och de revolutionära perspektiv som härleddes från den.

Utifrån den framställning som Marx i **Kapitalet** gjorde av det kapitalistiska systemets framväxt, skisserade Lenin en teori om den ryska kapitalismens *organiska* och *nationella* utveckling. Mot detta ställde Trotskij (till en början bara underförstått) *lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen*, en lag som kräver att man omvärderar den ekonomiska determinismen. Västländernas ständiga ekonomiska och politiska tryck på det feodala Ryssland tvingade det att utvecklas med *språng*. För att inte duka under för de omgivande kapitalistländernas tryck måste Ryssland ända från början anamma den mest avancerade tekniken. Trotskij skrev senare: "Trots att det måste följa efter de utvecklade länderna, behöver ett efterblivet land inte ta saker och ting i samma ordning."¹

Lenins **Kapitalismens utveckling i Ryssland** var bara en *beskrivning av detta utvecklingsförlopp*, där kapitalismen bit för bit uppstod ur jordbruket och sedan i sin tur återverkade på detta, och där kapitalismens framväxt följde de tre stadier som Marx definierat: från förkapitalistiskt småhantverk och enkel varuproduktion till manufaktur och slutligen till industriproduktion, där brottet med jordbruksekonomin var fullständigt. Likaså visade Lenin hur upplösningen av landsbygdens samhällsekonomiska struktur gav upphov till ett handelskapital, som i sin tur var utgångspunkt för ett industrikapital, som senare omvandlades till finanskapital. Men, förklarade Trotskij i de första kapitlen av **Ryska revolutionens historia**: ända från början hade Ryssland känt kapital i sin högsta och mest abstrakta form, som finanskapital, d v s sammansmältningen av industri- och bankkapital.

I sin polemik mot populisterna, som bara såg kapitalismen som en tillfällig och elakartad utväxt, skrev Lenin om bondesamhället: "...det är just här, fjärran från allt 'konstgjort' infly-

1 Trotskij, *Ryska revolutionens historia*, del 1, s 5 på marxistarkiv.se.

tande, och trots de institutioner som hämmar kapitalismens utveckling, som vi ständigt kan iakttaga hur element av kapitalism uppstår inom 'byalaget' självt"¹ Men han drog den felaktiga slutsatsen att dessa element kunde utvecklas oberoende av den kapitalistiska omgivningen och skapa grunden till en storindustri. I **1905** svarade Trotskij: "Produktionen i stora fabriker och verkstäder har i Ryssland inte vuxit fram på något 'naturligt' eller organiskt sätt. Den växte inte fram gradvis ur hantverksproduktion och manufaktur, eftersom hantverksproduktionen aldrig fick möjlighet att växa fram ur hemindustrin och redan före sin födelse var dödsdömd av utländskt kapital och teknologi."² De fenomen på vilka Lenin grundade **Kapitalismens utveckling i Ryssland** var enligt Trotskij bara ett misslyckat försök till en självständig utveckling av produktivkrafterna.

Trotskij förklarar den ryska revolutionens ekonomiska och sociala bas med säregheterna i Rysslands historiska utveckling. I de första kapitlen av **1905** och **Resultat och framtidsutsikter** visar han att den internationella kapitalismens utveckling, och de politiska behov den gav upphov till, tvingade det ryska självhärskadömet att spela en mycket viktig roll i landets ekonomiska utveckling. Efter att under lång tid ha bromsat utvecklingen genom att använda nästan hela det nationella överskottet till militära ändamål, måste det nu, när alla länder i Europa blivit kapitalistiska, påskynda utvecklingen av de produktivkrafter som statsmakten hade undergrävt, så att tsardömet inte skulle duka under för västländernas tryck. Av detta drog Trotskij slutsatsen: "Ur detta perspektiv kan man säga att all rysk vetenskap är en artificiell produkt av regeringens ansträngningar, en artificiell ympning på den nationella okunnighetens naturliga stam." (Faktum var att "den västerländska ekonomin influerade den ryska ekonomin genom statsens förmedling.")³ Men denna situation var långtifrån så konstgjord som populisterna trodde. Det överhoppande av mellanliggande stadier som genomfördes genom statsens försorg var å ena sidan resultatet av det faktum att "den nationella ekonomin, som naturligt utvecklades från natura-ekonomi till penning-varuekonomi, /endast/ reagerade...på de regeringsåtgärder som motsvarade dess utveckling och endast i denna utsträckning."⁴

Trotskij kände alltså mycket väl till de faktorer som Lenin utgick från. Han visade bara att den naturliga utvecklingen i Ryssland var mycket långsam och i sitt begynnelsestadium, och att den kortslöts genom det utländska kapitalets inblandning. Lenin däremot ansåg att det utländska kapitalet, och det faktum att det i Ryssland hade infört en industri av "amerikansk typ", bara var av sekundär betydelse. Men denna inblandning fick avgörande konsekvenser för revolutionen. Utifrån två diametralt motsatta perspektiv kom ändå både Lenin och Trotskij att betrakta de två polerna i den ryska kapitalistiska ekonomin som avgörande. Men medan den ene lade huvudvikten vid den organiska utvecklingen betonade den andre effekterna av det kapitalistiska världssystemets utveckling på Ryssland. Mer exakt uttryckt: Trotskij såg att dessa två poler verkade samtidigt och drog av detta vissa teoretiska slutsatser, medan Lenin, som var helt klar över att kapitalismens alla stadier lappade över varandra i Ryssland, ändå försökte inpassa dem i ett organiskt utvecklingsschema.

Den analys av det ryska samhällets ekonomiska, sociala och politiska utveckling som Trotskij gjorde 1905-07 fick senare, t ex i **Ryska revolutionens historia**, sin teoretiska grundval i *lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen*. "Ett efterblivet land", skrev

1 Lenin, "Kapitalismens utveckling i Ryssland", **Collected Works**, band 3, s. 173. [Bara delar av denna bok finns i Lenins **Valda verk**. Inte den del som citeras här. Öa.]

2 Trotskij, **Året 1905**, Rättvisböcker, 2011, s. 32.

3 Trotskij, *Resultat och framtidsutsikter*, op.cit., s 8.

4 *Ibid*, s 8.

han, ”assimilerar de materiella och intellektuella framsteg som gjorts av de utvecklade länderna. Men detta betyder inte att det skulle följa dem slaviskt, att det skulle reproducera alla steg i deras utveckling.” Eftersom det kapitalistiska produktionssättet var en *världsomspännande organisk helhet* tillät det inte sådana upprepningar. ”Ur ojämnhetens universella lag härrör sålunda en annan lag, som vi i brist på ett bättre namn kan kalla lagen om den *sammansatta utvecklingen* — med vilket vi avser sammanträngningen av olika stadier, en kombination av olika steg, en blandning av föråldrade och mer samtida former.”¹ I så måtto som Lenin teoretiskt inte förmådde inse denna konsekvens av lagen om den ojämna utvecklingen, förblev han bunden till en nationell och följaktligen relativ mekanisk uppfattning av den ekonomiska determinismen.

Genom att Trotskij förstod denna lag om den ojämna och *sammansatta* utvecklingen kunde han förstå politikens och ekonomins dialektiska samband, och omedelbart definiera sina politiska ståndpunkter, medan Lenin trodde att man måste härleda de politiska perspektiven ur en tidigare ekonomisk analys. Trotskijs beskrivning av de ekonomiska motsättningarna i Ryssland — som utgick från analysen av de samtida kapitalistiska produktionssättet betraktat i sin helhet — växer av sig själv över i en politisk teori om den *proletära revolutionens omedelbara aktualitet*. Den proletära revolutionen är inte ett teoretiskt tänkt resultat av en ekonomisk diskussion. *Trotskij diskuterar strängt taget inte ekonomi i egentlig mening*. Han gör det bara rent beskrivande, genom att tillämpa lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen — som, även om den visar sig klarats på den ekonomiska nivån, också kan överföras direkt på den politiska nivån, utan att det därmed uppstår luckor i det revolutionära perspektivet. I Trotskijs tänkande finns ingen uppdelning mellan ekonomi och politik. Det kapitalistiska systemet har i sin helhet *gått in i sin nedgångsperiod, en fas under vilken en internationell utveckling av produktivkrafterna kräver en omorganisering av produktionssättet, och medvetna förberedelser för detta*. På samma sätt finns det i Trotskijs tidiga verk om Ryssland en ekonomisk analys som är direkt politisk, eftersom analysens viktigaste faktor är staten. Eftersom Lenin inte hade förstått detta, så underordnade han den proletära revolutionen under kapitalismens utveckling i Ryssland, medan Trotskij visade att den ekonomiska determinismen inte längre kunde få de uttryck som den fick i Europa 1848.

I förordet till den andra upplagan av **Kapitalismens utveckling i Ryssland** – ett förord som skrevs 1907, d v s samtidigt som Trotskij fullbordade teorin om den permanenta revolutionen — kan man läsa följande påstående: ”Med denna ekonomiska grund är revolutionen i Ryssland med nödvändighet en borgerlig revolution. Denna marxistiska tes är helt ovedersäglig. Det får man inte glömma. Det är viktigt att den tillämpas på den ryska revolutionens alla ekonomiska och politiska problem.”² Precis som den kapitalistiska utvecklingen i Ryssland enligt Lenin hade följt den klassiska vägen — om än i snabbare takt — så skulle också den revolutionära processen följa det av Marx och Engels fastslagna schemat. Eftersom det nya produktionssättet uppstod inuti en samhällsstruktur som var på väg att försvinna, fanns det som alltid en eftersläpning mellan överbyggnaden (staten) och den ekonomiska samhällsformationen, och innan man kunde gå vidare till ett nytt, högre samhällssystem måste detta tomrum utfyllas. Vid sekelskiftet hade Ryssland slagit in på den kapitalistiska vägen, en väg som emellertid var spärrad av tsarismen och det feodala jordägandet. Man måste först avskaffa detta dubbla hinder och upprätta en demokratisk överbyggnad som motsvarade vad produktivkrafternas utveckling krävde, ty ”samhället kan varken hoppa över eller genom lagar avskaffa sina naturliga utvecklingsstadier.”

1 Trotskij, *Ryska revolutionens historia*, del 1, s 5.

2 Lenin, **Collected Works**, band 3, s. 32.

Trotskij förnekade aldrig, att det inte gick att genomföra några kvalitativa revolutionära språng så länge det fortfarande var möjligt att utveckla produktivkrafterna inom ramen för ett givet produktionssätt. Men kapitalismens utvecklingsnivå i sin helhet omöjliggjorde en tillbakagång till en nationell ekonomisk determinism. Det var systemet i sin helhet som hade nått en skärningspunkt. Den ryska revolutionen skulle därför ända från början vara proletär, *eftersom den grundläggande motsättningen i Ryssland, liksom i övriga Europa, bestod av fiendskapen mellan arbetarklassen och borgarklassen*. Endast en proletär revolution var i stånd att — i Ryssland liksom i de utvecklade kapitalistiska länderna — säkra en rationell ekonomisk tillväxt. Hur paradoxalt det än kan verka var Ryssland dessutom det första land som på allvar skulle slå in på denna väg, just på grund av att det var ett efterblivet land och alltså den svagaste länken i den imperialistiska kedjan. Att sätta några som helst borgerliga begränsningar på revolutionen var teoretiskt felaktigt och politiskt farligt. Det vittnade hos mensjevikerna om att de begått ett grundläggande misstag, medan det hos Lenin pekade på att han delvis missförstått epokens karaktär.

Det kan verka som om vi beskriver Lenins perspektiv på ett alldeles för schematiskt sätt, eftersom han med en borgerlig revolution menade något helt annat än vad mensjevikerna. Hans analys av det ryska samhället fick honom att ge revolutionen ett ytterst exakt sociologiskt innehåll: det skulle bli en arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur. Vi ska senare återkomma till denna analys, som förde Lenin mycket närmare teorin om den permanenta revolutionen än vad han egentligen trodde. I behandlingen av samhällskrafterna fick den honom nämligen att indirekt erkänna lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen. Men det förändrar inte det faktum att majoriteten av bolsjevikpartiet ända fram till 1917 höll fast vid stadieteorin.

Trotskij anmärker angående detta, att den teoretiska arsenal som partiet smidde fram under de ryska marxisternas polemik mot populisterna aldrig ifrågasatte detta perspektiv ens i ett hypotetiskt fall av en revolution i väst. Det övergripande historiska perspektivet ändrades endast i den mån utvecklingen accelererade och avstånden mellan länderna minskade. Först måste jordfrågan få en politisk lösning, och den socialistiska revolutionen måste skjutas upp på obestämd tid. Det var därför Lenin kallade den permanenta revolutionen för en ”absurd teori”, och det var också därför Trotskij inte insåg vilken stor skillnad det fanns mellan Lenin och de som företrädde den borgerliga revolutionen i inskränkt mening.

Med dessa analyser har jag försökt visa att det för Trotskij inte längre fanns några oöverstigliga ekonomiska hinder för den proletära revolutionen, inte ens i de underutvecklade länderna. Teoretiskt sett hade de av Marx förklarade ekonomiska lagarna utvecklats till en punkt där (med Marx ord) nödvändigheten lämnar plats för friheten, eller åtminstone lägger grunden för den. Med detta menar vi att från denna tidpunkt kan alla problem — även ekonomiska — endast lösas *politiskt*. Att en kvantitativ och än mer kvalitativ utveckling av produktivkrafterna endast kan komma till stånd under proletariatets diktatur — såväl i de efterblivna som de utvecklade länderna. Det innebar inte att alla länder var lika mogna för revolutionen, utan bara att man inte behövde vänta på eller skapa ”de objektiva betingelserna” innan man förberedde arbetarklassen för dess historiska uppgift. Sådan var den politiska innebörden i lagen om den sammansatta utvecklingen. Men den ojämna utvecklingen gav de enskilda revolutionerna mycket skilda uppgifter: således måste den ryska revolutionen åta sig den borgerliga revolutionens omedelbara uppgifter.

Den proletära revolutionen stod alltså på dagordningen överallt. Det var också därför internationalismen, vilken Trotskij aldrig övergav, inte bara var en princip, utan det politiska

uttrycket för lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen. ”Den tredje aspekten på teorin om den permanenta revolutionen har att göra med den socialistiska revolutionens internationella karaktär, vilken i sin tur beror på ekonomins nuvarande tillstånd och mänsklighe- tens sociala struktur. Internationalismen är ingen abstrakt princip, utan en teoretisk och politisk återspeglning av världsekonomins karaktär, av produktionskrafternas internationella utveckling, och av klasskampen i världsmåttstock.”¹ Den ekonomiska determinismen, som innebar att man inte kunde ”hoppa över stadier”, gällde bara i världsmåttstock. Genom att Trotskij förstod detta gick han emot den påstådda nödvändigheten av ett demokratiskt stadium i Ryssland. Det var också därför de anklagelser som riktades mot honom inte kunde stå emot en analys och inte på något sätt bekräftades av periodens möjligheter.

Liksom teorin om att kapitalismen var socialismens förstadium är stadieteorin bara giltig för mänsklighetens utveckling i världsskala. De enda borgerliga revolutionerna i egentlig mening ägde rum i kapitalismens barndom och i de utvecklade länderna. Från och med 1848 hade de så att säga blivit oäktingar, och man inträdde i en epok där — med Lenins ord — proletariatet kämpade men borgarklassen smög sig till makten.

Från och med 1905 — enligt Marx redan sedan Pariskommunen — inleddes den proletära revolutionens epok. Anledningen till att dessa revolutioner misslyckades var enbart att arbetarklassen inte var förberedd på att gripa makten. Men det var inte längre möjligt med en borgerlig revolution, inte ens en tvetydig sådan. Den ryska revolutionen 1917 var det första steget i den proletära världsrevolutionen. Om man försökte passa in den ekonomiska och politiska utvecklingen, den klasskamp som utvecklades, i en tvångströja av abstrakta ekonomiska utvecklingsmöjligheter, och inte tog hänsyn till det givna landets beroende av världs- situationen, så var det omöjligt att teoretiskt begripa den kommande revolutionens karaktär. Teorin om den permanenta revolutionen, d v s att det demokratiska stadiet sammansmälte med proletariatets diktatur, var i sista hand bara ett uttryck för en ny förståelse av stadieteorin — betraktad utifrån mänsklighetens allmänna historiska utveckling. Anklagelsen mot Trotskij att han inte hade någon klar uppfattning om övergången från den borgerliga till den proletära revolutionen visar bara att man inte alls insett detta. Teorin om den permanenta revolutionen stod inte i motsättning till den ekonomiska determinismen, den var helt enkelt ett direkt politiskt uttryck för Trotskij's analys av kapitalismen som ett världssystem, som över hela världen hade skapat de objektiva betingelserna för en *proletär*, om än inte direkt socialistisk revolution.

2. Drivkrafterna i den ryska revolutionen: den permanenta revolutionen och ”växa över”.

Genom att analysera den ryska samhällsbildningen ska vi klargöra och utveckla de teman som togs upp i förra kapitlet. Enligt Lenin hämmade den feodala strukturen kapitalismens utveckling och den därav följande sociala differentieringen i så stor grad att det krävdes en borgerlig revolution i Ryssland. Men från det ögonblick denna motsättning sammanföll med kapitalismens grundläggande motsättning — d v s arbetarklassens kamp mot borgarklassen — föll det på proletariatets lott att vara drivkraft och ledare i den revolutionära processen i sin helhet och därmed göra det borgerligt-demokratiska stadiet till det första steget mot socialismen.

Genom att tänka sig stadieteorin som den borgerliga fasens *övernaxande* i den proletära revolutionen kunde Lenin alltid agera i förhållande till kampens slutmål. Men faktum kvarstår

1 Trotskij, *Den permanenta revolutionen*, på marxistarkiv.se, s 5.

att han med denna modell bara kunde föreställa sig den revolutionära processens karaktär på ett ungefärligt och relativt oprecist sätt. Det visade sig i Lenins vaga uppfattning om vilken politisk form det demokratiska stadiet skulle få (Konstituerande församling, borgerlig republik, provisorisk revolutionär regering, o s v). Den ryska samhällsformationens oerhörda komplexitet, som orsakades av att två olika produktionssätt var sammanflätade, fördunklade proletarietets revolutionära perspektiv. Men det var felaktigt att tro att dessa två överlappande motsättningar i det förrevolutionära Ryssland bara kunde lösas den ena efter den andra. Det är detta Trotskij menar när han hävdar, att denna bakgrund gör att det demokratiska stadiet bara kan uppstå samtidigt med proletarietets diktatur.

Trotskij påminner oss om, att ”marxismen lär oss att produktivkrafternas utveckling bestämmer den socialhistoriska processen”.¹ Utifrån sina respektive uppfattningar av det kapitalistiska produktionssättets tillblivelse i Ryssland redogjorde han och Lenin för det ryska samhällets födelse. Således visar Lenin att samhällsklasserna uppstår inom det gamla bondesamhället, som ”sönderfaller fullständigt, upphör att existera och undanträngs av helt nya typer av lantbefolkning, vilka utgör grundvalen för ett samhälle där varuhushållning och kapitalistisk produktion är förhärskande.”² Men enligt Trotskij var denna utveckling i Ryssland mycket långsam och rudimentär. Man måste ta hänsyn till statens roll, både i ekonomin och i utvecklingen av den kapitalistiska samhällsdifferentieringen. Efter att först ha hämmat bildandet av dominerande ekonomiska grupper, som är en oundgänglig ”buffert” mellan massorna och staten, så gynnade enväldet senare detta bildande, och strävade efter att inordna denna utveckling under sina egna ekonomiska och militära intressen. På detta invecklade förhållande mellan staten och samhällskrafternas ”naturliga” utveckling, kunde självhärskardömet uppträda som enväldig makthavare och utnyttja de europeiska staternas materiella och militära stöd för att överleva långt efter att det hade upphört att tillfredsställa ens samhällsutvecklingens mest elementära behov. Än mer så eftersom de dominerande ekonomiska grupperna själva var i full färd med att utnyttja staten för att befästa sina egna intressen.

Genom att studera hur den kapitalistiska samhällsformationen uppstod ur jordbrukssamhället drog Lenin slutsatsen att man först måste lösa problemet med den kapitalistiska utvecklingen på landsbygden för att denna fria utveckling skulle kunna säkras. Visserligen såg han den tsaristiska staten som en möjlig form för storkapitalets diktatur, eftersom den tenderade att ge efter för de dominerande ekonomiska gruppernas påtryckningar, men i synnerhet såg han den som ett hinder för utvecklingen av de kapitalistiska produktivkrafterna inom jordbruket. Därför menade han att det krävdes en borgerlig *politisk* revolution innan man kunde avskaffa det kapitalistiska produktionssättet. Det var också därför han ansåg att Trotskijs krav på ett omedelbart upprättande av proletarietets diktatur innebar en underskattning av böndernas demokratiska kamp och de krav som byggde på att det var nödvändigt att störta de sista resterna av feodalismen för att jordbruksekonomin kapitalistiska omvandling skulle kunna fullföljas. Trots att Trotskij oupphörligen tillbakavisade detta perspektiv, verkar det som om deras bedömning av de befintliga samhällsklassernas revolutionära möjligheter var ganska likartad. Men det som Lenin förklarade med samexistensen av två motsättningar — en mellan den dominerande ekonomiska strukturen och den politiska överbyggnaden, den andra inom den ekonomiska strukturen — betraktar Trotskij utifrån de *internationella* rötterna till denna samexistens. På detta blir det som vid första anblick kan verka vara endast en nyansskillnad i synen på den revolutionära processen så betydelsefullt.

Den nära sammanflätningen av två samhällsstrukturer förklarar varför det hos de två

1 Trotskij, *Resultat och framtidsutsikter*, op.cit., s 6.

2 Lenin, *Collected Works*, band 3, s. 174.

klasser som fångats i dessa motsättningar — borgarklassen och bondemassorna — uppstod ett gap mellan den ideologi de förmedlade och deras verkliga politiska strävanden. Endast de klasser som befann sig vid samhällets ytterpoler — adeln och proletariatet — utvecklade en hård, öppen och konsekvent klasslinje. På denna punkt fanns det ingen oenighet mellan Lenin och Trotskij. Utan tvivel var adeln den mest reaktionära klassen, dömd som den var av både den proletära revolutionen och ett hypotetiskt borgerligt-demokratiskt stadium. Efter revolutionen 1905 slöt den leden kring det vacklande självhärskardömet och tog själv över makten. Även om monarkin hade undertryckt den mycket mer än adeln i väst, så var tsarismen ändå det instrument varmed adeln utövade sin makt. Den vägrade lämna ifrån sig ens den minsta jordlott, även mot det höga pris kadeterna hade föreslagit i Duman efter 1905. Den förstod mycket väl att även det minsta angrepp på jordägarskapet skulle leda till att deras sociala och politiska roll som härskande klass avvecklades. Mot sin vilja tvingades den följa med i kapitalismens oundvikliga utveckling, men den samtyckte bara till att slå in på denna väg uppifrån — nämligen genom att omforma sina jordegendomar till kapitalistiska företag och på så sätt upprätthålla ett politiskt status quo.

Medan adeln alltså mycket försiktigt slog in på borgerlighetens väg, stödde storbourgeoisin reaktionen, ty den visste att varje revolution — oavsett dennas karaktär — skulle vara ödesdiger för den. På det ekonomiska planet var storbourgeoisins ekonomiska grund dåligt utvecklad, och deras politiska inflytande var nästan lika med noll. Vidare var den helt beroende av statliga beställningar, och ända från början var den utsatt för massornas fientlighet. Efter att ha skaffat sig jordegendomar föredrog den att säkra sig en decentraliserad och stark maktapparat — som, även om denna satte upp vissa hinder för den, ändå garanterade dess existens som klass — framför att riskera ens en demokratisk revolution som skulle beröva den dess ekonomiska och politiska makt.

Storbourgeoisin kunde alltså inte bli någon revolutionär klass. Kvar fanns den liberala borgarklassen som vitt och brett talade om sina demokratiska strävanden. Mensjevikerna kom t o m på idén att om det skulle ske en borgerlig revolution så borde makten rätteligen tillfalla den. Men den hade ingen ekonomisk bas att stöda sig på. I 1905 skrev Trotskij: ”I och med att det europeiska kapitalet förhindrade framväxten av ett hantverksskrå i Ryssland, så ryckte det undan marken under fötterna på Rysslands borgerliga demokrati.” 1848 års europeiska småbourgeosi hade i Ryssland ersatts av de ”nya medelklasserna’, den professionella intelligentsian: advokater, journalister, läkare, ingenjörer, universitetsprofessorer, skollärare.”¹ som var resultatet av kapitalismens senaste utveckling.

Eftersom denna klass var ekonomiskt beroende försökte den, beroende på styrkeförhållandena, hänga på den ena eller andra av de stora klasserna. Före 1905 låtsades den längta efter demokrati och utnyttjade proletariatets kamp för att smyga sig till makten. Väl där kastade den snabbt av sig sin mask och vände sig mot de revolutionära krafter som hade hjälpt den till makten, trots att den mycket väl visste att dess kamp var oavslutad. Lenin påpekade ständigt denna klass grundläggande dubbelnatur och falskhet, och de konstitutionella illusioner den spred. Man måste inse att det bakom den demokratiska fasaden dolde sig ett *monarkistiskt parti*, och att ”borgarklassens ställning som klass oundvikligen ger upphov till en politisk instabilitet och falskhet i själva formuleringen av dess grundläggande politiska uppgifter.”² När den utnyttjade folket för att uppnå den politiska ”frihet” som förde den till makten, så lurade den massorna eftersom den inte skulle tillåta fler förändringar av det nya politiska jämviktsläget. ”Den konstitutionellt-’demokratiska’ (läs konstitutionellt-monarkis-

1 Trotskij, *Året 1905*, op.cit., s. 52.

2 Lenin, ”Revolutionär kamp och liberala mäcklare”, *Collected Works*, band 8, s. 489.

tiska) borgarklassen kommer att sluta en uppgörelse med tsarismen till ett lägre pris än vad deras program anger...på den punkten ska det klassmedvetna proletariatet inte ha några illusioner.”¹ När Kadetpartiet i enväldets ögon hade blivit en kraft, var det tvunget att till varje pris vända sig mot arbetarklassen och bönderna.

Strax efter revolutionen 1905 skrev Lenin: ”Den tid är förbi då det var *nödvändigt* för oss att tillföra bourgeoisin politisk medvetenhet...då det var *nödvändigt* för oss att hjälpa bourgeoisin att organisera sig som politisk opposition.”² Lenin såg aldrig borgarklassen som något annat än en tillfällig allierad som man skulle akta sig för. Under den revolutionära perioden hade den liberala borgarklassen avslöjat den verkliga karaktären på sina krav genom att ta ställning för lag och ordning. Från och med då var Kadeterna inget annat än ”maskar i revolutionens grav”.³

Revolutionen skulle alltså genomföras mot även den liberala delen av borgarklassen, som för Lenin aldrig hade varit något annat än en stödtrupp till arbetarklassens och böndernas kamp mot monarkin. Men det som Lenin teoretiserade kring i termer av arbetarnas och böndernas kamp för demokratisk frigörelse, uppfattade Trotskij som en negation av det borgerliga stadiet som sådant. Utifrån det faktum att Ryssland fortfarande i huvudsak var ett bondeland förändrade Lenin den klassiska revolutionsmodellen. Det vore därför rent pedanteri att exakt hålla sig till den plan som Marx och Engels hade utarbetat. I stora drag var den fortfarande giltig, men i Ryssland skulle det demokratiska stadiet inte bli en republik under borgarklassens ledning, utan en *arbetarnas och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur*. Trotskij hävdade att ett sådant stadium i praktiken var omöjligt. Proletariatets politiska mognad och de internationella objektiva betingelserna gjorde det omöjligt att ens tillfälligt sätta en sådan gräns. Trots att Lenin och Trotskij — obestriddligen utifrån olika ståndpunkter — var eniga i bedömningen av borgarklassens roll, så var de våldsamt oense i värderingen av böndernas och indirekt även arbetarklassens revolutionära möjligheter. Bakom denna oenighet låg hela tiden deras olika uppfattningar av den ekonomiska determinismen. Polemiken mellan teorin om den permanenta revolutionen och teorin om en revolution i stadier kom att utkristalliseras kring frågan om bönderna, eftersom dessa var en kraft av enorm ekonomisk och politisk betydelse.

Det föll alltså på arbetarklassen och bönderna att påta sig borgarklassens historiska roll. Av vilken art skulle denna allians vara, när bönderna ville genomföra en demokratisk revolution, medan proletariatet kämpade för den socialistiska revolutionen? Arbetarklassen var den politiska kraft som stod i ledningen för hela processen. Vilken sorts politisk makt skulle denna revolution ge upphov till? Lenin och Trotskij besvarade dessa frågor olika, i enlighet med sin värdering av dessa två klassers revolutionära styrka. Vad representerade proletariatet i förhållande till bönderna? Vilket var förhållandet mellan arbetarklassens politiska styrka och deras ekonomiska svaghet? Måste de kapitalistiska produktivkrafterna växa för att stärka proletariatet innan det kunde inleda en skoningslös kamp mot den nya borgarklass som skulle uppstå ur de från livegenskap äntligen befriade bönderna? Trots att Lenins teoretiska modell verkade ha ett inre samband, så resulterade den på det konkreta politiska planet i en del tvetydigheter som Trotskijs perspektiv inte gav upphov till.

Som utgångspunkt för denna diskussion kan vi företrädesvis ta några rader från Engels, rader som Trotskij hämtat ur en artikelsamling som Engels redigerade åt Marx i *New York Tribune*, och som sedermera publicerades under titeln **Revolution och kontrarevolution i**

1 **Ibid**, s. 493.

2 Lenin, ”De politiska alliansernas första resultat”, **Collected Works**, band 9, s. 401.

3 Lenin, ”Kadeternas seger och arbetarpartiets uppgifter”, **Collected Works**, band 10, s. 219.

Tyskland:

”Tysklands arbetarklass”, skrev Engels, ”är i sin sociala och politiska utveckling lika långt efter England och Frankrike som den tyska borgarklassen befinner sig på efterkälken i förhållande till dessa länders bourgeoisie. *Sådan herre, sådan hund.* Utvecklingen av existensvillkoren för en talrik, stark, koncentrerad och intelligent proletär klass går hand i hand med utvecklingen av existensvillkoren för en talrik, välbärgad, koncentrerad och mäktig medelklass. Arbetarrörelsen är i sig aldrig självständig, den är aldrig av en exklusivt proletär karaktär förrän medelklassens olika fraktioner, och särskilt dess mest progressiva fraktion, stormanufakturerna, har berövat den politiska makten, och omvandlat staten i enlighet med sina behov. Det är först då den oundvikliga konflikten mellan arbetsköparen och arbetstagaren blir uppenbar och inte längre kan uppskjutas.”¹

De flesta ryska marxister gjorde en dogm av Engels’ slutsatser av den tyska revolutionens nederlag, och som han, eftersom de bekräftats av händelserna i Frankrike 1848, trodde måste vara grunden för de revolutionära perspektiven i de länder där kapitalismen inte var fullständigt utvecklad. Men den uppfattning av den ekonomiska determinismen som låg bakom denna analys, och som var förståelig i Europa 1848, var i Ryssland vid sekelskiftet fullständigt utesluten. 1848 var tillväxtpöjligheterna för produktivkrafterna och arbetarklassen ännu sådana att den proletära revolutionen inte kunde segra — och i detta avseende var Engels’ analys välgrundad — men efter 1848 hade det inte bara ägt rum en kvantitativ förändring i förhållandet mellan de högt utvecklade kapitalistländerna och de efterblivna länderna, det hade skett ett *kvalitativt språng*. 1905 var inte Ryssland i förhållande till länderna i väst vad Tyskland 1848 var i förhållande till England och Frankrike. De kapitalistiska ländernas ojämna utveckling hade inte helt enkelt kopierats i öst. Av denna orsak hade ordspråket ”sådan herre sådan hund” inte längre någon mening i Ryssland. Så snart man betraktade den ryska arbetarklassens kamp som en del av världsproletariatets kamp mot en del av den internationella borgarklassen, fanns det, eftersom detta land inte utvecklades självständigt, inte längre något direkt samband mellan produktivkrafternas och borgarklassens utveckling i ett bestämt land och arbetarklassens styrka och politiska mognad där. ”Mellan ett lands produktivkrafter och klassernas politiska styrka finns i ett givet ögonblick olika sociala och politiska faktorer av nationell och internationell karaktär, och dessa rubbar och ibland t o m ändrar totalt de ekonomiska förhållandenas politiska uttryck.”²

I Resultat och framtidsutsikter utgår Trotskij från Kautskys analys av de amerikanska och ryska proletariaten för att visa, att om proletariats politiska styrka var oavhängig borgarklassens styrka, dvs av produktivkrafternas utveckling, då var USA det land där den proletära revolutionen mest sannolikt skulle få ett uppsving, eftersom det var den nation där kapitalismen var mest utvecklad och arbetarklassen var störst och mest koncentrerad. Men det amerikanska proletariatet var det politiskt minst inflytelserika proletariat av de två, *just därför att borgarklassen i USA hade den fullständiga ekonomiska politiska och ideologiska makten*. Även om den ryska arbetarklassen ännu inte var särskilt stor i och med att industrin fortfarande var dåligt utvecklad, så gällde samma sak den utsugande klassen, vars politiska inflytande, som vi redan sett, var litet. Kautsky skrev: ”I inget land finns det en sådan grund som i Amerika för att tala om kapitalets diktatur, medan det militanta proletariatet ingenstädes

1 Marx/Engels, **Germany, Revolution and Counterrevolution**, International Publishers, New York 1969, s. 14-15. Här citerat ur Trotskij, *Resultat och framtidsutsikter*, op.cit., s 19-20.

2 Trotskij, *Resultat och framtidsutsikter*, op.cit., s 20.

fått sådan betydelse som i Ryssland.”¹ Det var detta grundläggande faktum, och *inte jordfrågan*, som avgjorde den kommande revolutionens karaktär. Kautsky tillade: ”.... kampen för Rysslands frigörelse från den absolutistiska mara som kväver landet, har förvandlats till *en kamp mellan absolutismen och industriproletariatet*, en kamp där bönderna kan ge ett starkt stöd men inte spela en ledande roll.”² Varje annat perspektiv härleddes ur en mekanisk kari-katyr av marxismen, ur att en konkret analys av samhällsformationen ersätts med färdiggjorda modeller.

Den ryska arbetarklassen uppstod direkt ur bönderna, och kastades rakt in i en mycket modern och koncentrerad industri. ”Det ryska proletariatet”, skrev Trotskij, ”hade knappt hunnit uppstå innan det ställdes mot en ytterst centraliserad statsmakt och ett kapital vars makt var lika koncentrerad. Dess medvetande kände aldrig hantverkets skråtraditioner och fördomar. Från första början slog det in på den skoningslösa klasskampens väg.”³ Dess situation var en helt annan än arbetarklassens i väst, och eftersom borgarklassen varken hade tid eller möjlighet att korrumpdera den och avleda den från sitt mål, var den mer tillgänglig för den marxistiska uppfattningen om dess historiska uppgifter. Det var därför Lenin efter oktober kunde säga att revolutionen skulle vara lättare att påbörja i Ryssland än i väst. I frågan om arbetarklassens revolutionära potential bekämpade Lenin alltid vulgärmarxisterna, och ända från slutet av 1800-talet kämpade han för att organisera proletariatet. Men såtillvida som jordfrågan var ”kärnfrågan i den ryska revolutionen”, tenderade han att hålla med Engels’ analys, om inte dess konkreta innehåll så åtminstone dess teoretiska grundval.

I artikeln **Proletariatet och dess allierade i den ryska revolutionen**, skrevs 1906, tog även Lenin sin utgångspunkt i Kautsky för att visa att revolutionen i Ryssland inte skulle bli en borgerlig revolution i egentlig mening, därför att ”borgarklassen inte är en av drivkrafterna i den nuvarande revolutionära rörelsen i Ryssland (Kautsky). Men p g a självhärskardömet och livegenskapen kommer den inte heller att bli socialistisk...”⁴ Att ställa frågan på detta sätt var helt riktigt: Trotskij bestred inte att det var nödvändigt att genomföra de borgerliga uppgifterna i jordbruksfrågan. Han var helt klar över bondefrågans vikt för den revolutionära utvecklingen i Ryssland. Men han betonade ständigt att Lenins politiska och teoretiska slutsatser före revolutionen var felaktiga, och att Lenin underordnade den proletära revolutionen under en missuppfattning av determinismen. Den vikt Lenin tilldelade jordbruksrevolutionen fick honom att underskatta möjligheterna att utvidga proletariatets kamp, som de 1905 för första gången hade fört under sin egen fana. Han varken klart definierade det demokratiska stadiets karaktär eller sa hur lång tid det skulle ta innan det växte över i en socialistisk revolution. Orsaken var att hans uppfattningar av perioden grundades på förutbestämda teoretiska ställningstaganden, som han menade bara behövde anpassas till den aktuella epoken och den konkreta situationen, utan att inse att han därmed gjorde det omöjligt för sig att förstå periodens grundläggande drag.

Bondefrågan blev således stötestenen i den debatt där Trotskij grep sig an för att vederlägga stadieteorin. ”*Denna revolution*”, skrev Lenin, ”betecknar den period i samhällsutvecklingen där samhällets massor står mellan proletariat och bourgeoisie och utgör ett ofantligt småborgerligt bondeskikt.”⁵ Detta skikt avgjorde den kommande regimens karaktär. Att underskatta betydelsen av detta vore lika med att ställa arbetarklassen i en

1 *Ibid*, s 20.

2 *Ibid*, s 21.

3 Trotsky, 1905, op.cit., s. 44.

4 Lenin, ”Proletariatet och dess allierade i den ryska revolutionen”, **Collected Works**, band 11, s. 372.

5 Lenin, ”Socialdemokratin och den provisoriska regeringen”, **Collected Works**, band 8, s. 283.

felaktig position. Hade inte Engels i **Bondekriget i Tyskland** skrivit, att en samhällsklass som kommer till makten innan förutsättningarna är mogna, kommer att tvingas ”försvara en främmande klass intressen, och mata sin egen klass med *fraser och löften, och försäkringar om att denna främmande klass intressen är identiska med den egna klassens intressen*”, och att var och en som försatte sig i en sådan situation var ”obotligt förlorad”.¹ Om man inte insåg den kommande revolutionens icke-proletära karaktär, skulle man falla i denna fälla. Och Trotskij var bara en ”pratmakare” som vägrade inse att ”den historiska utvecklingens objektiva logik i nuläget ställer dem [socialdemokraterna] inför uppgiften av en demokratisk och ingalunda socialistisk revolution.”² Att sammanblanda enväldets störtande, som skulle genomföras i allians med bondeklassen i sin helhet, med det socialistiska störtandet av borgarklassen och införandet av klasskampen på landsbygden, var inte bara ett teoretiskt misstag och vägen till nederlag, eftersom det föregrep de nödvändiga samhällsekonomiska betingelserna. Det skulle också för lång tid demoralisera proletariatet, eftersom det erbjöd dem ett illusoriskt perspektiv. Och mensjeviken Martynov begick samma misstag genom att säga, att om proletariatet skaffade sig den politiska hegemonin under den demokratiska diktaturen, så skulle det innebära att man omedelbart införde proletariatets diktatur, och sedan argumentera att denna framtidsvision skulle skrämja bort småbourgeoisin. Mensjevikerna hade alltså förstått vad Lenins åsikt om ett demokratiskt stadium innebar, men de utnyttjade det som argument för att skjuta upp det proletära maktövertagandet till ett för de småborgerliga krafterna tryggt avstånd i framtiden, medan Trotskij i detta såg ett omedelbart behov av proletariatets diktatur. Men enligt Lenin var deras inställning i allt väsentligt densamma, och han räknade Trotskij till mensjevikerna eftersom denne objektivt förde samma politik som de. Trotskij å sin sida ansåg att Lenin tillhörde mensjevikernas skara, eftersom han upprätthöll åtskillnaden mellan det demokratiska och proletära stadiet.

Man måste dock inse — och i detta skilde sig inte Lenin från mensjevikerna — att det demokratiska stadiets enda syfte var att förbereda proletariatets egen kamp. Det av Lenin utarbetade socialdemokratiska jordbruksprogrammet hade därför ett dubbelt syfte: dels att stödja bondeklassen i sin helhet mot livegenskap och godsägeri, vilka fullständigt skulle avskaffas, och dels organisera sig självständigt, och vara misstrogen mot bondeklassen närhelst den handlade i motsättning till arbetarklassen. Med andra ord måste kampen mot feodalismen gå hand i hand med arbetet att organisera landsbygdsproletariatet. Målet var att denna kamp skulle växa över i en socialistisk revolution. Lenin skrev:

...vi måste organisera landsbygdsproletariatet på samma sätt som stadsproletariatet och tillsammans med det i ett självständigt klassparti; vi måste förklara för dem att deras intressen står i motsättning till de borgerliga böndernas; vi måste uppfordra dem till kamp för den socialistiska revolutionen, och visa för dem att befrielsen från förtryck och fattigdom inte ligger i att stora delar av bondeklassen inlemmas i småbourgeoisin, utan bara i att ersätta hela det borgerliga systemet med ett socialistiskt system.³

Lenin glömde aldrig att denna andra aspekt på programmet var viktigare än det första, och att man ständigt måste vara på sin vakt mot böndernas förrådiska instabilitet såsom varande ett småborgerligt skikt. Men hans teoretiska gjorde att hans perspektiv inte kunde växa över i ett avskaffande av skillnaden mellan minimiprogrammet, som kan förverkligas under kapitalismen, och maximiprogrammet, som kan framföras först när det första stadiet har påbörjats.

1 **Ibid**, s. 280.

2 **Ibid**, s. 291.

3 Lenin, ”Proletariatet och bönderna”, **Collected Works**, band 8, s. 231.

Mot bakgrund av händelserna 1905 skrev Lenin 1907 om sitt jordbruksprogram. Medan Trotskij såg denna revolution som en bekräftelse på teorin om den permanenta revolutionen, innebar den för Lenins del att han stärktes i sin deterministiska uppfattning av den revolutionära processen. I Ryssland kunde jordbruket utvecklas längs två vägar: efter preussiskt mönster, d v s att omforma livegenskapen till kapitalistiskt slaveri på godsägarnas jord, eller längs böndernas väg på grundval av en kapitalistisk uppskiktning av bönderna. Båda vägarna var borgerliga, men socialdemokraterna måste stödja böndernas väg, om inte annat för att sopa undan *alla* tidigare jordegendomsformer — inbegripet byalagen — och ekonomiskt och politiskt bereda vägen för den slutliga striden. Lenin tillade att det tidigare programmet hade underskattat de feodala institutionernas betydelse, medan kapitalismen hade visat sig vara mycket mindre utvecklad på landsbygden än vad Lenin först hade trott. Av denna anledning skulle den kommande revolutionen mer än någonsin vara borgerlig, och för att ge utvecklingen fritt spelrum måste den feodala strukturen krossas i grunden. Den välbärgade delen av bondeklassen skulle bli en ny uppåtstigande borgarklass, vars kamp skulle stödas och t o m stimuleras. ”Trudovikerna” i Duman, som krävde nationalisering av jorden, ville bara få chansen att genomföra en kapitalistisk omvandling av jordbruket. Det innebar en ny demokratisk politisk struktur som skulle motsvara denna utveckling.

Trotskij ”underskattade” absolut inte bönderna, men bortsett från att han opponerade sig mot Lenins och samtliga bolsjevikers underordnande av den proletära revolutionen under en hypotetisk utveckling av produktivkrafterna inom kapitalismens ramar, så avslöjade han så tidigt som 1905 de tvetydigheter som doldes i Lenins formel om en demokratisk diktatur. När historien hade avgjort debatten skrev han i **Den permanenta revolutionen**, att diskussionen aldrig hade handlat om behovet av en allians mellan proletariatet och bönderna, utan om det politiska innehållet i detta samarbete. ”Den teoretiska likaväl som den politiska dispyten mellan oss gällde...programmet för detta samarbete, dess partiformer och politiska metoder.”¹ Trots detta klargörande — som var viktigt och upplysande för att förstå denna debatt, som nådde sin höjdpunkt omkring 1905 — vidhöll han sin uppfattning att Lenins inställning i frågan var tämligen oklar och dessutom politiskt farlig: frånsatt att imperialismen hade satt den proletära revolutionen på dagordningen över hela världen, så skulle bönderna omedelbart bli reaktionens stöttepelare om deras krav kunde uppfyllas under loppet av något sorts ”demokratiskt” stadium. För att försvara sina erövringar skulle de ta parti för det borgerliga styret och hejda arbetarklassens erövringar.

På grund av sin heterogena sociala sammansättning och ställning mellan borgarklassen och proletariatet, var bönderna oförmögna att spela någon självständig politisk roll. Lenins slutsatser av detta var ofullständiga. Hans formuleringar klargjorde inte huruvida arbetarklassen eller bönderna politiskt skulle dominera deras koalition under det demokratiska stadiet. Om det, som Lenin ständigt hävdade, var proletariatet, varför då kalla det ett ”borgerligt” stadium? Och om det verkligen var ett borgerligt stadium fanns det anledning att tro att arbetarklassen och bönderna skulle dela makten lika? 1909 skrev Lenin, att han inte kunde begripa varför de två formuleringarna — proletariatets *och* böndernas revolutionärt *demokratiska* diktatur, och *proletariatets* diktatur *stödd* av bönderna — skulle utesluta varandra, eftersom det i båda fallen var uppenbart att proletariatet under revolutionen skulle *dra bönderna efter sig*. Det var därför idioti att göra en principfråga till ett terminologiskt problem. Men debatten mellan Lenins ”och” och Trotskij ”stödd av” var i själva verket meningsfull endast på grund av motsättningen mellan *demokratisk* diktatur och *proletariatets* diktatur. Enligt Trotskij fanns det i Lenins formulering dessutom ytterligare en tvetydighet: att

1 Trotskij, *Den permanenta revolutionen*, op.cit., s 33.

föreslå en koalitionsregering förutsatte att huvudaktörerna hade bildat politiska partier. Men bönderna kunde bara följa borgarklassen eller proletariatet. Eftersom de var oförmögna att skapa ett mäktigt självständigt parti, *måste de alltså falla under borgarklassens herravälde*.

På detta svarade Lenin, att för det första kunde en koalitionsregering vila på en allians mellan klasser och inte partier, och att för det andra bönderna efter 1905 hade börjat bygga en självständig politisk organisation. ”Det är ingen tvekan om att en revolution som når en så...hög grad av utveckling som den revolutionära diktaturen, kommer att skapa ett mer fast format och mäktigare revolutionärt bondeparti.”¹ Lenin insåg inte, att om det gick att bygga ett sådant parti (och i så fall vore Ryssland mest lämpat för det), då skulle det demokratiska stadiet inte växa över i en proletär revolution, ty bönderna skulle betrakta proletariatet som sin befriare endast om de själva var oförmögna att föra sin egen kamp. Bondeklassens karaktär innebar alltså att demokratin inte kunde upprättas i Ryssland *innan* proletariatets diktatur. Senare, när historien hade bekräftat hans förutsägelser, skrev Trotskij att den borgerliga revolutionen i Ryssland bara kunde genomföras om arbetarklassen, med stöd av miljontals bönder, hade den revolutionära diktaturen i sina händer.

I början av sin bok **Lenins tankevärld** skriver Lukacs: ”Den historiska materialismen har således...den proletära revolutionens världshistoriska aktualitet till förutsättning.”² Jag har försökt visa att Trotskij i detta avseende på sätt och vis hade rätt gentemot Lenin, och att han inte betraktade den proletära revolutionen som endast ett teoretiskt perspektiv, utan som något konkret och omedelbart aktuellt. Lenin betraktade den revolutionära processen i sin helhet, *men utifrån en nationell utgångspunkt*, och kunde bara tänka sig att den dialektiska omvandlingen av det borgerliga stadiet till proletariatets diktatur skulle kunna äga rum genom att lösa jordfrågan. Paradoxalt nog skulle detta perspektiv på sätt och vis visa sig vara riktigt omkring 1920, när bondemassorna *en bloc* reste sig mot regimen, som de inte längre betraktade som garant för sin egen ekonomiska utveckling. Men bondefrågan blev dominerande först *i den utsträckning den europeiska arbetarklassen besegrades*. Därför hade Trotskij rätt i att proletariatets kamp inte skulle underordnas jordfrågan. Men detta måste sedan specificeras genom att, som Lukacs, inse *leninismens väsen*: trots att Lenin vidhöll teorin om en revolution i stadier, var han, som helhet betraktad och i ljuset från Oktoberrevolutionen, sin tids mest framstående marxist: ”Lenin var den förste — och länge den ende — betydande ledare och teoretiker, som angrep detta problem från den teoretiskt centrala och därför praktiskt avgörande sidan: *från organisationens sida*.”³

Som Trotskij senare erkände: Vad gäller de revolutionära perspektiven, och såtillvida som Lenin i teorin bara såg det demokratiska stadiet som ett ekonomiskt och politiskt förberedande av den socialistiska revolutionen, var strikta organisationsprinciper effektivare än ens det bästa allmänna perspektiv. Inte förrän 1917 kunde Trotskij inse att leninismens grundläggande beståndsdel inte var ett upprätthållande av stadieteorin, utan ett uppbygge av klasskampens politiska instrument. Genom organisationsteorin belyses Trotskijs och Lenins teoretiska modeller på ett nytt sätt, och den klargör deras respektive uppfattning av förhållandet mellan ekonomi och politik. Medan Trotskij bekämpade vulgärmaterialisterna för att visa att den ryska arbetarklassen var i stånd till att besegra både feodalism och kapitalism, gjorde Lenin proletariatet till revolutionens politiska subjekt.⁴

1 Lenin, ”Målet för den proletära kampen i vår revolution”, **Collected Works**, band 15. s. 374. Citeras av Trotskij i *Den permanenta revolutionen*, op.cit., s 35.

2 Georg Lukacs, *Lenins tankevärld*, på marxistarkiv.se, s 8.

3 *Ibid*, s 14.

4 Angående detta se t ex. Ernest Mandel, *Om leninismen*, Röda Häften 10, Partisanförlaget 1971.

3. Uppbygget av det revolutionära partiet.

Vid en första anblick kan det verka som om Lenins organisatoriska politik fick sitt teoretiska berättigande i teorin om den permanenta revolutionen, som sa att som ett resultat av världskapitalismens nedgång skulle i ett efterblivet land det demokratiska stadiet samman-smälta med proletariats diktatur; medan å andra sidan Trotskijs revolutionsperspektiv fick sitt oundgängliga praktiska uttryck i Lenins kamp för att bygga proletariats parti. Det är riktigt att man i detta avseende kan säga att leninism och trotskism kompletterar varandra. Men min tidigare framställning visar att Lenins teoretiska schema hade ett inre sammanhang. Genom att betona det ”borgerligt”-demokratiska stadiet *överväxande* i den proletära revolutionen och arbetarklassens roll i denna process, visade han att proletariats politik som ”historiens objektiva utveckling” påtvingat det, måste inta en klasständpunkt och organisera sig oförsonligt för att inte bli beroende av de samhällsskikt som följde det. Lenins tvetydigheter fanns på annat håll, nämligen i det faktum att hans revolutionära perspektiv inte stämde med den verkliga innebörden i den samhällskonflikt som skakade tsarismens och kapitalismens grundvalar i Ryssland i början av 1900-talet. Det var Lenins organisatoriska principer som förhindrade honom och många andra att förfalla till dogmatism. Trotskij bestred aldrig de principer som låg till grund för Lenins organisatoriska politik, men genom att förkasta Lenins sätt att praktisera dem avhände han sig möjligheten att genomföra den politiska kamp som var en konsekvens av hans revolutionsteori. I detta avseende var det han, och inte Lenin, som misslyckades att uppnå den grundläggande enhet mellan teori och praktik som Lukacs talar om.

Lenin kom till 1903 års kongress, där det Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiet (RSDAP) skulle omorganiseras, med en rad noggrant utarbetade förslag till stadgar. Förslagen grundade sig på de principer som socialdemokraterna dittills varit eniga om: de två grundläggande teserna om demokratisk centralism — även om den ännu inte var känd under detta namn — och urvalet av medlemmar. Men Lenins förslag, som för första gången konkretiserade tidigare abstrakta principer, gav upphov till en våg av indignation bland kongressdeltagarna. Lenins förslag föreföll dem ohyggliga. Men genom att förkasta dem avvisade de omedvetet principerna, och de insåg inte att det inte fanns någon medelväg mellan den sorts organisation Lenin föreslog och ren och skär opportunism.

När Lenin slog fast tesen, ”En medlem av... partiet är den person som accepterar dess program, stöder partiet med materiella medel och *personligen verkar* i en av dess organisationer”, kunde han inte förstå de häftiga beskyllningar som riktades mot honom. Nödvändigheten av att bygga upp ett parti av ”yrkesrevolutionärer” — en ”strängt centraliserad organisation av proletariats mest medvetna element — och endast dessa”,¹ som Lukacs beskriver det — grundades i den kommande revolutionens och det ryska samhällets karaktär. I sin polemik mot populisterna hade Lenin visat att det ryska samhället var en övervägande *kapitalistisk* samhällsformation, om än märkt av rester av det feodala produktionssättet. Det faktum att det krävdes en demokratisk revolution fick inte överskugga detta. Proletariats konfronterades av en starkt centraliserad makt, som var en av de många *möjliga* former som kapitalets politiska styre kunde anta. Gentemot denna måste arbetarklassen bygga en lika centraliserad organisation, och den måste vara ännu striktare eftersom den måste få småbourgeoisin att kämpa för demokrati utan att deras inflytande fick proletariats att uppge sitt slutmål. Lenins exakta definition av det tidigare vaga begreppet ”medlemsskap i partiet” innebar inte att han låste dörren till vad som skulle vara arbetarklassens organisation, vilket

1 Lukacs, *Lenins tankevärld*, op. cit., s 15.

mensjevikerna, Trotskij och Rosa Luxemburg trodde. Han byggde bara det politiska instrument som var outhärligt om man, utan att överge klasständpunkten, skulle kunna genomföra de oerhörda uppgifter klassen stod inför.

De anklagelser som både Trotskij och Rosa Luxemburg riktade mot Lenin kan alla inordnas i en allmän beskyllning för *substitutionism*. Rosa Luxemburg stämplade Lenin som ”blanquist” p g a att han försökte bygga ett parti av europeisk typ innan den ryska arbetarklassen var socialt och politiskt mogen för det. I **Den ryska socialdemokratins organisationsfrågor** skrev hon, att Lenin förespråkade en organisation som inte motsvarade situationens behov, eftersom socialdemokratien ”inte [förfogar] över det politiska råmaterial, som i andra länder består av det borgerliga samhället självt”.¹ Arbetarmassornas enande skulle inte uppstå p g a deras egna enhetssträvanden, utan till en början som ett svar på borgarklassens enande. Proletariatets formande till en klass som var medveten om sina egna intressen var i första hand resultatet av de faktiska kapitalistiska produktionsförhållandena. Men landets efterblivenhet gjorde att den ryska arbetarklassen inte var fullständigt utvecklad. Hon tillade: ”Låt oss inte glömma att den revolution som snart kommer att bryta ut i Ryssland blir en borgerlig och inte en proletär revolution. Detta förändrar radikalt villkoren för den socialistiska kampen.”² Eftersom det ryska socialdemokratiska partiet hade bildats innan borgarklassen hade regeringsmakten, blev de organisatoriska problemen helt andra än i ett utvecklat kapitalistiskt land. Lenin så att säga avskaffade stadierna, och han förgrep arbetarklassens eget mognande genom att förbereda och organisera dess socialistiska uppgifter innan de ekonomiska uppgifterna var lösta. Lenins svar till Rosa Luxemburg blev att man inte fick resa någon kinesisk mur mellan de två stadierna, och att den revolutionära processen betraktad i sin helhet krävde att man inte förlorade slutmålet — upprättandet av arbetarmakten — ur sikte.

I **Den permanenta revolutionen** uppger Trotskij att han redan 1903 hade utarbetat huvuddragen i sin teori, och att han redan då uppfattade den kommande ryska revolutionen som en proletär revolution. Men just p g a detta ansåg han Lenins plan vara en farlig avvikelse. Lenins ”substitutionism” föreföll honom än mer outhärdlig som arbetarklassen under loppet av en mäktig strejkvåg redan hade bevisat sin politiska mognad. Revolutionen 1905 skulle stärka honom i denna uppfattning. Den ryska arbetarklassen hade redan ett högt utvecklat klassmedvetande, och den organisationstyp som Lenin föreslog kunde bara förlama det. Av olika orsaker och utifrån skilda perspektiv höjde således både Trotskij och Rosa Luxemburg massornas spontanitet till skyarna — den ena p g a att deras medvetenhet gjorde en så överdriven sekteristisk organisationstyp onödig, och den andra med argument att arbetarklassen ännu inte var i stånd att stödja ett sådant parti. Men båda ansåg att denna typ av organisation var ytterst skadlig, och utifrån olika ståndpunkter kom de fram till samma slutsats. Enligt Rosa Luxemburg var Lenins ultracentralistiska tendenser farliga därför att han glömde att ”[p]artiorganisationens verksamhet, proletärernas växande medvetande om kampens mål, kampen själv – dessa tre ting kan inte skiljas åt tidsmässigt och mekaniskt. De är bara olika aspekter på samma process.”³ Genom att sätta vattentäta skott mellan partiet och arbetarklassen, och genom att tvinga partimedlemmarna till blind lydnad, kunde Lenin inte annat än kväva arbetarklassens egen rörelse, ty förutsättningarna för att bilda ett hårt centraliserat parti var ännu inte de rätta. Dessutom var centralismen bara en *tendens*, som förverkligades efterhand som arbetarmassorna utvecklades och politiskt skolades i kampen.

1 Rosa Luxemburg, *Den ryska socialdemokratins organisationsfrågor*, på marxistarkiv.se, s 3.

2 *Ibid*, s 10.

3 *Ibid*, s 4.

Strejkerna 1896, 1901 och 1903 var steg i massornas spontana utveckling, och de visade att massorna inte hade behov av det slags parti som Lenin förespråkade — ett parti där det fanns stora risker att basen tappade kontrollen över ledningen, och att partiet därmed urartade precis som den tyska socialdemokratien.

Rosa Luxemburg ansåg det vara fel att tro att man ”tillfälligt” kunde ersätta arbetarmajoritetens dominerande ställning i partiet (som ännu ej kunde genomföras) med en allsmäktig centralkommitté, som skulle handla på någon sorts mandat, eller att arbetarmassornas öppna kontroll av partiorganisationerna skulle kunna ersättas av centralkommitténs kontroll av partiets handlingar. Trotskij ansåg för sin del att de ryska arbetarna var medvetna nog att kontrollera sina ledarskap. Men han drev Rosa Luxemburgs analys ett steg längre, och varnade för farorna med att inte bygga en brett baserad organisation: ”Lenins metoder”, skrev han, ”leder till följande: partiorganisationen (den politiska partimaskinen) ersätter först partiet i sin helhet, därefter ersätter centralkommittén organisationen, slutligen ersätter en enda 'diktator' centralkommittén...”¹ Både den pamflett, varifrån detta citat kommer, och Rosa Luxemburgs angrepp visar att dessa två revolutionära ledare inte hade förstått det förhållande mellan förtrupp och massor som Lenin analyserade i **Vad bör göras?** Och eftersom de inte förkastade centralism i sig, utan bara *för mycket* centralism, kunde de dessutom inte angripa Lenin på den teoretiska nivån, utan de tvingades anklaga honom för personligt maktbegär och för att kasta ut de mest högaktade medarbetarna ur *Iskras* redaktion.

I **Vad bör göras?** visade Lenin att massornas spontanitet ”...egentligen inte är något annat än medvetenhetens *embryoform*”,² och att arbetarklassen inte av sig själv kan bli medveten om den oförsonliga motsättningen mellan sina egna intressen och hela den existerande sociala och politiska samhällsordningen, och att ett ”socialdemokratiskt medvetande” måste tillföras dem *utifrån*. Proletariatet är ”spontan” trade-unionistiskt och inte självt förmöget att omforma sin ekonomiska kamp till politisk kamp, och därför stärker varje ”knäfall för spontaniteten” bara den borgerliga ideologins inflytande. ”Vi sade att arbetarna *inte ens kunde* ha en socialdemokratisk medvetenhet. Den kunde de få endast utifrån.”³ I detta avseende är, som Lukacs säger, partiet ”*proletariatets i synbar gestalt förkroppsligade klassmedvetenhet.*”⁴

En av partiets viktigaste uppgifter var att skola arbetarklassen, att få den att överskrida den ekonomistiska ”spontanitetens” ekonomiska begränsningar, och att höja massornas politiska medvetenhet, inte sänka partiets ideologiska nivå till deras. För att kunna genomföra både de socialdemokratiska och fackliga uppgifterna måste partiet vara starkt, sammanhållet och politiskt stabilt. Arbetarklassen var inte bara oförmögen att ens under den hårdaste revolutionära kamp klart formulera sina politiska kampmål. Under nedgångsperioderna ”glömde” den dessutom vad den uppnått på några månader eller dagar. I denna mening var partiet även proletariatets minne. Endast ett högt disciplinerat parti kunde upprätthålla ett revolutionärt perspektiv under historiens alla upp- och nedgångar, och inte falla undan för de avvikelser som uppstod genom inflytandet från främmande klasser i allians med arbetarklassen eller som var dess fiende.

Trotsky hade inte bara misslyckats med att förstå den grundläggande idén i **Vad bör**

1 Trotsky, **Our Political Tasks**. Här citerat ur Isaac Deutscher, *Den väpnade profeten*, på marxistarkiv.se, s. 74.

2 Lenin, **Valda verk i 10 band**, band 2, s. 33.

3 **Ibid**, s. 34.

4 Lukacs, *Lenins tankevärld*, op. cit., s 15.

göras?, han hade inte heller förstått vilken typ av organisation Lenin ville bilda. Det var därför hans anklagelser på kongressen 1903 sköt högt över målet. I **Brev till en kamrat om våra organisatoriska uppgifter** från 1902¹ hade Lenin in i minsta detalj beskrivit hur arbetarklassen måste organisera sig, och hur den skulle gå från bildandet av partiet till den slutliga segern. Det var uppenbart att en sådan organisation inte hade något med konspiration att göra. Trotskij hade glömt den mångfald av organ som måste bildas för att omfatta proletariet, och särskilt att ”partiet bara ska vara förtruppen, ledaren för de väldiga arbetarmassorna, vilka i sin helhet (eller nästan helhet) arbetar under partiorganisationernas ’kontroll och ledning’, men vilka inte tillhör och inte skall tillhöra ett ’parti’.”²

Trotskij insåg inte den fara för opportunism som fanns inneboende i mensjevikernas teori om att vilken strejkdeltagare som helst kunde förklara sig som partimedlem. Därmed förväxlade han den revolutionära instinkt som fick arbetarklassen att gå ut i strejk, och t o m uppror, med en klar politisk medvetenhet. Han blandade så att säga samman det klassmedvetande som proletariet kunde uppnå i kampen, med ett socialistisk medvetande. Han förnekade inte partiets roll: härom vittnar hans analyser efter 1905 av förhållandet mellan Petrogradsovjeten och RSDAP. Sovjeten var en församling som uppstod organiskt ur arbetarklassen under loppet av dess kamp om makten. Detta frö till en revolutionär regering var frukten av proletarietets klassinstinkt och den samlingspunkt dit alla revolutionära krafter koncentrerades. Men den kunde bara föra kampen så långt som den gjorde därför att den stod under socialdemokratins mäktiga inflytande. I sovjeten sammanträffade den socialdemokratiska organisationen (som nu kunde utnyttja alla de fördelar marxismen lärt den) med arbetarklassens revolutionära instinkt.

Det var alltså ingen principfråga som skilde Trotskij från Lenin: hans krav att partiet skulle ha en bredare och mer elastisk bas utgick bara från en annan värdering av hur den teori partiet var bärare av skulle förenas med arbetarmassornas ”spontana” medvetande. Ur teoretisk synvinkel förkastade han inte politisk organisering, och han trodde inte att samhällskrafterna var förmögna att direkt, utan organisatorisk förmedling, forma historien. Men i praktiken blev följderna av hans organisationsuppfattning mycket farliga, och den motarbetade hans egna principer. Han insåg inte att hans förkastande av vad han trodde var Lenins överdrivna centralism på bekostnad av demokratin, i själva verket innebar att hans egna konkreta organisatoriska perspektiv oavsiktligt gick emot den bolsjevikiska teorin om partiets uppbygge.

Efter kongressen 1903 kunde varken Lenin eller Trotskij förstå varför debatten kring den första paragrafen i stadgarna hade blivit så viktig att den hotade att splittra partiet. Eftersom Lenins motståndare inte kunde förneka att partiets viktigaste uppgift var att skola arbetarklassen, visa den dess verkliga kampmål, och organisera den för den slutliga striden, så trodde han att konflikten skulle själv dö i samma ögonblick som mensjevikerna insåg de praktiska följderna av dessa uppgifter. Men om mensjevikernas teser inte förblev tomma ord, om de framhårdade i sina misstag, då skulle de öppna partiets dörrar på vid gavel för allehanda småborgerliga opportunisterna, personer som gärna sympatiserade med det socialdemokratiska partiet, men som inte ville arbeta i någon av dess organisationer. På detta sätt skulle de mer och mer fjärma sig från den proletära linjen och det teoretiska schema som låg bakom den. Mensjevikernas vidare utveckling var ett överväldigande bevis på Lenins klarsynthet — om det behövdes ett sådant bevis — och för de goda grunder han hade för att vara oförsonlig i organisatoriska frågor.

1 Lenin, **Valda verk i 10 band**, band 2, s. 214-32.

2 Lenin, ”Andra talet i diskussionen om partistadgarna”, **Collected Works**, band 6, s. 502.

Fraktionskampen om de organisatoriska frågorna griper här in i debatten om det skulle bli en borgerlig eller proletär revolution. Att vägra att bygga ett revolutionärt parti som Lenin uppfattade det var liktydigt med att skjuta upp den socialistiska revolutionen till en obestämd framtid. Mensjevikerna utnyttjade stadieteorin för att rättfärdiga sin opportunistiska vändning mot den liberala borgarklassen. *De lyckades inte höja sig över den radikaliserade småbourgeoisins politiska horisont.* Deras mekaniska åtskiljande av centralism och demokrati i partiet åtföljdes av ett åtskiljande av de demokratiska och socialistiska uppgifterna, som i denna speciella situation måste genomföras samtidigt. Genom att räcka den liberala borgarklassen handen övergick deras organisatoriska opportunism till politiska opportunism. Under stadieteorins täckmantel gjorde de allt för att hjälpa Kadeterna till makten.

Trotskij vägrade att följa dem på denna väg, och han upphörde aldrig att argumentera att den kommande revolutionen måste bli proletär. Men inte heller anslöt han sig till bolsjevikerna, ty han var övertygad om att leninismen var ”oförenlig med arbetarnas organisering i ett politiskt parti”.¹ Hans partiuppfattning — som gick tillbaka på Martovs dokument till partikongressen 1903, där RSDAP splittrades — fick honom att tro att Lenin, mot vilken han inte sparade på skällsorden, hade helt fel. Och det fick honom att ställa upp som förkämpe för enhet, inte minst på att även bolsjevikerna stödde stadieteorin. När Olminskij 1921 hycklande frågade om han trodde att det skulle vara speciellt lyckat att publicera vissa dokument rörande hans opposition mot Lenin, svarade han:

Jag missbedömde fullständigt den mensjevikiska fraktionen: jag överskattade deras revolutionära potential, och trodde att man kunde isolera och besegra högerflygeln. Jag begick detta grundläggande misstag på att jag bedömde både de mensjevikiska och bolsjevikiska fraktionerna utifrån den permanenta revolutionen och proletariatets diktatur, medan under denna period både mensjeviker och bolsjeviker stod för en borgerlig revolution och demokratisk diktatur. Jag trodde inte att de båda fraktionerna åtskildes av så djupgående meningsskiljaktigheter och jag hoppades...att revolutionens själva förlopp skulle bringa dem till plattformen av permanent revolution och arbetarklassens maktövertagande. Vilket delvis skedde 1905.²

Men den viktigaste orsaken till att Trotskij fortsatte att upprepa sina fruktlösa vädjanden om återförening var, att han före 1917 inte kunde inse att diskussionen om en borgerlig eller proletär revolution var av underordnad betydelse i jämförelse med de konkreta förberedelserna av revolutionen. *I detta avseende* hade Lenin rätt när han sa att Trotskij tillhörde mensjevikerna, och att hans revolutionära proklamationer bara var tomt prat. Det var meningslöst att upprepa att proletariatets diktatur var inom synhåll om man vägrade att bryta med de personer som betraktade detta perspektiv som ett spöke som noggrant måste döljas för de borgerligt-”demokratiska” krafterna.

I den *Pravda* som Trotskij publicerade i Wien, vädjade han gång på gång om enhet. *Pravda* lovade högtidligt ”att stå ovanför fraktionsskiljaktigheterna, och i all sin verksamhet alltid respektera principen om klasskampens enhet, en princip som är obligatorisk för oss alla. Mot den blodtörstiga fiendens makt kan vi bara ställa vår revolutionära enhet.” Med denna uppfattning kunde han inte heller förstå Lenins organisatoriska principer när problemet med partiets enhet restes i en ny, akut form 1907-8. Perioden får betecknas som

1 Brev från Trotskij till Tjcheidze, skrivet i april 1903. Detta brev utnyttjades 1924 av stalinisterna för att påvisa Trotskijs ”antileninism”. I sin självbiografi har Trotskij tagit upp detta. Se Trotskij, *Mitt liv*, på marxistarkiv.se, s. 312. — Ö.a.

2 Brev från Trotskij till Olminskij, 6 december 1921. Delar av detta brev finns i **Stalin mot Trotskij**, Rabén och Sjögren 1971, s. 139.

”mellanrevolutionär”, som en övergångsfas till ett nytt revolutionärt uppsving av ännu mäktigare slag än 1905. Det gick att dra viktiga politiska slutsatser från denna period av relativt lugn i klasskampen, en period under vilken proletariatet ännu inte hade hämtat sig från nederlagen, och där de revolutionära krafterna och deras avantgarde hade utsatts för ett brutalt förtryck.

Sjävhärskardömet hade tvingats anta en konstitutionell form, om än i begränsad omfattning, och mensjevnikernas högerflygel hävdade att det nu var dags att lägga ned (”likvidera”) den hemliga organisationen. Tvärtemot detta hävdade bolsjevnikernas vänsterflygel att det mer än någonsin var nödvändigt med underjordisk verksamhet. Lenin, och även Trotskij, ansåg att tiden var mogen för att kombinera legal och illegal verksamhet. Men medan Lenin angreps av både vänstern (”otzovisterna”) och högern (”likvidatorerna”), så satte Trotskij än en gång upp målet att lösa krisen utan uteslutningar och splittringar. Han hävdade att enheten skulle komma till stånd genom politisk kamp, att man ”måste besegra båda avvikelserna genom att bredda och fördjupa socialdemokratins arbete på alla de områden där proletariatet kämpar, och genom att avslöja farorna med båda avvikelserna.” (*Pravda* nr 12, 1910) Lenin svarade att det inte var frågan om att försona ”personer, grupper och institutioner”, utan att det gällde att få ”en partilinje, ... ideologisk och politisk inriktning och innehåll i hela vårt arbete.”

Ännu en gång var det för Lenin frågan om klasslinjen och effektiviteten i den revolutionära kampen. Det enda sätt på vilket man kunde återförena partiet var att slutföra debatten, inte hålla tillbaka den av rädsla för att bryta en enhet som redan hade upphört att existera. Vare sig Trotskij gillade det eller ej, så innebar hans försonliga inställning att han hamnade i samma fålla som avvikarna. Man måste utrensa både ”otzovism” och ”likvidationstendenser”, oavsett motståndet från de personer, grupper och institutioner ”som inte är ense med denna linje eller... inte [vill] genomföra den.”¹ Genom att försöka få till stånd försoning utan att söka avvikelsernas rötter i periodens karaktär, försökte Trotskij ”förmedla ’äktenskapet’”.² Avvikelserna var ett oundvikligt resultat av de objektiva betingelserna, som hade givit upphov till djupgående förändringar i såväl arbetarrörelsens som avantgardets sammansättning, beroende på att borgarklassens nya inflytande skapade en sorts halvliberalism hos vissa och halvanarkism hos andra. För att förhindra att partiet avleddes från sitt slutmål måste det kämpa på båda fronterna. Trotskijs tolfte-timmendiplomati, hans försök att till varje pris bevara partiets enhet för att inte — som han trodde — riskera det proletära perspektivet, försvagade bara organisationens ställning. Genom att till varje pris undvika uteslutning av likvidatorerna blev han objektivt sett slav under deras politik. Han kunde inte inse att även om Lenin kunde bli av med otzovisterna, så kunde inte mensjevnikerna utesluta likvidatorerna utan att döma sig själva till utplåning.

Enligt Lenin var partiets aktuella uppgift att organisera en hel mängd till synes oinspirerande arbete, och i detta syfte utnyttja Dumans samtliga legala och halvlegala institutioner, samtidigt som de även på detta område försvarade socialdemokratins revolutionära traditioner, dess hjältemodiga historia, dess oförsonliga anda mot opportunisterna och reformisterna. I denna farliga situation var fasta organisatoriska principer mer nödvändiga än någonsin, och om Trotskij inte ville erkänna det riktiga i Lenins ståndpunkt — som helt enkelt var en beslutsam klasspolitik — så var han helt enkelt en förrädare mot partiet. ”Krisen för partiets enhet” hade bekräftat Trotskijs politiska inkonsekvens, och han var ”likvidatorernas och otzovisternas hjälte och svurne förkämpe, grupper med vilka han *inte* är

1 Lenin, ”En publicists anteckningar”, **Samlade skrifter i urval**, Arbetarkultur 1939, band 7, s 52.

2 **Ibid**, s. 54.

enig om *något* i teorin, men *allt* i praktiken.”¹ Han insåg inte att det var omöjligt att göra eftergifter utan att riskera partilinjen. Genom sin försonliga inställning blev han mensjevikernas fånge i det olycksaliga Augustiblocket 1912 — det sista försöket till försoning, ett försök som bolsjevikerna för övrigt vägrade delta i.

Lenins ”hårdhet” utgick från samma krav på effektivitet som fick honom att skriva stadgarna 1903. Endast med hjälp av dessa blev partiet ”i stånd att omedelbart anpassa sina teoretiska tolkningar till den ständigt skiftande situationen.”² Istället skulle det ha hamnat efter händelseförloppet, istället för att vara ledande skulle det ha blivit lett, det skulle ha förlorat kontakten med massorna och desorganiserats. Denna ”anpassning till helhetens liv” kunde partiet genomföra endast genom ”den strängaste disciplin inom partiet” och ideologisk sammanhållning.³ Trotskij skulle senare medge att Lenin hade ”helt rätt” på denna punkt.

Organisationsteorin är alltså den praktiska prövningen för varje teori som kallar sig marxistisk. Lukacs skriver vidare: ”Och det blev Lenin förbehållet att ta steget från teorin till praxis. Detta steg är ändå — det får man aldrig glömma — samtidigt ett *teoretiskt framsteg*, eftersom det är ett steg från det abstrakta till det konkreta.”⁴ Uppbygget av ett revolutionärt parti var en omedelbar konsekvens av Lenins teoretiska och politiska perspektiv. I detta avseende misslyckades Trotskij. Han ville inte inse att det var Lenin som byggde revolutionens parti, medan han, genom att vägra att bryta med mensjevikerna, hjälpte till att bygga ett reformistiskt parti. Som Deutscher påpekar ledde hans försoningspolitik bara till att han i bolsjevikernas ögon blev en förrädisk fiende, medan han för mensjevikerna blev en tveksam allierad.

Lukacs skrev, även denna gång i sin **Lenins tankevärld**, att ”den leninska uppfattningen av partiet innebär en skarp brytning med den mekaniska och fatalistiska vulgariseringen av marxismen.”⁵ Precis som det socialistiska medvetandet inte var ett automatiskt resultat av proletariats klassituation, av dess ställning i produktionsförhållandena, så var inte revolutionen en oundviklig följd av de objektiva villkorens mognad. Om inte de revolutionära krafterna var redo kunde den revolutionära situationen skjutas upp en hel period. Men enligt Lenin rättfärdigade periodens tvetydighet att man teoretiskt sett delade upp revolutionen i två distinkta stadier, och i detta avseende gick Trotskij längre än Lenin i sin brytning med den mekaniska uppfattningen av förhållandet mellan ekonomi och politik. Paradoxalt nog grundades dock Trotskijs inställning i organisationsfrågan ytterst på denna ”fatalism”, som uppmunttrade till spontanism, och som hos Trotskij uttrycktes i en överskattning av proletariats klassmedvetande. Det är alltså uppenbart att det fanns luckor i både Lenins och Trotskijs teoretiska scheman. Även om båda bröt med den ekonomistiska uppfattningen av marxismen, så gjorde de det på helt olika — om än i sista hand kompletterande — nivåer. För att kunna analysera Trotskijs ställning efter revolutionen —och speciellt efter Lenins död, när Stalin och hans ”teoretiker” kom att ge leninismen en rent mensjevikisk tolkning — är det helt nödvändigt att förstå detta.

1 Lenin, ”Öppet brev till alla partivänliga socialdemokrater”, **Collected Works**, band 16, s. 339.

2 Ej hittat källan. - öa.

3 Lukacs, *Lenins tankevärld*, op. cit., s 19.

4 *Ibid*, op. cit., s 25.

5 *Ibid*, op. cit., s 20.

Mellankapitel

Trotsky kom till Lenin som till en lärare vars styrka och betydelse han förstod senare än många andra, men kanske mer fullständigt än dem.⁶

Vad gäller försoning [med mensjevikerna — ö.a.] kan jag inte ens tala om det på allvar. Trotsky sade för länge sedan att enhet är omöjligt. Trotsky förstod detta, och sedan dess har det inte funnits någon bättre bolsjevik.⁷

Det krävdes Oktoberrevolutionen för att rensa bort alla tvetydigheter ur Lenins och Trotskijs teorier och visa att det inte fanns någon grundläggande skillnad mellan Trotskijs revolutionära perspektiv och bolsjevikernas strategiska linje. I sin polemik mot Nicolas Krasso har Mandel sammanfattat detta teoretiska och praktiska sammangående så här: ”Oktoberrevolutionens seger var ett resultat av en historisk förening av det leninistiska revolutionära avantgardepartiets teori och praktik och Trotskijs teori och praktik om den permanenta revolutionen.”³ Det innebär inte att revolutionen på ett magiskt sätt löste alla problem. Det betyder däremot att den tvingade Lenin att genomföra en grundläggande granskning av sina teorier och Trotskijs att revidera sin organisatoriska praktik. Det är med detta i åtanke vi nu ska undersöka huvuddragen i Trotskijs teori och praktik efter 1917 i ljuset av revolutionens utveckling.

Krasso visar att Trotskijs marxism ”...bildar en sammanhängande karakteristisk enhet, alltifrån hans tidiga ungdom till ålderdomen.”⁴ Men sedan drar han en slutsats som är i klass med de uppfattningar som spreds under den värsta stalinistiska förfalskningsperioden, nämligen att Trotskijs tidiga misstag var bestämmande för hans senare misstag, och att hans främsta ungdomssynd — hans oförmåga att förstå den leninistiska organisationsteorin — var den grundläggande svagheten i hans kamp mot stalinismen och hans analys av den period som inleddes med Oktoberrevolutionen. Jag ämnar tvärtom visa att leninism och trotskism efter Oktober sammansmälte och bildade bolsjevismen, och det på grundval av den permanenta revolutionens teori och det förhållande mellan ekonomi och politik som ligger bakom den. Just de teman som Trotsky först utvecklade i **Resultat och framtidsutsikter** gjorde det möjligt för honom att förstå världsrevolutionens dialektik och de subjektiva och objektiva orsakerna till dess nederlag, och dessutom inse leninismens grundläggande teser. Jag vill inte nedtona de politiska misstag han begick efter Lenins död, men jag tänker visa att det som en del brukar kalla ”historiens gång” inte på något sätt ogiltigförklarar hans teorier. Tvärtom har de under en hel period bekräftats på ett tragiskt sätt. Man kan idag inte förstå de revolutionära processerna i den tredje världen och i de utvecklade länderna, och det dialektiska förhållandet som existerar mellan dem, och deras återverkningar på de ”socialistiska” länderna, annat än i termer av den stalinistiska hegemonins sönderfall.

Den grundläggande enheten i Trotskijs teoretiska och politiska tänkande före och efter Oktoberrevolutionen kan alltså inte användas som bevis på att han aldrig ”rättade till sina misstag”, eller att han, p g a att han var oförmögen att omvärdera sina allmänna perspektiv, hamnade i politiska fantasier och olösliga motsättningar mellan verkligheten som den var och som den borde ha varit, eller som Deutscher uttryckte det, mellan ”makten och drömmen”. Jag ska försöka visa, att när Trotsky insåg det korrekta i Lenins organisationsteori, blev han

6 Trotsky, *Ryska revolutionen historia*, på marxistarkiv.se, del 2, s 165.

7 Yttrande fällt av Lenin vid ett möte med RSDAP:s Petersburgskommitté den 1(14) november 1917. Protokoll från detta möte finns återgivet i Trotsky, *Stalins förfalskarskola*, på marxistarkiv.se. Omnämns även av Isaac Deutscher, *Den väpnade profeten*, op.cit..

3 Krasso/Mandel, *Trotskijs marxism — en debattskrift*, på marxistarkiv.se, s 18.

4 *Ibid*, s 17.

marxismens viktigaste företrädare i vår tid.

Vi har analyserat hur Lenins och Trotskijns teorier formades under striden kring de teoretiska och praktiska problem som de ryska marxisterna ställdes inför. De stod inför en situation vars huvudpunkter inte hade förutsetts av Marx och Engels: att förbereda den proletära revolutionen i ett land som ännu inte fullständigt dominerades av det kapitalistiska produktions-sättet, och innan revolutionen hade ägt rum i de mest utvecklade kapitalistiska länderna. Bara på detta sätt kan vi förstå varför meningsskiljaktigheterna blev så stora, och visa varför det inte fanns någon som helst objektiv grund för Stalin att återuppliva denna debatt. Allt det Trotskij skriver i **Den permanenta revolutionen** om sitt förhållande till Lenin före 1917 har till syfte att visa att det var deras skilda perspektiv som var grundorsaken till deras långvariga oenighet. Det fanns teoretiska och politiska svagheter och oklarheter hos båda, och dessa brister härstammar ur två sorters tänkande, som tenderade att sammanstråla, men som inte var identiska. På den politiska kampens och den teoretiska utvecklingens område var de olika strukturerade, beroende på deras olika förståelse av den marxistiska metodologin.

Lenin och Trotskij behandlade samma verklighet, och hade samma perspektiv vad gäller den proletära revolutionens aktualitet. Beroende på detta grundläggande perspektiv försvann därför oenigheterna så fort revolutionen var genomförd. Med Lukacs ord insåg Lenin, att ”den verkliga revolutionen är... den borgerliga revolutionens dialektiska omslag i den proletära revolutionen... Det betyder å ena sidan att den borgerliga revolutionens alltjämt aktuella krav blott kan genomföras inom den proletära revolutionens ram och å andra sidan att det konsekventa genomdrivandet av dessa den borgerliga revolutionens krav med nödvändighet leder till en proletär revolution.”¹ Från detta ögonblick fanns det inte längre någon oöverstiglig klyfta mellan trotskism och leninism.

Trotskij hade alltid sagt detta. När han förklarade nödvändigheten av att genast förbereda sig inför proletariatets diktatur, så menade han inte, som Lenin trodde, att *revolutionen ända från början skulle vara socialistisk*. Trotskij glömde inte jordbruksfrågans betydelse, och innan man tog itu med ”rent” socialistiska uppgifter var det nödvändigt att lösa den. Han visade helt enkelt att detta bara kunde göras *under den proletära revolutionens första skede*. Följaktligen sammansmälte Lenins stadieteori och Trotskijns teori om den permanenta revolutionen utan att Lenin till en början var medveten om det. Trotskijns steg var större och svårare. Men man får inte glömma att han aldrig hade förkastat *principen* om demokratisk centralism och medlemsurval. Det finns således grund att säga att han inte anslöt sig till bolsjevismen enbart på grundval av de politiska frågor som fick honom att bryta med mensjevikerna, utan att han fullständigt tillägnade sig Lenins teori om partiets uppbyggnad och roll.

Lenins analys av imperialismen fick honom att grunda sin tidigare abstrakta internationalism på den objektiva världssituationen. Det imperialistiska världskriget skapade en revolutionär situation i världsskala, och den ryska revolutionen kunde inte längre betraktas isolerad från de revolutionära perspektiven i västländerna. Lenin förklarade att det imperialistiska kriget måste förvandlas till ett internationellt inbördeskrig, och han såg den ryska arbetarklassen som enbart en del av världsproletariatet som överallt måste inleda kampen mot världsbourgeoisin. Perspektivet på en proletär revolution i väst gjorde behovet av ett demokratiskt stadium i Ryssland än mer tvivelaktigt. Det skulle åtminstone snabbare växa över i proletariatets diktatur. Gradvis närmade han sig Trotskijns ståndpunkt.

Men först Oktoberrevolutionen enade dem i kamp. Trotskij såg **Aprilteserna** som ett erkännande från Lenins sida av hans uppfattning. Men han insåg också att mensjevikerna

1 Lukacs, *Lenins tankevärld*, op. cit., s 25-6.

hade gått alltför långt på opportunistens väg, och att alla vidare förbindelser med dem var ett hot mot den revolutionära kampens framtid. I motsats till vad Krasso hävdar, var det just detta som övertygade honom om ”att endast bolsjevismen *i kraft av sina fasta principer* är i stånd att samla *alla verkligt revolutionära element* bland de intellektuella och bland arbetarklassens framskridna delar. *Det är endast på grund av att bolsjevismen lyckades skapa denna samman svetsade revolutionära organisation* som det var möjligt för den att snabbt gå över från den demokratiskt revolutionära ståndpunkten till den socialistiskt revolutionära.”¹ Så utvecklades ”trotskismen” till ett sammanhängande teoretiskt system. Trotskij insåg att endast en organisation av leninistisk typ både kunde leda de revolutionära massornas kamp och garantera att arbetarklassen efter sin seger skulle kunna behålla makten, den punkt där alla tidigare revolutioner hade misslyckats. Lenin väckte de i Ryssland boende gammelbolsjevikerna ur deras dogmatiska slummer, och Trotskij anslöt sig till bolsjevikpartiet. Det missförstånd som under lång tid hade skilt dem åt var uppkärlat. Senare skulle det uppkomma många frågor där de blev oense — t ex freden i Brest-Litovsk och fackföreningsfrågan — men aldrig i så stor utsträckning som under deras tidigare debatter. Nu var det frågan om att lösa konkreta problem *inom ramen för samma teoretiska och politiska perspektiv*, grundat i leninismens och trotskismens *teoretiska sammansmältande*.

Det paradoxala med februarirevolutionen — kompromissen mellan arbetar- och soldatdeputerandes sovjet i Petrograd, som innehade den faktiska makten, och borgarklassen, som uppehöll den formella makten — övertygade Lenin om att det demokratiska stadiet var över i Ryssland. För att inte ännu en gång krossas av reaktionen måste arbetarklassen omedelbart fullfölja sin kamp. Lenins analys, som genomfördes under händelsernas gång, är mindre övertygande än Trotskij:s senare redogörelse i **Ryska revolutionens historia**. Lenin inordnade fortfarande revolutionen som hade inletts i Ryssland i februari innanför stadieteorins ramar. Men situationen utvecklades med sådan hastighet att han övertygades om att det inte gick att genomföra arbetarnas och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur på det sätt som han hade föreställt sig. Med hjälp av teorin om det borgerliga stadiets direkta *öväxande* i den proletära revolutionen kunde han fortfarande förstå revolutionens förlopp, men teorin om den permanenta revolutionen tillät Trotskij att förstå mekanismen mycket klarare.

Från sin exil uppmanade Lenin enträget Petersburgsovjeten och bolsjevikerna att inte ingå någon kompromiss med Kerenskij, som ville återinföra monarkin till makten och fortsätta det imperialistiska kriget som en borgerlig stat allierad med den franska och engelska kapitalismen. ”Rysslands proletariat”, skrev han, ”[kan och kommer] genom att *utnyttja* det nuvarande övergångsstadiet *säregenheter* att först erövra den demokratiska republiken och full seger för bönderna över godsägarna i stället för Gutjkovs och Miljukovs halvmonarki och att sedan gå framåt mot *socialismen*, som ensam kan skänka de av kriget marterade folken *fred, bröd och frihet*.”² Han skulle komma att gå ännu längre. I april påvisade han för bolsjevikerna, som fortfarande tänkte i termer av proletariatets och böndernas diktatur, att denna diktatur redan existerade, men i en form som han inte hade förutsett, och att denna formulering nu var föråldrad eller åtminstone inte motsvarade kampens verkliga perspektiv. Den hade förverkligats i Petersburgsovjeten, vars exekutivkommitté hade överlämnat makten till borgarklassen. Han sade vidare att bolsjevikernas paroller i sin helhet hade bekräftats av historien, men på ett sätt som varken han eller någon annan hade förutsett.³

Det var sista gången Lenin gav uttryck för en tvetydig syn på revolutionen. Han ville

1 Brev från Trotskij till Olminskij; delvis citerat i **Stalin mot Trotskij**, op.cit., s. 127.

2 Lenin, ”Brev från fjärran, brev 1”, **Valda verk i 10 band**, band 6, s. 256.

3 Se t ex ”Om dubbelväldet”, **Valda verk i 10 band**, band 6, s. 335-38. — Ö.a.

ännu inte förkasta den teori som hade lett hans kamp, trots att revolutionens förlopp hade visat att hans perspektiv var otillräckliga. Han hade definierat begreppet teori som *en idé som närmar sig* verklighetens komplexitet, och han kunde således säga att det demokratiska perspektivet inte var helt felaktigt, det hade bara genomförts under andra former. I själva verket hade Trotskij redan 1905 ”företsett” att bönderna under socialistrevolutionärernas ledning bara kunde ta borgarklassens parti. Men Lenin förberedde partiet och arbetarklassen för proletariats diktatur, och därmed visade han i praktiken att dessa förutsägelser var fel. I motsats till de gammelbolsjeviker som inte hade förmått förpassa de tidigare teorierna till historiens museum, betonade Lenin att förberedelserna av den proletära revolutionen inte innebar att man ”hoppade över” ett ofullbordat demokratiskt stadium. Indirekt erkände han därmed att februarirevolutionen visade omöjligheten av såväl en borgerlig revolution i egentlig mening som en arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur. Man måste bryta med mensjeviker och socialistrevolutionärerna som hade bemäktigat sig sovjeterna, och som p g a sin klasståndpunkt tvingades likvidera det spirande demokratiska stadiet och förhindra att det blev en språngbräda till proletariats diktatur.

Oktoberrevolutionens karaktär hade slutgiltigt bekräftat Trotskijs teorier. Vid Tredje internationalens 1:a kongress i mars 1919 förklarade Lenin ”att det i ett kapitalistiskt samhälle inte kan finnas någonting mitt emellan bourgeoisins diktatur och proletariats diktatur, när klasskampen som är detta samhälles grundval undergår en mer eller mindre allvarlig skärpning.”¹ Endast proletariats diktatur kunde garantera en verklig demokrati såväl i de utvecklade som i de efterblivna länderna. I Ryssland hade man således övergivit parollen om en konstituerande församling p g a att den inte längre motsvarade de aktuella behoven. Enbart proletariats diktatur kunde lösa jordbruksfrågan, men i detta avseende var den under sina första stadier en borgerlig revolution. Vid samma kongress sa Lenin: ”Segern tillföll oss lättare därför att vi i oktober 1917 gick tillsammans med bönderna, med hela bondemassan. I denna betydelse var vår revolution då borgerlig.”² Trotskij utvecklar detta uttalande i **Den permanenta revolutionen**: ”Lenin själv värderade Oktoberrevolutionen — dess första stadium — som ett *sant* förverkligande av den demokratiska revolutionen, och därigenom också som det verkliga, om än förändrade, förkroppsligandet av bolsjevikerens strategiska paroll.”³ Först när klasskampen fördes in i byarna förvandlades den ”borgerliga” Oktoberrevolutionen till en socialistisk revolution. Så fort den borgerliga revolutionens omedelbara uppgifter — socialistrevolutionärernas jordbruksprogram, som stod i samklang med bondekampens behov — hade genomförts, förvandlades proletariats diktatur till en socialistisk revolution med en fullständig omvandling av den ekonomiska strukturen. Det överväxande Lenin hade skrivit om blev inte en dialektisk omvandling av det demokratiska stadiet till ett borgerligt stadium, utan mer precist denna omvandling *inom ramen för proletariats diktatur*.

När man därefter diskuterar leninismen måste man ta den revolutionära processen i Ryssland 1917 som utgångspunkt. Trotskij fördömde med kraft stalinisternas metod att närma sig nya historiska problem genom att citera tidigare uppfattningar om de kommande revolutionerna, istället för att betrakta dem i ljuset av de revolutioner som genomförts. För det första glömde Stalin och hans ”teoretiker” att Lenin bara såg teorin som en vägvisare till handling, och att han aldrig tvekade att ändra den om så behövdes. Och för det andra glömde de att leninismen kom att framstå i ett annat ljus efter Oktoberrevolutionen. Genom att ansluta

1 Lenin, ”Teser och referat om den borgerliga demokratin och proletariats diktatur”, **Valda verk i tre band**, band 3, s.92.

2 **Ibid**, s. 99.

3 Trotskij, *Den permanenta revolutionen*, op.cit., s 52.

sig till leninismen via teorin om den permanenta revolutionen, och genom att lösgöra sig från det nationella perspektiv som fått Lenin att sätta demokratiska begränsningar på proletariatets kamp, gav Trotskij i viss mening leninismen sitt mest fulländade teoretiska uttryck. Lukacs kommer i sin **Lenins tankevärld** fram till en liknande slutsats: genom att i efterhand betrakta leninismen utifrån perspektivet på revolutionens aktualitet får han tvetydigheterna att försvinna, och han får fram de grundläggande teserna. Därmed tolkar han leninismen på ett syntetiskt sätt som bekräftar Trotskijs korrekta tolkning efter Oktober.

Detta kommer att bli vår utgångspunkt när vi analyserar den grundläggande enheten i Trotskijs tänkande, som den visar sig i hans analys av den period som inleddes av den ryska revolutionen. I det förord han 1929 skrev till **Tredje Internationalen efter Lenin** säger han: ”Inte för ett ögonblick har vi övergivit vårt ideologiska arv.”¹ Denna inställning var inte enbart ”moralisk”, utan innebar att de ”objektiva villkoren” i nationell och internationell skala gjorde det möjligt att genomföra bolsjevismens program. I denna mening var ”trotskismen” varken en ”romantisk myt” eller en symbol, som Krasso skriver. Än mindre var den uttryck för en ”blåögd optimism”. Snarare var det frågan om en verklig förståelse av den historiska epok som i och med Oktoberrevolutionen hade inletts i världsskala, och det enda perspektiv som var möjligt i kampen för att störta imperialismen.

Andra delen: Den permanenta revolutionens epok.

Den nuvarande perioden är perioden för hela det kapitalistiska världssystemets upplösning och sammanbrott och den kommer att bli perioden för hela den europeiska civilisationens sammanbrott om inte kapitalismen med sina olösliga motsättningar bryts ner.²

Sådan var den objektiva grundvalen för bildandet av Tredje internationalen. Det var inte bara en konjunkturrell analys, ett politiskt uttryck för den kapitalistiska ekonomins sammanbrott under kriget. Det var den teoretiska ram inom vilken man skulle betrakta den nya historiska epok som inleddes med Oktoberrevolutionen. Alternativet ”socialism eller barbari” var ingen ”domedagsvision”, utan den grundläggande tendens som kännetecknade epoken. Det innebar att periodens mest brännande uppgift var att förbereda de revolutionära krafterna och deras förtrupp på att lösa den ruttnande kapitalismens motsättningar. Som Lukacs förklarar innebar det inte att kapitalismen var oförmögen att finna några ”rent ekonomiska” utvägar:

För kapitalismen vore utvägar alltså i och för sig tänkbara. Om de också är genomförbara beror emellertid på proletariatet... Men att proletariatet fått denna makt i sina händer nu är naturligtvis en konsekvens av ekonomins 'naturlagsenliga' utveckling. Dessa 'naturlagar' bestämmer emellertid endast själva krisen och ger den en omfattning, som gör en 'lugn' vidareutveckling av kapitalismen omöjlig. Om den får utvecklas utan hinder (i kapitalistisk mening) kommer det ändå inte att leda till att kapitalismen helt enkelt går under och medföra en övergång till socialism, utan i stället leda till en lång period av kriser, inbördeskrig och imperialistiska världskrig på allt högre nivå, 'till de kämpande klassernas gemensamma undergång', till ett nytt tillstånd av barbari...³

1 Trotskij, *Tredje Internationalen efter Lenin*, på marxistarkiv.se, s 7.

2 ”Invitationsbrev till tyska kommunistpartiet (Spartakusförbundet) för deltagande i Kommunistiska Internationals 1:a kongress”, i Degras, **Documents of the Communist International**, vol. 1, s. 1. På svenska i **Röda Häften 6/7**, Partisanförlaget, Halmstad 1970, s. 9-10.

3 Lukacs, **Historia och klassmedvetande**, Cavefors 1971, s. 391-2.

Internationalen uppmanade världsproletariatet att inleda den avgörande striden mot kapitalets imperialistiska sammansvärjning, för att bilda Proletariatets Internationella Sovjet-republik. Denna paroll var inte på något sätt voluntaristisk: även om nederlagen för upproren i Europa hade givit det kapitalistiska systemet ett andrum, så var kampen för den socialistiska världsrevolutionen det enda riktiga perspektivet, eftersom kapitalismens motsättningar med nödvändighet måste bli än mer akuta. Oktoberrevolutionen var bara meningsfull och rättmätig utifrån det kapitalistiska systemets allmänna misslyckande, och den var det första framgångsrika försöket att störta detta system. Likaså kunde man inte räkna med att bygga socialismen i Ryssland förrän fienden hade besegrats och det första målet, kapitalismens störtande, hade uppnåtts i åtminstone de mest utvecklade länderna. I slutet av 1917 deklarerade Pjatakov att det ryska proletariatets öde helt och hållet hängde på revolutionens utveckling i väst, och att man alltså hade trätt in i den *permanent revolutionens* epok. Permanent därför att produktivkrafternas internationella utveckling var ”mogen”, och permanent i Ryssland därför att det slutliga uppbygget av socialismen där var beroende av världsrevolutionens utveckling. *Arbetarklassens världsparti var nu epokens avgörande element.*

Produktivkrafternas utveckling hade lett till Oktoberrevolutionen och till en allmän kris för det kapitalistiska systemet. Det fanns hädanefter inte någon absolut ekonomisk determinism: Mänskligheten var på väg från nödvändigheters till frihetens rike. Som Lukacs uttryckte det:

Det nya i den samtida situationen är endast — endast! — att de blinda krafterna bakom den kapitalistiska ekonomins utveckling driver samhället mot avgrunden, att bourgeoisin inte längre har makt att efter ett kort vacklande hjälpa samhället över den 'döda punkten' i dess lagbundenhet, men att proletariatet har en *möjlighet* att *medvetet* utnyttja de existerande tendenserna inom utvecklingen och ge denna en annan riktning. Och denna andra riktning är den medvetna regleringen av samhällets produktivkrafter. Att *medvetet* vilja detta är att vilja 'frihetens rike', och därmed är det *första medvetna steget* mot dess förverkligande taget.¹

Man kunde nu i internationell skala störta de kapitalistiska förhållandena mellan ekonomi och politik. Oktoberrevolutionen inledde bara det konkreta förverkligandet av denna uppgift. Den markerade för första gången i mänsklighetens historia övergången från förhistoria till historia. Den konkretiserade för första gången Engels' formulering i **Anti-Dühring**: ”Lagarna för deras eget sociala handlande som dittills framstått som främmande naturlagar, vilkas herravälde de var underkastade, kommer från och med nu att sakkunnigt användas och därmed behärskas av människorna.”² Men innan revolutionen var genomförd i resten av världen kunde denna uppgift bara påbörjas i Ryssland. Den viktigaste uppgiften blev därför att stimulera världsrevolutionen, och bara i detta perspektiv ”hålla ut” i Ryssland.

Kapitalismen hade gått in i en lång stagnationsfas. Det innebar inte att det i *absolut mening* saknades möjligheter att utveckla produktivkrafterna under kapitalismen. Det betydde bara, att i förhållande till de möjligheter som en rationell utveckling i en planekonomi bar på, hade produktivkrafterna upphört att växa. Detta var den teoretiska ramen för Trotskijs oförtröttliga kamp mot stalinismen. Trots de europeiska proletariatens nederlag 1919-20 fanns det ingen orsak att betvivla den.

1 **Ibid**, s. 400-1.

2 Engels, **Anti-Dühring**, Arbetarkultur 1944, s. 391.

1. Hålla ut tills en allmän socialistisk revolution uppträder.

”Men frågan gäller inte om Ryssland på egen hand är förmöget att bygga socialismen. För marxismen i allmänhet existerar inte denna fråga.”¹ Så skrev Trotskij 1929. Kriget hade inte lett till seger för de revolutionära krafterna i väst. I synnerhet hade den tyska revolutionen, som bolsjevikerna satt alla sina förhoppningar till, besegrats. För en obestämmd framtid framåt drevs den europeiska arbetarklassen på reträtt, och Sovjetryssland lämnades att klara sig själv. Nu gällde det att försvara den proletära makten i ett isolerat land. Det visade sig då att merparten av gammelbolsjevikerna inte klarade av att acceptera det faktum att den första proletära diktaturen var dömd utan en revolution i de utvecklade länderna. Svaret på denna situation blev teorin om socialismen i ett land, och denna teori föreföll motsvara en verklig situation, och nederlagen i Europa togs som bevis för att revolutionen där var omöjlig.

Ändå hade de alla accepterat att kapitalismen hade sprängt nationsgränserna, och att de nu var oförenliga med produktivkrafternas utveckling. Ur denna synvinkel vore en nationell ekonomi *ett steg tillbaka* jämfört med kapitalismens utveckling av den internationella arbetsfördelningen. Dessutom hade inte den proletära revolutionen ägt rum i Ryssland därför att ekonomin var mogen för socialismen, utan på grund av att ekonomin inte längre kunde utvecklas efter samma kapitalistiska mönster som i de utvecklade länderna. *Ensam* hade inte Ryssland, i huvudsak ett jordbruksland, de nödvändiga förutsättningarna för socialismen. Man kan t o m säga att Ryssland var det land som var minst lämpat att bygga socialismen, med tanke på att det hade en tillväxttakt som var ojämförligt lägre än i de europeiska länderna, för att inte tala om Förenta Staterna. I **Tredje Internationalen efter Lenin** skrev Trotskij: ”Den ojämn och spridda utvecklingen tvingade således proletariatet i det mest efterblivna imperia- listiska landet att gripa makten först av alla... den 'svagaste punktens' arbetarklass... skulle [därför] få det mycket svårare att utvecklas framåt mot socialismen...”² Han tillade att gränserna för den socialistiska omvandlingen i sista hand bestämdes av de ekonomiska och politiska betingelserna på global nivå. Hur stora ansträngningar man än gjorde i ett enskilt land, så räckte de inte för att köra om hela planeten. Med Lenins ord kräver den socialistiska revolutionens fullständiga seger ”det mest aktiva samarbete mellan åtminstone flera utvecklade länder, till vilka vi inte kan räkna Ryssland.”³

Att man i slutet av 1920 ansåg det nödvändigt att injicera en kraftig dos kapitalism var det första tydliga tecknet på att proletariatets diktatur måste acceptera stora reträtter för att kunna överleva i en kapitalistisk omgivning. Men det innebar inte att man skulle avskaffa grunden för ett socialistiskt samhälle, utan bara att man inte kunde uppnå detta samhälle förrän den proletära revolutionen hade utsträckts till de utvecklade kapitalistländerna.

I sin bok om de ryska bönderna under den stora vänstersvängen 1928-30 förklarar Moshe Lewin att NEP [Nya Ekonomiska Politiken] var det första resultatet av att revolutionens två allierade hade oförenliga intressen. Oktoberrevolutionen hade kombinerat den demokratiska jordbruksrevolutionen och den proletära socialistiska revolutionen, och bönderna betraktade bolsjevikerna som sina befriare. Men de var bara intresserade av att avskaffa livegenskapen. Men pga isolering och inbördeskrig hade bolsjevikerna tvingats föra in klasskampen i byarna alltför tidigt och ända från början vidta radikala åtgärder. P g a detta blev alliansen utsatt för svåra påfrestningar. Det uppstod en klyfta mellan revolutionens två sidor, och regimen hamnade i en mycket kritisk situation. Böndernas försämrade levnadsstandard fick dem att dra

1 Trotskij, **Writings 1929**, Pathfinder Press 1975, s. 124.

2 Trotskij, *Tredje Internationalen efter Lenin*, op.cit., s 36-7.

3 Inte hittat källan - öa.

slutsatsen att revolutionens nackdelar var större än fördelarna. Efter maktövertagandet, medan de ännu hoppades på den europeiska arbetarklassens nära förestående seger, tvingades bolsjevikerna ta itu med att omorganisera landet. Men de måste snart ge upp försöket att gradvis införa en socialistisk ekonomi, till att börja med genom arbetarkontroll över produktionen. Lenin skrev att det var hunger som tvingade dem att vidta "rent kommunistiska" åtgärder, upprätta rent kommunistiska produktionsförhållanden, företa tvångsrekvisitioner av jordbruksprodukter och vidta åtgärder mot kulakerna. Men bolsjevikerna gick för långt. "...det oerhört tunga och omänskliga krig, som vi var mitt uppe i tills helt nyligen, lämnade ju inget annat val än att tillgripa militära åtgärder även på det ekonomiska området...Men samtidigt är det otvivelaktigt ett faktum att vi gick längre än det teoretiskt och politiskt var nödvändigt, och det får inte förtigas i vår agitation och propaganda."¹ Detta politiska misstag, dvs att tro att man genast skulle kunna bygga socialismen i Ryssland, berodde på att upproren i Europa ännu inte slagits ned, och att bolsjevikerna fortfarande räknade med ett omedelbart stöd från arbetarklassen i väst. Men bolsjevikernas misslyckande var det första konkreta beviset på omöjligheten att bygga socialismen i ett land, vilket den ytterligt svåra situationen tvingat bolsjevikerna att försöka.

För att upprätthålla sovjetmakten tvingades man skriva under fredsfördraget i Brest-Litovsk. Och då världsrevolutionen lät vänta på sig tvingades man tillfredsställa kraven från sina allierade på hemmaplan. Man måste till varje pris undvika en brytning med bönderna, annars skulle regimen få sig en dödsstöt. Men genom att tillåta bönderna att sälja sitt överskott på en fri marknad, återuppstod en kapitalistisk social skiktning bland dem, och hotet om en dubbelmaktssituation blev ånyo aktuellt. "När allt kommer omkring är läget följande: vi måste gå medelbönderna tillmötes ekonomiskt och acceptera en fri omsättning; annars blir det omöjligt, ekonomiskt omöjligt, att bevara proletariats makt i Ryssland med tanke på att världsrevolutionen låter vänta på sig."² Frågan gällde om bönderna skulle följa proletariatet i dess försök att bygga socialismen, eller kapitalisterna som vädjade till dem att vända tillbaka från socialismens faror. Så länge den politiska makten i Ryssland var isolerad kunde den i bästa fall förhindra att övergången till socialismen — som med hjälp av krigskommunismen hade förkortats — vändes tillbaka längs en kapitalistisk väg. Under revolutionens första år hade den ekonomiska politiken inte lyckats stimulera produktivkrafternas utveckling, vilket var dess mest brännande uppgift. De åtgärder som bolsjevikerna hade tvingats vidta, de offer man hade tvingats pålägga arbetarna, hade fjärrmat dem från "sin" makts sociala bas. Man tvingades överge det "omedelbara uppbygget av socialismen" till förmån för en *primitiv ackumulation*, som krävdes för att Ryssland skulle erhålla en materiell grund för socialismen. Man måste på egen hand och under ytterst svåra förhållanden skapa de betingelser som kapitalismen hade skapat på andra ställen. Och samtidigt måste man undvika regimen mardröm: en brytning med bönderna.

Eftersom det för första gången var den produktiva klassen som hade makten, så var den ekonomiska mekanismen i princip inte längre oavhängig av de sociala klassernas vilja, som under kapitalismen. Den klass som satt vid makten kunde medvetet styra utvecklingen. I **Den nya ekonomin** skrev Preobrazjenskij:

När på ekonomins område det kapitalistiska produktionssättets vara ersätts av den planerade ekonomins produkt, när värde ersätts av arbetstidsmätning, marknaden (den sfär där

- 1 Lenin, "Rapport den 15 mars om överskottsrekvisitionens ersättande med naturaskatt", **Valda verk i 10 band**, band 10, s. 291. [Även i *Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) tionde kongress*, på marxistarkiv.se, s 16.]
- 2 **Ibid**, s. 297.

värdelagen kommer till uttryck) ersätts av planekonomins bokföring, mervärdet ersätts av merproduktion, då lämnar på vetenskapens område *den politiska ekonomin plats för social teknologi, d v s den samhällsmässigt organiserade produktionens vetenskap*.¹

Kännetecknande för den övergångsfas som inleddes med NEP var att värdelagen och planeringsprincipen stod i motsättning till varandra inom ramen för en och samma ekonomiska organism, och det i en form som Preobrazjenskij framställde som en ny ekonomisk lag, *lagen om primitiv socialistisk ackumulation*. Utifrån det faktum att Ryssland behövde genomgå en fas av primitiv ackumulation som i princip, om än inte till formen, var analog med det kapitalistiska produktionssättets ackumulationsfas, drog han slutsatsen att den ekonomiska determinismen, som Marx hade framställt den, skulle återuppstå, och dessutom på nationell nivå. Hans studie pekade alltså mot att denna uppgift kunde genomföras av en ensam arbetarstat, och i detta avseende skilde han sig inte så mycket från teorin om socialismen i ett land. Hans stöd till Stalin, som han såg som ett instrument för de nya ekonomiska behoven, fanns således underförstått i hans verk om den nya ekonomin. Hans ekonomiska uppfattningar fick honom alltså att se statens politik som ett *resultat* av kampen mellan de två ekonomiska system som samexisterade i NEP, något som var ett farligt mekaniskt sätt att betrakta problematiken.

Ekonomiska tvång skulle naturligtvis upphöra först i det klasslösa samhället, först i och med bortvittrandet av proletariats diktatur. Trotskij var medveten om att det i Ryssland fanns en sammansatt ekonomi, som satte vissa gränser för den politiska makten. Men det var ingalunda ett uttryck för den ekonomiska determinism som fanns i det kapitalistiska produktionssättet. Än en gång visar det sig att det inte var någon slump att Trotskij inte skrev några ekonomiska teorier. T o m under övergångsperioden var de *ekonomiska* problemen direkt politiska. Preobrazjenskij's "misstag" var kanske att han försökte göra samma sak för denna nya historiska period som Marx hade gjort för kapitalismen. Naturligtvis förekom det i Ryssland en ekonomisk kamp, och en av de två sektorerna måste segra. Men slutsegern avgjordes i sista hand av statsmaktens ekonomiska strategi. Man måste garantera den statliga sektorn största möjliga utveckling, för att snabbast möjligt införliva den inhemska kapitalistiska sektorn, på vars bekostnad den primitiva ackumulationen skulle äga rum. Häri stödde Trotskij Preobrazjenskij mot Bucharins obetingat bondevänliga politik. Även om han tenderade att låta arbetarklassen stå för en större del av kostnaderna för den primitiva ackumulationen än Preobrazjenskij, så insåg han att denna i största möjliga mån måste tas från den privata sektorns, d v s böndernas, merprodukt. Men han vägrade acceptera Preobrazjenskij's alla slutsatser. Han ville inte gå med på att Ryssland kunde lösa sina problem med självförsörjning, och framförallt ville han inte begränsa teoretiserandet till de möjligheter som fanns för handen om landet förblev isolerat. Genom att betrakta produktivkrafternas utveckling utifrån ett nationellt perspektiv begick Preobrazjenskij samma fel som Lenin 1898.

I det tidigare citerade förordet från 1929 skrev Trotskij: "I det nuvarande stadiet inskränks den ekonomiska frågan i sovjetrepubliken mer än någonsin till politik."² Det var grunden för den kamp han från 1923 förde i vänsteroppositionen. Hans ekonomiska strategi sammanfattades i tre grundläggande teman: industrialisering, gradvis kollektivisering av landsbygdsekonomin och en enhetlig plan för hela ekonomin. Han var medveten om att de ekonomiska problemen, som uttrycktes i en mer eller mindre tydlig konflikt mellan proletariats och bönderna, fick allvarliga återverkningar på partiets sociala sammansättning

1 Preobrazjenskij, **The New Economics**, Oxford 1965, s ?.

2 Trotsky, **Writings 1929**, op.cit., s. 122.

och politik. Men så länge oppositionen inte var fullständigt krossad vägrade han se detta som en oundviklig följd av de ”objektiva villkoren”. Och han betonade ständigt att stalinisterna var politiskt medansvariga för kapitalismens ”stabilisering” i väst, vilken i sin tur förvärrade Sovjetregimens inre motsättningar. På Oktoberrevolutionens tolvårsdag skrev han, att huvudorsakerna till de motsättningar som fanns i Ryssland var ”den objektiva situationen i ett ekonomiskt underutvecklat land som, beroende på den historiska dialektiken, tvingades upprätta proletariats diktatur och påbörja uppbyggt av socialismen först av alla,”¹ och framför allt det faktum att Ryssland var avskuret från den internationella arbetsdelningen. Samtidigt fanns det sekundära orsaker som var ”rotade i ledarskapets felaktiga politik, som är underkastad småbourgeoisins inflytande och...är oförmöget att i tid inse situationen och använda diktaturens ekonomiska och politiska resurser på det mest rationella sättet .”²

Trotskyjs ekonomiska strategi var inte det minsta idealistisk, och inte heller, som Nicolas Krasso påstår, en ”rent teoretisk” lösning. Än mindre var den demagogisk, eftersom Trotskyjs ekonomiska perspektiv krävde mycket större ansträngningar från arbetarmassorna än vad Stalins politik gjorde före 1927. Hade de tillämpats i tid skulle de tveklöst ha förhindrat många misstag, i synnerhet Stalins brutala likvidering av NEP 1928.

1923, när problemet med ”saxen” — den bristande överensstämmelsen mellan jordbruks- och industripriserna — blev akut, visade Trotsky att det enda sättet att undvika en brytning med bönderna var att påskynda industrialiseringen. Att vända sig mot landsbygden innebar inte att vända industrin ryggen, utan *att vända industrin mot landsbygden*, ty bönderna hade inget intresse av en stat utan industri. Endast industrialisering och en enhetlig plan skulle göra det möjligt att ersätta NEP med en ny, socialistisk ekonomisk politik. Bucharins uppmaning till bönderna att ”berika sig” var liktydigt med att blunda för det faktum att denna politik stod stick i stäv med hans uttalade avsikt att till varje pris bevara alliansen mellan arbetare och bönder. När bönderna uppfattade staten som en kund som inte motsvarade deras omedelbara intressen, så lagrade de sitt spannmål eller gjorde sig av med det på den fria marknaden. I sitt försök att undgå detta hade Bucharins politik bara förvärrat problemet att bibehålla alliansen. Här ser man hur viktigt det är att ha en korrekt ekonomisk politik som är anpassad till den ekonomiska processen i sin helhet, utan att för den skull vara helt utlämnad åt denna process. I stället för att anta en allmän ekonomisk plan, som utan att vara absolut bindande skulle samordna produktionen och tillåta att man vidtog de nödvändiga förbättringsåtgärderna, så valde Stalin och hans dåvarande allierade att arbeta utifrån perspektivet att bygga socialismen i ett land, i snigelfart om nödvändigt, och det trots att tidsfaktorn spelade en avgörande roll. Oktoberrevolutionens sammansatta karaktär hade på isoleringen begränsats till frågan om man skulle slå in på den socialistiska eller kapitalistiska vägen. Trotsky och Bucharin stod på varsin sida av de politiska poler som uppstod ur Oktoberrevolutionens dubbla karaktär. Trotsky kämpade för att försvara och befästa proletariats ställning, medan Bucharin, trots sin uttalade avsikt att steg för steg leda bönderna mot socialismen, blev talesman inom partiet för de reaktionära krafter som NEP hade skapat.

1925 ställde Trotsky frågan ”*Till kapitalism eller socialism?*”³ som ett svar till de borgerliga författare och politiker som såg NEP som ett bevis på att en socialistisk ekonomi var omöjlig. Han visade att de ekonomiska resultaten bevisade att den statliga sektorn var överlägsen den privata, samtidigt som han pekade på vilka politiska åtgärder som krävdes för att bibehålla denna balans. Han ansåg det inte *teoretiskt* uteslutet att kapitalismen skulle

1 Trotsky, ”Oktoberrevolutionens tolvårsdag”, **Ibid**, s. 362.

2 **Ibid**, s. 362.

3 Trotsky, *Till kapitalism eller socialism?*, på marxistarkiv.se.

kunna återupprättas, men bara som resultatet av att partiets allt större misstag skulle leda till att jordbruket utvecklades mer än den statliga industrin. Bucharin hade ensidigt tagit ställning för bönderna, och sagt att den ekonomiska konkurrensen mellan de statliga och privata sektorerna skulle dra in även kulakerna i den socialistiska organiseringen av ekonomin. Han avvisade Trotskij som en ”superindustrialiserare” som inte tog hänsyn till böndernas krav och intressen — hade inte hans polemik med Lenin före revolutionen visat att detta var ett konstant drag hos ”trotskismen”? — och påstod att han ville likvidera NEP. Men Trotskij gick aldrig mot NEP, och redan när han under inbördeskriget reste runt vid fronten hade han insett behovet av den, långt innan den lanserades. För honom rörde det sig bara om att inte öppna dörren för en ekonomisk utveckling som skulle möjliggöra böndernas ekonomiska och politiska hegemoni över arbetarklassen.

...vår eventuella framgång i fråga om den ekonomiska organiseringen [kommer] till stor del att vara beroende av huruvida vi, genom exakta kunskaper om marknadsvillkoren och korrekta ekonomiska prognoser, kan harmonisera statsindustrin med jordbruket enligt en bestämd plan.¹

Bucharin misslyckades med detta. Bönderna hade bara förakt till övers för en regim som inte kunde förse dem med de varor de behövde. Partiets organisationer på landsbygden hade övertagits av bönderna för egna ändamål, och de blev snart ett redskap för bondeklassens ekonomiska utveckling. Men partiet visade sig oförmöget att tillfredsställa böndernas önskemål, och inom kort stod det inför den stora krisen 1928.

Man tvingades vidta radikala åtgärder mot böndernas ”spontana bucharinism”, vilken stöddes av partiets högerflygel. De ekonomiska åtgärder som hade förespråkats av vänsteroppositionen övertogs i sin helhet. Utan några som helst politiska förberedelser, och utan att de nödvändiga materiella betingelserna fanns för handen, genomförde man en fullständig tvångskollektivisering av böndernas alla produktionsmedel, och arbetarklassen påtvingades en forcerad industrialisering. Resultatet blev ett enormt slöseri med produktionsmedel. Från att ha varit en ”ekonomisk mensjevnik” gjorde Stalin en abrupt vänstersväng, som gick ut på att på mycket kort tid ”hinna upp och köra om” de utvecklade kapitalistiska länderna, och det med hjälp av ett fullständigt ogenomförbart maximalistiskt program. Förvisso räddades situationen, men även om Trotskij såg Stalins nya ekonomiska politik som en bekräftelse av vänsteroppositionens inställning på detta område, så vägrade han att följa de många f d oppositionsmedlemmar som kapitulerade för den. Partiet hade ställts inför ett fullbordat faktum, och ju mer Stalin antog ”trotskismens” ekonomiska teser, ju häftigare blev angreppen mot den. Man måste förstå karaktären på denna helomvändning, där Stalin — på g a att han hade fullkomlig kontroll över partiet och statsapparaten — helt enkelt kunde förkasta teorin om att bygga socialismen med snigelfart. Man måste fördöma den felaktiga teorin om att den privata sektorns likvidering innebar en övergång till socialismen.

Vänsteroppositionens plattform hade aldrig förordat ett brutalt krossande av NEP, utan de menade att den gradvis skulle försvinna genom en utvidgning av den statliga sektorn. Framförallt kunde man inte skilja de ekonomiska åtgärderna från de politiska, och den ”trotskistiska” ekonomiska politiken grundades på ett återupprättande av den proletära demokratin. Vänsteroppositionen argumenterade att endast en samordning av tre element — den statliga planeringen, marknaden och sovjetdemokratin — kunde garantera en korrekt ledning av ekonomin under övergångsperioden. Det vore utopiskt att tro att ojämvikten gick att rätta till på några år. Men det gick att minska den och därmed förenkla den proletära

1 Trotskij, *Den nya kursen*, på marxistarkiv.se, s 35.

diktaturens grundvalar tills dess nya revolutionära segrar skulle vidga den socialistiska planeringens arena och nydana systemet.

Det var därför Trotskij inte kände igen sin politik i den nya stalinistiska politikens vrångbild. Han sökte efter de djupare orsakerna till stalinismen och fann dem i partiets karaktär. Det kapitalistiska produktionssättet samexisterade i världsskala med fröet till en socialistisk ekonomi, och det återspeglades i Ryssland i det faktum att värdelagen, som styr det kapitalistiska systemet, ännu inte hade ersatts av en planerad produktion av bruksvärden. Trotskij och vänsteroppositionens kamp syftade till att förhindra att detta alltför drastiskt beskar politikens självständighet. Stalin hade tidigare inordnat sin politik under den kapitalistiska utvecklingen av jordbruket, men ändrade nu den ekonomiska utvecklingens inriktning och vidtog åtgärder som gick stick i stäv med dem han hade vidtagit då han stod under inflytande av Bucharins idéer. Han lyckades aldrig riktigt förstå förhållandet mellan politik och ”objektiva villkor” och svängde därför ständigt mellan opportunistisk och äventyrspolitik, i nationell såväl som internationell skala. Partiets och statsapparaten urartade och gav den stalinistiska fraktionen oinskränkt makt, och den politiska makten var totalt avskild från diktaturens bas. När arbetarklassen sålunda inte längre kontrollerade diktaturen utsattes den senare för småbourgeoisins inflytande, och utlämnades åt dess ambitioner. Men när småbourgeoisins strävanden blev oförenliga med den härskande kastens intressen tvingades denna kast vända sig mot sin tidigare bas. Det förhållandet som stalinismen införde mellan ekonomi och politik var mekaniskt och inte dialektiskt, och det var därför Stalin helt enkelt kunde göra vänsteroppositionens ekonomiska teser till sina, utan att samtidigt anamma de politiska åtgärder som fanns inneboende i dem, och utan att inse att de ekonomiska åtgärderna också var politiska.

Ett problem kvarstår, nämligen att avgöra varför vänsteroppositionen besegrades. Trotskijns förklaring av 1928 års vänstersväng är den enda riktiga, och det gjorde att han absolut inte kunde stödja Stalin. Partiapparatens blev alltmer byråkratisk och hade ersatt partiet, och byråkratin, som hade lösgjort sig från arbetarklassens kontroll, hade vänt sig till kulakerna för att få stöd, samma kulaker som under den första perioden hade garanterat den utveckling av produktivkrafterna som krävdes för att regimen skulle överleva. Därmed hade byråkratin gjort partiet till en omedveten agent för en kapitalistisk utveckling av bönderna, som hade fått de kommunistiska organisationerna på landsbygden att arbeta för deras intressen. Men byråkratins djupaste intressen och rötter fanns inom den statliga sektorn och därmed hos arbetarklassen. Därför måste den sätta stopp för kulakernas strävanden, som fick regimen att göra fler och fler eftergifter. Bucharin hade t o m börjat tala om ett nytt NEP. Detta är den grundläggande orsaken till Stalins vänstersväng, som till priset av oräkneliga onödiga offer garanterade att, med Trotskijns ord, Oktoberrevolutionens grundläggande erövringar trots allt bevarades.

Byråkratifenomenet är alltså det nyckelbegrepp som gjorde det möjligt för Trotskij att förstå den stalinistiska politikens karaktär och inriktning. Dessutom gjorde det att han kunde förstå varför oppositionen besegrades. Men då dök ett nytt problem upp: Varför hade då pendeln svängt så långt till byråkratins fördel att Stalin kunde överta vänsteroppositionens ekonomiska teser utan att återupprätta partidemokratien? Här ligger den viktigaste svagheten i Trotskijns politiska praktik under åren 1923-30. Det är lätt att i efterhand förklara att Trotskijns program var orealistiskt eftersom det aldrig genomfördes. Men det är felaktigt att, som Krasso, ställa Stalins ”realism” i motsättning till Trotskijns utopism. Att han fick ”betala dyrt” för sin syn är hursomhelst inget argument mot hans uppfattningar. Han gjorde en del politiska misstag, men på sätt och vis tenderade dessa snarare att visa att hans program *hade kunnat*

förverkligats. Grunden för Trotskijs politik bestod i att han aldrig skilde de politiska problemen från de ekonomiska, och följaktligen ansåg han att allting i sista hand berodde på *en korrekt politisk linje*. Det var inte, som vissa brukar säga, så att Stalin begick några ”misstag” av varierande betydelse. Hela hans politiska linje var felaktig. Genom att Trotskij alltid närmade sig de ryska problemen som *internationalist* var han den ende som kunde analysera de ”objektiva villkor” som hindrade Sovjetunionens socialistiska omvandling. I ljuset från detta ska vi nu analysera utvecklingen av Trotskijs teori om byråkratifenomenet.

2. Trotskij och ”den historiska utvecklingen”.

Engels skrev: ”*Proletariatet griper statsmakten och förvandlar produktionsmedlen till att börja med till statsegendom*. Men därvid upphäver det sig självt som proletariat, därmed upphäver det alla klasskillnader och klassmotsättningar och följaktligen även staten som stat.”¹ Som övergång till socialismen och det klasslösa samhället är proletariatets diktatur ända från början en statsform vars natur det är att försvinna eller vittra bort.

Men precis som ekonomins omorganisering och uppbygget av det socialistiska samhället bara kan *fullbordas* på internationell nivå, så kunde staten försvinna först när borgarklassen i väst hade besegrats. Sovjetrysslands fortsatta isolering hade skapat en ny situation som bolsjevikerna inte var förberedda på. För att skydda regimen mot imperialismens angrepp måste diktaturen stärkas. Men måste den bli det ”exempellösa tvångsinstrument” som Stalin gjorde den till? ”Även med den mest tänjbara fantasi”, skrev Trotskij tjugo år efter Oktoberrevolutionen, ”skulle det vara svårt att tänka sig en mer slående kontrast än den mellan arbetarstaten enligt Marx, Engels och Lenins planer och den faktiska stat som styrs av Stalin.”² Vilken roll spelade ”de objektiva villkoren” i denna degeneration, och hur mycket berodde på politiska misstag? Hade ”den historiska utvecklingen” dömt Trotskij till att bli enbart en ”avväpnad profet”, en person som bara kunde skissera abstrakta perspektiv och var oförmögen att påverka händelseutvecklingen? Och i synnerhet: var stalinismens uppkomst ett bevis på att hans teorier var felaktiga?

1936 skrev Trotskij i **Den förrådade revolutionen**:

Vänsteroppositionen övergav under de första tio åren av sin kamp [inte] det program, som avsåg en ideologisk erövring av partiet istället för erövring av partiet med makt. Dess slagord var: *reform, inte revolution*. Byråkratin var emellertid t o m på den tiden inställd på vilken revolution som helst för att försvara sig själv mot en demokratisk reform. 1927, då striden nådde ett särskilt bittert stadium förklarade Stalin inför centralkommittén med hänvisning till oppositionen: ’Dessa kadrer kan endast avlägsnas genom ett inbördeskrig!’ Det som i Stalins ord var en hotelse blev ett historiskt faktum, tack vare en rad nederlag för det europeiska proletariatet. Reformens väg vändes om till revolutionens väg.³

Sådan var Trotskijs syn på den proletära diktaturens utveckling under Stalins ledning. Han började tro att oppositionens kamp hade varit hopplös, ty om inte den proletära revolutionen spreds till hela världen skulle den *oundvikligen* börja dra sig tillbaka inom nationsgränserna, och då på en byråkratisk grund. Stod detta i motsättning till hans ursprungliga uppfattningar? Det faktum att han led nederlag är i detta avseende sekundärt. Frågan är om detta nederlag berodde på ett *teoretiskt* misstag, och om det ifrågasätter

1 Engels, **Anti-Dühring**, op.cit., s. 386.

2 Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, på marxistarkiv.se, s 23.

3 *Ibid*, s 120. Ordet ”inte” som står inom klammer finns ej med i den svenska upplagan, men däremot i den engelska. Av sammanhanget framgår att den svenska översättningen är felaktig. — Ö.a.

principerna bakom hans analys av mellankrigsperioden.

Deutscher och Moshe Lewin, vars uppfattningar om Sovjetregimens möjligheter efter 1923 skiljer sig, kommer ändå fram till samma slutsats om Trotskijs möjligheter. Under Lenins sjukdomsperiod hamnade, enligt Deutscher, bolsjevikerna i en motsättning som inte ens Lenin skulle kunnat lösa. Revolutionen i väst hade lidit nederlag, och gammelbolsjevikerna vägrade acceptera att det kunde innebära dödsdomen för deras egen revolution. Inneslutet som det var i sitt nationella skal kunde Sovjetunionen, för att överleva, inte göra annat än att upprätta en ”järndiktatur”, än mer som kriget och uppbygget av stats- och partiapparaten hade decimerat arbetarklassen. Teoretiskt sett var det, precis som Trotskij hävdade, möjligt att återupprätta diktaturens demokratiska grundval utan att hota regimens överlevnad, men i verkligheten visade det sig omöjligt att häva den tendens som fått partiet att ersätta arbetarklassen. Lenin kämpade för att upprätthålla balansen mellan demokrati och diktatur, ”men tendensen besegrade honom”.¹ Hade Lenin levt längre hade han varit tvungen att välja. Men arbetarklassen utgjorde inte en tillräcklig demokratisk stötta för att partiet skulle kunna ta itu med att återupprätta den proletära demokratin. För att rädda revolutionens grundläggande erövringar var man tvungen att ytterligare stärka diktaturen. Och Lenin själv skulle ha blivit enväldshärskare. Efter hans död var Stalin situationens herre.

Moshé Lewins slutsats är mer subtil. Eller riktigare, han betonar att valet inte stod mellan demokrati och diktatur, utan mellan den diktatur Lenin kunde ha upprättat och den som Stalin faktiskt införde. Men när det kommer till kritan är han överens med Deutscher. Hade Lenin levt, skrev han i **Lenins sista strid**, skulle han ha kunnat upprätta ”en rationell diktatorisk regim med omutliga män i ledningen, med effektiva institutioner som medvetet arbetade för att lämna underutvecklingen och diktaturen bakom sig” — i och för sig inget utopiskt mål. Han skulle inte ha segrat omedelbart, men ”vad man med säkerhet kan säga är att han lidelsefullt skulle ha kämpat emot den utveckling som resulterade i att den stalinistiska perioden blev som den blev.” Han skulle outtröttligen ha kämpat mot ”de ’administrativa metoderna’ och byråkratins ineffektivitet, den ryska nationalismen”, som hade kombinerats i georgienhändelserna och visat honom i vilken utsträckning partiet och staten var degenererade. Trotskij kunde inte ensam föra denna kamp, skriver Lewin.

Han vacklade under sin partidyrkan, sin laglighet och sina samvetsbetänkligheter, vilka bara förlamade honom och förhindrade honom att, som Lenin skulle ha gjort, återgälda det som hans fiender utan tvekan gjorde mot honom.

I och med Lenins död var Stalin säker på sin seger.²

Det är sant att Trotskij teg i det avgörande ögonblicket. Han ville inte riskera partiets enhet genom att framprovocera en splittring, som på periodens svårigheter hade varit katastrofal för regimens framtid. Lenin, å andra sidan, skulle inte ha tvekat att kasta den bomb han hade förberett för Stalin, och det kunde ha ändrat historiens gång. Trotskij godtog att partiet i sista hand alltid hade rätt, och att det var arbetarklassens enda verktyg för att genomföra sin historiska uppgift, och han underkastade sig stalinisternas dom. De utnyttjade detta andrum för att tillkännage att Trotskij inte krävde Stalins avgång, om denne ändrade sin politik. Men är detta bevis på att Trotskij återföll i sin gamla syn på partiets enhet, en syn som före revolutionen hade gjort honom till en objektiv bundsförvant till mensjevikerna? Är det alltså bevis på att han inte hade förstått den leninistiska organisationsteorin?

1 Deutscher, **La Russie après Stalin**, Le Seuil.

2 Moshé Lewin, *Lenins sista strid*, på marxistarkiv.se, s 56, 58, 57, 58.

Frånsett problem av ”subjektiv” art (Trotskij åtnjöt inte samma prestige hos det gamla gardet som Lenin, och de betraktade honom fortfarande som en uppkomling i bolsjevikpartiet; han vägrade att ha något att göra med Stalins intriger o s v) förefaller det som om Trotskij verkligen begick en del *taktiska* misstag och gjorde felaktiga *bedömningar*. Men mot bakgrund av detta kan man inte dra slutsatsen att han inte hade lyckats anamma Lenins organisatoriska principer. Ty under den ”oklara sväng” (för att använda Victor Serges uttryck) som skulle avgöra diktaturens framtid måste man kunna se bakom den inre partikampen, och utröna vilka samhällskrafter den återspeglade. Och det var detta som var Trotskijs svaghet. Han hade fortfarande inte insett Stalins betydelse, och han hade inte heller spårat rötterna till den byråkratisering av partiet och staten som denne genomförde. Det betyder inte att de objektiva betingelserna oundvikligen drev regimen mot stalinismen. Men genom att Trotskij inte hade analyserat byråkratins djupt rotade karaktär — som Lenin, enligt egen utsago, inte hade haft tillräckligt med tid att studera — kunde han inte utveckla en politik för att använda den process som skulle riva med honom.

Liksom Lenin trodde Trotskij att man kunde omorganisera partiet inifrån. Men de såg bara det yttre resultatet av partiets och statens byråkratisering, och trodde därför att endast energiska förhållningsregler var nog för att bota sjuken. Men i verkligheten måste omorganiseringen gå mycket djupare. Revolutionens bakslag hade gjort uppgiften mycket svår, men inte omöjlig. Mot slutet av sitt liv insåg Lenin att Trotskij hade rätt i frågan om den ekonomiska strategin, och att den enhetliga plan som han till en början hade förkastat som utopisk och onödig i den aktuella situationen var ett av de oundgängliga verktygen för att bekämpa degenereringen av regimen, ty ett stärkande av industrin och kontrollen över den kapitalistiska utvecklingen skulle göra det möjligt att *stärka arbetarklassens ställning inom ekonomin och partiet*. I denna mening såg Trotskij politiska och ekonomiska åtgärder som en och samma sak. Bara en pånyttfödd proletär diktatur kunde lösa de ekonomiska uppgifterna, och genomförandet av dessa vore den bästa garanten för ett återupprättande av den proletära demokratin.

Trotskijs politik efter Lenins död var alltså inte ”moralisk” och endast ägnad att försvara bolsjevismens teoretiska landvinningar. Hans förslag till lösningar ingick i en *strategi som var tillämpbar på den ryska verkligheten, och därmed var teoretiskt berättigad*. Det var därför Trotskij outröttligen bekämpade Stalin, även om han försatt det tillfälle då en förändring av den politiska linjen kunde gjort det möjligt att bygga en mer rationell grund för socialismen. Trotskijs analyser av Sovjetstaten mellan 1923 och 1939 kan verka motsägelsefulla. När han utarbetade en ny strategi över temat ”Världsrevolutionens problem liksom Sovjetunionens problem kan sammanfattas i en och samma korta formel: *Fjärde Internationalen*”¹ verkade han t ex förkasta oppositionens tidigare kamp som hopplös, inte p g a att de gjorde taktiska misstag, utan p g a att de objektiva villkoren tillät byråkratin ta makten. Han gjorde den internationella situationen och byråkratins handlingar ansvariga för detta nederlag. När han i **Den förrådade revolutionen** förklarade Stalins seger, skrev han: ”En politisk kamp är i grunden en kamp mellan intressen och styrkor, och inte mellan argument. Ledningens kvalitet är naturligtvis långtifrån likgiltig för utgången av en konflikt, men den är inte den enda faktorn, och i sista hand inte avgörande.”²

Oppositionen, som ”mycket klarare förutsåg” de pågående processerna, besegrades således i kampen mellan 1923-28 av en mindre klarsynt fraktion, där Stalin bara var talesman för byråkratins allsmäktiga intressen. ”Det skulle vara naivt att föreställa sig att den för

1 Trotskij, *Sovjetunionens klasskaraktär*, på marxistarkiv.se, s 15.

2 Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, op.cit., s 38.

massorna okände Stalin plötsligt skulle springa fram ur kulisserna fullt utrustad med en utarbetad strategisk plan. Nej, definitivt inte. Innan Stalin kände sig fram till sin egen kurs, kände sig byråkratin fram till honom.” Och Trotskij tillägger: ”Den nya härskande kasten avslöjade snart sina egna idéer, böjelser och ännu viktigare intressen.”¹ Om Lenin hade levt längre, hade han bara kunnat bromsa den byråkratiska flodvågen, men det är tveksamt om han hade kunnat stå emot den historiska utvecklingen särskilt länge. Trotskij verkar här ansluta sig till Deutschers analys. Men vad var, enligt Trotskijs uppfattning, ”den historiska utvecklingen”?

Oppositionens nederlag och den stalinistiska regimens allt värre urartning fick Trotskij att på nytt studera grunderna för sin analys av sovjetstaten. Tvetydigheterna i hans uppfattning ligger i det faktum att han inte bedömer sitt eget ansvar för regimens utveckling. Men det är riktigt att degenereringen av staten och partiet hade gått för långt för att kunna rättas till inifrån. Genom att analysera de historiska rötterna till vad han, kanske något vilseledande, kallade ”den sovjetiska termidor”, förstod Trotskij att de ”objektiva villkoren” hade varit mycket mer avgörande för formandet av den stalinistiska politiken än vad han hade trott före 1927. Enligt hans mening hade de samhällsliga processer som oppositionen försökte bekämpa varit alldeles för starka för att de skulle lyckas. Men detta förhindrade inte att det fanns en politisk lösning på Sovjets problem, och därför *ifrågasatte han aldrig den allmänna teoretiska ramen för sin analys av Rysslands inhemska och internationella situation*. Frågan gällde vilken karaktär de ”objektiva villkor” som till sist medförde hans nederlag hade, och vilken grund. Det var helt enkelt inte möjligt att fortsätta längs samma analytiska linjer som tidigare, utan han tvingades på nytt undersöka problemets bakgrund och fördjupa sin analys av byråkratin. Genom att ständigt precisera sin analys av den inhemska och internationella situationen tvingades han ändra inriktningen på sina politiska perspektiv, dock inte utan att först under långt tid ha övervägt konsekvenserna av detta.

Vänsteroppositionens program hade utvecklat Trotskijs teser från 1923 angående behovet av en nyprioritering av partilinjen. I och med inbördeskrigets slut gick partiet in i en ny period, som gjorde partiets gamla metoder föråldrade. Omständigheterna hade fått partiet att sätta sig själv i proletariats ställe och upprätta vad Moshé Lewin kallar en ”diktatur utan fast grund”.² I fredstid kunde åtgärder som varit outhärliga under krigskommunismen bli skadliga. De viktigaste rötterna till byråkratiseringen var det gamla gardets önskan att bevara sin auktoritet obestridd, att statsapparaten administrativa metoder trängde in i partiet, och partiets ofördelaktiga sociala sammansättning. Den ”bolsjevikiska traditionen” skyddade inte det gamla gardet från avvikelser och konservatism. Ett gradvis återinförande av demokrati i partiet — som hade kluvits i två delar: beslutsfattare och sådana som verkställde besluten — var den enda garantin mot både fraktionism och byråkratism, och det enda sättet att undvika avvikelser i ett parti som hade tvingats monopolisera det politiska livet.

Detta var desto nödvändigare som återinförandet av kapitalism hade återupplivat de sociala skillnaderna och givit upphov till skilda samhällsintressen som inte var lätta att förlika. 1927 hade partiets deformationer blivit mycket allvarligare, men oppositionen var fortfarande övertygad om att de gick att bekämpa utan att angripa partiets enhet. Men det var redan för sent att återskapa partiet inifrån. Det gick vare sig uppifrån som Lenin hade tänkt sig, genom att rensa ut och reorganisera apparaten, eller underifrån genom att proletarisera partiet och dess ledande organ. Arbetarklassen förblev opåverkad av de stormar som skakade partiet, och byråkratins grepp var alltför starkt. Det krävdes en ny strategi, och oppositionen

1 *Ibid*, s 41.

2 Moshé Lewin, *Lenins sista strid*, op.cit., s 5.

måste komma ur den återvändsgränd som partidisciplinen fångat dem i. Man måste övergå till en annan inriktning, men för detta krävde Trotskij vissa nödvändiga teoretiska förutsättningar. Det rörde sig inte längre om huruvida det var möjligt att bekämpa byråkratin med energiska politiska medel inuti partiet, utan att avgöra *sovjetstatens klasskaraktär*, och vad den innebar för karaktären på den fortsatta kampen.

Vilka var de grundläggande orsakerna till att verkligheten skilde sig så mycket från principerna, varför hade byråkratin inte bara besegrat oppositionen utan även Lenins program och parti? Hur kunde det komma sig att "revolutionens svans" hade visat sig vara viktigare än dess huvud?

I sin egenskap av bro mellan kapitalism och socialism hade sovjetstaten en dubbel karaktär: "socialistisk" i så måtto som den försvarade det kollektiva övertagandet av produktionsmedlen, och "borgerlig" i så måtto som "distributionen av livsnödvändigheter sker enligt en kapitalistisk värdemätare med de konsekvenser som därav följer".¹ En sådan "'borgerlig' stat fastän utan en bourgeoisie" visade sig vara oförenlig med verklig sovjetdemokrati. Den var i stånd att försvara de socialistiska egendomsförhållandena mot kontrarevolutionens angrepp, men den lyckades inte lösa problemet med ojämlikheten inom konsumtionsfären.

Om staten inte dör bort utan blir mer och mer despotisk, om arbetarklassens talesmän blir byråkratiserade och byråkratin reser sig över det nya samhället, sker detta inte på grund av några sekundära orsaker som psykologiska kvarlevor från det förflutna etc, utan de är ett resultat av den krassa nödvändigheten att frambringa och stödja en privilegierad minoritet så länge det är omöjligt att garantera genuin jämlikhet.²

Ju fattigare samhället är, ju oundvikligare är denna process. Marx hade ju själv skrivit att utan en utveckling av produktivkrafterna, vilket var en oundgänglig grund för kommunismen, skulle man bara "förallmänliga nöden", och som ett resultat av det skulle "all den gamla smörjan komma åter". De rent politiska åtgärder inom partiet som först Lenin och sedan vänsteroppositionen föreslog för att bekämpa de "byråkratiska deformationerna", kunde bara genomföras inom ramen för den internationella revolutionen. Landets isolering hade återigen gjort dess efterblivenhet till huvudproblemet. Det andrum som socialdemokratin hade givit borgarklassen hade, tillsammans med den stalinistiska Internationalens politik, givit upphov till en ny historisk period, och det hade blivit nödvändigt att stärka staten för att garantera det härskande samhällsskiktets privilegier: "Byråkratin smidde medan järnet var varmt, utnyttjade arbetarnas förvirring och passivitet genom att sätta upp dessas mer utvecklade skikt mot de mer avancerade, och förlitade sig mer och mer öppet på kulaken och de småborgerliga allierade i allmänhet. Under loppet av ett fåtal år slog byråkratin på det viset sönder proletarietets revolutionära förtrupp."³

Den grundläggande orsaken till oppositionens nederlag och den allt skarpare motsättningen mellan produktions- och distributionsfären var således bakslagen för världsrevolutionen. Den internationalistiska ståndpunkt som Trotskij aldrig övergav gjorde det alltså möjligt för honom att både undgå den ståndpunkt som intogs av personer som, p g a att Sovjetunionen inte motsvarade deras "normer", vände det ryggen för att istället bli desillusionerade talesmän för en borgerlig "pessimism" angående socialismens omöjlighet; och den ståndpunkt som sa att man skulle avstå från all kritik eller ansluta sig till Stalin,

1 Trotskij, *Den förrådade revolutionen*, op.cit., s 24.

2 *Ibid*, s 25.

3 *Ibid*, s 40-1.

eftersom sovjetstaten trots allt var en produkt av Oktoberrevolutionen. Trotskij kunde alltså angripa Stalins politiska linje utan att förfalla till vare sig fatalism eller till den revisionism som givit upphov till den felaktiga teorin om socialismen i ett land. Hans texter är den enda marxistiska tolkningen av den process som ledde till Sovjetryssland långt, långt bort från ”idealet” för ett klasslöst samhälle. De stalinistiska teoretikerna å sin sida hamnade i allt värre motsättningar.

1926 intog gruppen kring Smirnov inställningen att den sovjetiska termidor var ett fullbordat faktum: den industriella efterblivenheten, kulakernas och NEP-männens uppkomst, deras förbindelser med makthavarna, och partiets degenerering, hade utvecklats så långt att det efter krossandet av oppositionen inte längre var möjligt att åter slå in på en socialistisk kurs utan att göra en ny revolution. 1926 tillbakavisade Trotskij detta: termidor var ett hot, en möjlighet, men det var ännu inte verklighet. På 30-talet hävdade han att termidor hade inletts 1924, och att man nu var på väg in i en ny sorts bonapartism. Det här är faktiskt inte så motsägelsefullt som det kan verka: Smirnovgruppen talade om termidor i betydelsen av ett återvändande till kapitalismen, och de menade att Bucharins högerkurs var ett stort steg i denna riktning. Men — och denna uppfattning övergav Trotskij aldrig — en *fredlig* återgång till kapitalismen var lika otänkbar som en fredlig väg till socialismen. Den byråkratiserade makten kunde inte ”växa över” i ett borgerligt styre utan en våldsam kontrarevolution: ”Den som påstår att den sovjetiska regeringen *gradvis* förändrats från proletär till borgerlig spolar bara, så att säga, reformismens film baklänges.”¹

I vilken mening kunde man då tala om termidor? Den historiska analogin var utvecklingen i Frankrike 1794. Detta år skedde en högervidning av den makt som revolutionen hade skapat. Men det var ingen kontrarevolution, ty produktiv krafternas utveckling inom kapitalismen hade bara påbörjats och de nödvändiggjorde att borgarklassen befäste sin politiska makt. Termidor var i själva verket en utveckling av kapitalets diktatur, inte en återgång till feodalismen. Det var ett misstag att betrakta högersvingen 1924-26 som en kontrarevolution. Det var därför högst tvetydigt att tala om ”Sovjets termidor”. Den reaktion som inleddes med byråkratins maktövertagande var inte enbart en högervidning. Den ekonomiska och sociala basen var en helt annan, och Trotskij insåg att analogin bara hade fördunklat debatten. Den sovjetiska termidor var bara en reaktion inom ramen för den ekonomiska och sociala bas som skapats av revolutionen. Om det alltså inte hade ägt rum någon återgång till kapitalismen — och Stalins vänstersväng bekräftade att så inte var fallet — vad hade då den politiska och sociala regimen i Sovjetunionen för karaktär?

Trots att sovjetstaten var ohyggligt byråkratiskt degenererad menade Trotskij att den fortfarande var arbetarklassens historiska vapen, eftersom den garanterade att ekonomin och kulturen skulle utvecklas på grundval av produktionsmedlens nationalisering, och eftersom den förberedde betingelserna för en verklig frigörelse av arbetarna genom ett krossande av byråkratin och de sociala orättvisorna. Genom att utveckla produktivkrafterna på grundval av ett kollektivt tillägnade av produktionsmedlen grävde byråkratin sin egen grav, ty en utveckling av produktivkrafterna innebar också ett stärkande av arbetarklassen. Det var oundvikligt att det skulle ske en revolution i Sovjetunionen, men den skulle bli *politisk* och inte social, eftersom det redan existerade socialistiska produktionsförhållanden. Byråkratin var en produkt av landets efterblivenhet och isolering, av de sociala motsättningarna mellan stad och land, mellan arbetare och bönder, mellan Sovjets ekonomi och den kapitalistiska omgivningen. Den hade övervunnit dessa motsättningar genom att sätta sig på massornas rygg och på så sätt tryggat sin egen politiska makt, men denna makt grundades på de produktions-

1 Trotskij, *Sovjetunionens klasskaraktär*, op.cit., s 3.

förhållanden som upprättats av Oktoberrevolutionen. Stalin hade förstått att utnyttja sprickorna i byråkratin för att upphöja sig själv till diktator, men hans diktatur var inte en negation av proletariatets diktatur. Trots de ekonomiska framsteg som gjorts inom den statliga sektorn var byråkratin en produkt av motsättningar som var specifika för övergångsperioden i ett efterblivet land. I och med att Oktoberrevolutionens grundläggande erövringar trots allt hade bevarats kunde man inte säga att proletariatets diktatur var döende, bara sjuk. Förvisso hade byråkratin politiskt exproprierat proletariatet, men det hade den gjort utan att angripa grunden för den proletära makten, och det var huvudsaken.

Byråkratins diktatur var alltså en förvriden återspeglning av proletariatets diktatur, men ändå otvivelaktigt ett uttryck för denna diktatur. Denna situation var bara ett av uttrycken för lagen om historiens ojämna utveckling. Proletariatets diktatur borde ha garanterat arbetarklassens verkliga politiska makt genom att i så hög grad som möjligt få dem att delta i statens angelägenheter. Men oförutsedda historiska omständigheter hade givit diktaturen en lika oförutsedd form. I denna fråga var det föga idé att vara "kantian" eller hävda att proletariatets diktatur bara hade existerat i "ren form" i Pariskommunen och i Ryssland före Brest-Litovsk. Under revolutionens tidiga år hade man ju också tvingats ta på sig borgerliga uppgifter. Med denna syn hade proletariatets diktatur aldrig existerat. Man kunde inte betrakta proletariatets diktatur med idealismens förstoringsglas. Fakta måste tolkas på rätt sätt: att säga att kapitalismen hade börjat återupprättas i Sovjetunionen innebar att man såg byråkratin som en ny inkarnation av borgarklassen. En klass definieras genom sitt förhållande till produktionsmedlen. Och Sovjetunionens ekonomiska regim kunde inte kallas statskapitalism, eftersom produktivkrafterna i Ryssland hade utvecklats med medel "av konsekvent socialistisk typ". En klass definieras inte bara genom hur nationalinkomsten fördelas, utan också genom sin självständiga roll i den allmänna ekonomiska strukturen. Men byråkratin ägde inte produktionsmedlen: "Byråkratin är oupplösligt uppbunden till en härskande ekonomisk klass, föder sig på den senares sociala rötter och står och faller tillsammans med den."¹

Endast med en korrekt förståelse av situationen var det möjligt att formulera en korrekt politisk linje. Byråkratins makt var motsägelsefull, och den skapade själv förutsättningarna för sitt eget upphävande. Det fanns två möjliga utvägar: antingen en återgång till kapitalismen genom en våldsam kontrarevolution, eller ett återupprättande av proletariatets diktatur i sin fulla betydelse. I bägge fallen innebar det att byråkratin störtades som privilegierat skikt och utövare av den politiska makten: "En tumör kan växa till avsevärd storlek och till och med strypa den levande organismen, men en tumör kan aldrig bli en självständig organism."² Uppenbarligen underlättade Stalins politik de kapitalistiska krafternas seger, men situationen var ännu inte hopplös. Man måste betrakta frågan i sitt historiska perspektiv och inte i domedagstermer. Vid utarbetandet av en politisk och teoretisk korrekt strategi måste man i synnerhet ta hänsyn till den internationella situationen. Att avlägsna byråkratins ohyggliga utväxt utgjorde en dubbel politisk uppgift: att bilda ett revolutionärt marxistiskt parti i Sovjetunionen, eftersom det ryska kommunistpartiet hade blivit en politisk organisation i Stalins sold och nu var ett hinder för kampen. För det andra, och framför allt, måste man bilda en ny international, eftersom Sovjetunionens upp- och nedgångar alltid hade varit en funktion av den internationella revolutionens utveckling. Eftersom stalinismens grepp hade kväst den ryska arbetarklassens revolutionära gnista var en segerrik utveckling av världsrevolutionen den bästa garanten för deras återuppvaknande.

1 *Ibid*, s 9.

2 *Ibid*, s 11.

1933 skrev Trotskij: ”Skoningslös kritik av den stalinistiska byråkratin, skolning av den nya internationalens kadrer, återupplivande av kampförmågan hos världsproletariatets förtrupp – det är ’kurens’ kärna.”¹ Var detta ytterligare ett bevis på Trotskijs ”sociologism”? Och gav den upphov till ”voluntarism” i och med att de ”subjektiva” villkoren — mognaden hos världsproletariatets politiska medvetande — inte var mer mogna då än när Trotskij kämpade i vänsteroppositionen? Underskattade han inte den objektiva grunden för kapitalismens stabilisering, apatin hos det ryska proletariatet och världsproletariatet? Liksom före honom Marx, tog Trotskij fel vad gäller tidsfristens varaktighet, men frågan är om dessa misslag berodde på samma sak, och om det verkligen bevisar att hans teorier var felaktiga. Enligt min uppfattning kan man med sådana argument inte förstå stalinismens och mellankrigsperiodens karaktär, och framför allt kan man inte förstå ”trotskismens” nuvarande återuppvaknande.

Trotskij och vänsteroppositionen krossades av den politiska och ekonomiska dynamik som förde den stalinistiska fraktionen till makten. Den dystra föräning om partiets degenerering som Trotskij hade formulerat i sin pamflett från 1904, hade slagit in på ett sätt som varken Trotskij eller Stalin någonsin hade kunnat föreställa sig. Men det var varken den leninistiska organisationsmodellen eller det bolsjevikiska programmet som var orsaken till detta. Trotskijs förståelse av detta faktum gjorde att han t o m under den värsta stalinistiska reaktionen kunde lägga fram ett korrekt perspektiv. Framför allt insåg han att den grundläggande orsaken till att de ”objektiva villkoren” hade urartat var den stalinistiska internationalens fullständigt felaktiga politik. Det var därför han alltid vägrade se den ”historiska tendens” som kom till uttryck i stalinismens uppkomst som något oundvikligt som man måste vika sig för.

3. Varför Fjärde Internationalen?

”Mänsklighetens historiska kris reduceras till det revolutionära ledarskapets kris.”² Nicolas Krasso ser denna formulering från **Övergångsprogrammet** som det avgörande beviset på Trotskijs idealism, och på hans vägran att ta hänsyn till 1930-talets ekonomiska, sociala och politiska problem. Jag skall tvärtom försöka visa att Trotskij mycket väl var medveten om dessa, och att hans förslag till åtgärder för att rekonstruera förtruppen på intet sätt bortsåg från de objektiva betingelserna. Förvisso kan hans kamp inom Fjärde internationalen så här i efterhand verka lika hopplös som hans kamp i vänsteroppositionen på 20-talet. Men att som Krasso hävda att Trotskij aldrig helt hade anammat den leninistiska organisationsteorin p g a att kampen för en ny international ”aldrig [fick] något fotfäste i väst”³ medan Lenins parti hade säkrat den ryska revolutionens seger, förefaller för oss vara en ganska löjlig slutsats. Glömmer inte Krasso här att ta med de ”objektiva villkoren” i bilden? Vi ska i detta kapitel analysera de djupaste orsaker som ledde fram till uppbygget av ett nytt proletärt världsparti, och mer fullständigt visa helheten i Trotskijs politiska tänkande, ett tänkande som i vissa avseenden stod på en högre nivå än t o m Lenins. Uppbygget av Fjärde internationalen framstår härvid som det högsta uttrycket för den ”överbestämning” av politiken som är karaktäristisk för Trotskijs politiska tänkande från hans första till sista skrifter.

Tredje internationalen hade skapats i den revolutionära offensivens tecken. Det gällde att

1 *Ibid*, s 4-5.

2 Trotskij, *Övergångsprogrammet*, på marxistarkiv.se, s 10.

3 Krasso/Mandel, *Trotskijs marxism — en debattskrift*, op.cit., s 35.

i största möjliga mån utnyttja det sammanbrott av den kapitalistiska ekonomin som kriget hade orsakat, och snabbt förbereda den europeiska arbetarklassen för kampen om makten genom att bygga revolutionära ledarskap som var befriade från den socialdemokratiska ideologi, som under kriget hade förrått arbetarrörelsen. Kampen för världsrevolutionen var den första proletära diktaturens huvuduppgift, och det var endast därför man måste ”hålla ut” i Ryssland, ty enbart den europeiska arbetarklassens seger kunde göra det möjligt att bygga socialismen i Sovjetryssland.

Vår uppgift är att förallmänliga arbetarklassens revolutionära erfarenhet, att avhålla rörelsen från opportunistens och socialpatriotismens orena lögn, att ena krafterna hos världsproletariatets alla verkligt revolutionära partier och därigenom underlätta och påskynda den kommunistiska revolutionens seger över hela världen.¹

Följaktligen kunde bara arbetarpartier som hade rensat sina led från reformister och opportunist, som trodde att man kunde införa socialismen via den parlamentariska vägen, bli delar av detta världsparti, som inte var annat än det internationella uttrycket för de leninistiska organisationsprinciperna.

Kominterns två första kongresser hölls alltså i en atmosfär av förväntningar på att revolutionens seger var omedelbart förestående. Det innebar inte att segern var säkrad, utan att det krävdes ett intensivt *organisatoriskt* och *skolande* arbete för att skapa en förtrupp som var stark nog att leda den revolutionära kampen och säkra maktövertagandet. Härunder måste man ständigt avslöja socialdemokratins reaktionära illusioner och visa att det inte fanns någon medelväg mellan proletariatets diktatur och den borgerliga demokratin, som i och med mordet på Liebknecht och Rosa Luxemburg hade visat sitt verkliga ansikte.

Men på den tredje kongressen tvingades man konstatera en viss nedgång i den revolutionära kampen: De första upproren hade lidit nederlag, och borgarklassen hade hämtat sig från skräck i så stor utsträckning att de kunde stärka sina maktpositioner. Det krävdes alltså en ny strategi, men först måste man lösa ett teoretiskt problem: innebar nederlagen att internationalens program var felaktigt, och hade kapitalet inlett en ny period av organisk utveckling? Var med andra ord, precis som 1848, den europeiska arbetarklassens nederlag ekonomiskt bestämda? Om kapitalismen ännu inte hade ”spelat ut sin roll”, om det fanns utrymme för en ny tillväxt av produktivkrafterna, så var Oktoberrevolutionen av ekonomisk nödvändighet dömd till en snar undergång, eftersom den i så fall hade föregripit det kapitalistiska produktionssättets avgörande nedgång. Men om de europeiska upproren när det kom till kritan krossades av politiska orsaker, då skulle man skjuta upp det slutliga angreppet mot imperialismen och istället förbereda den framtida kampen, utan att därför dra premisserna för internationalens verksamhet i tvivelsmål. Så stod alternativen. För Lenin var det aldrig tal om att ”bygga socialismen i ett land” i en kapitalistisk omgivning. Utifrån dessa teoretiska utgångspunkter inledde Trotskij uppbygget av Fjärde internationalen: det kapitalistiska systemet hade inlett sin dödsstrid, och det var upp till proletariatet att göra slut på den, för att inte riskera att tillsammans med kapitalismen gå under i en världsomspännande syndafloed av aldrig tidigare skådad omfattning. Ur denna synvinkel var huvuduppgiften att skola arbetarmassorna och bygga förtruppen.

Vid Kominterns tredje kongress 1921 anklagades Lenin och Trotskij för att föra en högerpolitik, en försoningspolitik, och för att offra den revolutionära kampen med samma motiveringar som lett fram till NEP. Men i själva verket hade de bara insett att heroisk kamp

1 ”Kommunistiska Internationalens manifest till hela världens proletärer”, **Röda Häften 6/7**, op.cit., s. 42.

inte var nog, utan att det handlade om att segra, och att man därför måste förbereda den nya offensiven noggrant. Det innebar bl a att man måste avslöja socialdemokratins illusioner och vinna arbetarmajoriteten för de bolsjevikiska idéerna. Medlet för detta var en ny strategi i fackföreningarna, som siktade till att omforma den ekonomiska kampen till politisk kamp. Det var detta som gjorde den tredje kongressen till en ”skola i revolutionär strategi”. De materiella förutsättningarna för revolutionen fanns för handen. Man måste nu dra de rätta slutsatserna från nederlagen 1919-20, nederlag som till stor del berodde på att kommunistpartierna vid den tiden mer liknade tendenser än redan bildade och erkända förtrupper, och man måste lära sig konsten att kämpa. Arbetarklassen kunde bara segra om den leddes av en organisation som stod för dess levande historiska erfarenheter, som teoretiskt sett hade generaliserat dessa, och som i varje strid kunde ge en praktisk ledning. Trotskijs enda ”misstag” var alltså att han aldrig övergav dessa principer, som han tillsammans med Lenin hade utarbetat under Kominterns fyra första år.

Förvisso hade betingelserna ändrats när Trotskij 1938, efter mycket tvekan, inledde byggandet av den nya internationalen. Men jag ska försöka visa att denna nyorientering av hans politiska kamp ändå var teoretisk riktig, även om den, med Deutschers ord, under lång tid var ett ”Sisyfos-arbete”.

I **Övergångsprogrammet** skrev Trotskij:

Allt tal om att de historiska förutsättningarna ännu inte har 'mognat' för socialismen är antingen en produkt av okunnighet eller medvetet bedrägeri. De objektiva förutsättningarna för den proletära revolutionen har inte bara 'mognat'; de har börjat ruttna en aning.¹

Efter den europeiska arbetarklassens nederlag i början av 20-talet hade bolsjevikerna visat att den kapitalistiska ekonomins återhämtning direkt efter kriget var en fiktion, vilket krisen 1920 hade visat. Denna kris hade t o m drabbat USA, trots att detta land hade utnyttjat kriget till att skaffa sig en nyckelposition i den kapitalistiska världsekonomin. Börs krisen 1929 och hoten om ett andra världskrig bekräftade att kapitalismen på intet sätt hade övervunnit sina motsättningar — tvärtom fick kriserna nu ända från början internationell räckvidd, de grundläggande motsättningarna blev allt skarpare, och borgarklassens förslag till politiska lösningar kunde inte leda någon vart. Varken New Deal eller Folkfronten kunde bli en utväg ur den ekonomiska återvändsgränd. Inte heller fascismen, borgarklassens sista kort, kunde göra det, ty den ledde i själva verket närmare en katastrof. Eftersom den stalinistiska internationalen inte insåg detta förde den världsproletariatet från nederlag till nederlag. Det innebar naturligtvis inte att världskapitalismen stod helt utan omedelbara utvägar. Vad det handlade om var att systemet *som helhet* inte kunde utvecklas. 1929 skrev Trotskij i **Den tredje Internationalen efter Lenin**: ”Under perioder av långsam, organisk utveckling kan den subjektiva faktorns roll vara ganska underordnad.” Under denna period var det inte tal om att ”hoppa över stadier”. ”Men så snart de objektiva förutsättningarna har mognat ligger nyckeln till hela den historiska utvecklingen i händerna på den subjektiva faktorn, det vill säga partiet.”² Efter 1923 hade situationen ändrats radikalt: det var inte längre bara arbetarklassen som hade lidit nederlag, utan hela den Kommunistiska internationalen, vars politik hade kommit att dominera över alla andra frågor. Han visade att så var fallet i alla de revolutionära kriser som hade misslyckats (Tyskland, Kina, Spanien, Frankrike). Var detta att sätta upp ett godtyckligt schema för helt olika situationer? Var det att förneka de

1 Trotskij, *Övergångsprogrammet*, op.cit., s 10.

2 Trotskij, *Tredje Internationalen efter Lenin*, op.cit., s 51.

”objektiva villkor” som särskilde varje fall?

Den andra grundläggande aspekten på Trotskijs politik under 30-talet var alltså det nära samband han ständigt påvisade mellan imperialismens stabilisering och internationalens politik. Varje gång arbetarklassen förlorade en position fick borgarklassen ett nytt fäste. ”Politiken, betraktad som en historisk masskraft, släpar alltid efter i förhållande till ekonomin.”¹ Att revolutionens grundläggande, ekonomiska villkor var uppfyllda innebar inte att borgarklassen frivilligt skulle avsäga sig makten. Tvärtom skulle den till varje pris stärka sin förtryckarapparat på både det militära och ideologiska området, i syfte att avvärja det proletära hot som för första gången hade konkretiserats i Sovjetunionen. De subjektiva villkoren var ingen automatisk avspegling av de ekonomiska betingelserna. Den historiska processens olika element — ekonomin, politiken, staten, arbetarklassens kamp — utvecklades inte samtidigt och parallellt. Arbetarklassens medvetande utvecklades inte parallellt med produktivkrafterna, borgarklassen gick inte tillbaka när proletariatet gick framåt. Sambandet mellan de olika elementen var inte så schematiskt och enkelt, det var dialektiskt: ”Den officiella skolastiken är helt oförmögen att förstå att det mellan den mekaniska determinismen (fatalismen) och den godtyckliga subjektivismen finns en materialistisk dialektik.”² Såväl Stalins inrikes- som utrikespolitik svängde oupphörligt mellan dessa två poler. Även om Trotskij ofta tog fel i sina förutsägelser, så är det ändå han som klarast kunnat beskriva den växelverkan som finns mellan ekonomi och politik i en period där den subjektiva faktorn är avgörande.

Ett bra exempel på detta är hans analys av Kina efter tragedin 1927. Så länge kapitalismen inte har störtats fortsätter den att utvecklas på ett eller annat sätt, och den viktigaste slutsatsen av detta illustrerar de politiska konsekvenserna av lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen. Kina var således mycket mer efterblivet och jordbruksbaserat än Ryssland. Men lagen om den sammansatta utvecklingen gjorde att t o m det frö till ett demokratiskt stadium som Ryssland hade genomgått var uteslutet i Kina. Eller för att säga det mer exakt: den *enda* ”demokratiska” diktatur som var tänkbar var Guomindangs diktatur, ett Guomindang som hade skyndat sig att tillintetgöra de kommunistiska styrkor som under förevändning av att det krävdes ett ”block av fyra klasser” hade underordnats dem. ”De objektiva samhällshistoriska orsaker som förutbestämde att den ryska revolutionen skulle leda fram till ’oktober’ existerar i Kina i ännu mer tillspetsad form.”³ Den opportunistiska politiken hade sin grund i en bristande förståelse av den ”ekonomiska determinismen” och dess förhållande till politiken. Men även den ultravänsteristiska äventyrspolitiken hade samma orsak. Upproret i Kanton, som dränktes i blod, var en naturlig följd av den tidigare allianspolitiken med Guomindang, som hade fått god tid på sig att stärka sig på bekostnad av de revolutionära krafterna, vars målsättning förmodades vara att tillsammans med dem utvecklas mot ”demokrati”. Liksom i Ryssland före 1917 gällde det inte om Kina var moget för socialismen eller ej (uppenbarligen var det inte mer moget än det efterblivna Ryssland). Frågan gällde om det var moget för proletariatets diktatur. Stalins grundläggande misstag var att han blandade samman nationalekonomiska överväganden med överväganden av politisk art. Lagen om den ojämna och sammansatta utvecklingen hade ”avgjort” förhållandet mellan ekonomi och politik, och det var detta, och endast detta, som var den nödvändiga utgångspunkten. Förhållandet mellan ekonomi och politik var bara meningsfull i internationell måttstock, i anknytning till världsproletariatets kamp mot imperialismen. Ur denna synvinkel var nederlaget för den kinesiska revolutionen, ett nederlag som hade orsakats av

1 *Ibid*, s 49.

2 *Ibid*, s 163.

3 *Ibid*, s 105.

internationalens direktiv, en tragisk bekräftelse av bolsjevikernas ståndpunkter.

Denna internationella förståelse av förhållandet mellan objektiva och subjektiva villkor gjorde det möjligt att förstå dialektiken mellan världsrevolutionens upp- och nedgångar. Det faktum att man hade inträtt i världsrevolutionens tidsålder innebar inte att de subjektiva villkoren automatiskt var mogna för världsrevolutionen. Stalinisternas grundläggande oförmåga att inse detta förhållande gjorde att de inte kunde avgöra när ögonblicket var inne att göra uppror. Således berodde nederlaget i Tyskland 1923 på att partiet hade tvekat i det avgörande ögonblicket. När man sedan så småningom bestämde sig för att göra uppror var massorna inte längre mogna för det. En liknande process ledde fram till nederlaget i Kanton. Utan att förbereda de kinesiska massorna, och utan att de hade något verkligt revolutionärt ledarskap, tvingade man dem plötsligt att svänga: ”Ett verkligt revolutionärt ledarskap kan inte utvecklas om det inte inser att vår epok är en epok av tvära kast och skarpa svängar.”¹ Ingen förstod detta bättre än Lenin. Det visade han i juli 1917, under den ryska revolutionen, och än mer vid internationalens tredje kongress, där han inte tvekade att inta en ”höger”ståndpunkt och förklarade att de subjektiva villkoren ännu inte var mogna för ett stormangrepp mot kapitalismen. Men när det uppstod en verkligt revolutionär situation måste man vara beredd att utnyttja den chansen.

Detta var den djupaste innebörden i Lenins taktiska smidighet: att utveckla en strategi för den konkreta situationen utan att förlora slutmålet, den proletära revolutionens seger, ur sikte. Denna ”realpolitik” hade ingenting gemensamt med Stalins påstådda ”realism”, som fick sin logiska konsekvens i den ”fredliga samexistensen” efter Andra världskriget, när det föreföll som om kapitalismens stabilisering slutligen hade bekräftats. Lenin och Trotskij handlade utifrån en korrekt förståelse av epokens grundläggande tendens. *Verkligheten är hård mot teoretiska misstag*, och eftersom Stalin inte vägledades av strikta proletära principer svängde han allt efter omständigheterna än till höger och än till vänster. För honom var teorin inte längre en ”vägledning till handling”, utan ett sätt att efterklokt rättfärdiga den ena eller den andra politiska inriktningen. ”För närvarande”, skrev Trotskij 1929, ”vägleder man inte Kominterns ideologi, utan den tillverkas på beställning. Teorin har upphört att vara ett verktyg till kunskap och framsynthet, och har istället blivit ett administrativt tekniskt instrument.”²

På detta sätt användes teorin om ”socialismen i ett land” och stadieteorin när Kominterns opportunistiska politik behövde rättfärdigas. Givetvis var denna teoretiska empiricism endast en återspeglning av den isolerade Sovjetregimens inre motsättningar. Men i kraft av det byråkratiska greppet över samtliga länders kommunistpartier var det också det bästa ideologiska medlet för att avleda massorna från den revolutionära kampen. En international som var ett redskap för ”socialismen i ett land” var en självmotsägelse. Därför var den heller inte längre en revolutionär kraft, utan den bästa garanten för den återvändsgränd som det ryska kommunistpartiet hade hamnat i. Genom att tjäna partiets omedelbara intressen undergrävde den dem på lång sikt, eftersom sovjetstatens enda sätt att övervinna sina motsättningar var att utvidga det socialistiska lägret.

Komintern hade gjort sig till en direkt politisk agent för kapitalismens stabilisering. USA hade uppnått hegemoni inom den internationella imperialismen. Men denna stabilisering var bara ytlig, och berodde på politiska misstag och inte ekonomisk nödvändighet. Det var därför inte det minsta ”idealiskt” att mänsklighetens kris kunde reduceras till en kris för det revolutionära ledarskapet. Uppbygget av en ny international var teoretiskt rättfärdigat. 1929

1 *Ibid*, s 147.

2 *Ibid*, s 136.

vägrade Trotskij inleda arbetet med denna uppgift. Han var fullt medveten om att det krävdes mer än en ny fana och nya slagord för att skapa en ny inflytelserik revolutionär pol. Han visste att världsproletariatet fortfarande erkände den international som Lenin hade skapat som sin egen, trots att den hade övergivit sina målsättningar. Den avgörande historiska händelse som fick honom att lansera iden om den Fjärde internationalen var Hitlers makttillträde 1933. 1928 hade Komintern deklarerat att man hade gått in i en ny revolutionär period, och att den annalkande kapitalistiska krisen innebar dödsstöten för ”stabiliseringen”. Kommunistpartiet tvingades gå på offensiven, vilket i Tyskland fick till resultat att socialdemokratin förklarades som huvudfiende. Därmed var nazismens uppsving, som med Trotskij's ord var ett ”uttryck för kontrarevolutionens förtvivlan”, säkrad. Inte ens efter nederlaget 1933 botades Komintern från sin otroliga blindhet. Trotskij utfärdade den ena varningen efter den andra. När Komintern således förklarade att Hitlers valseger var betydelselös, och därmed vägrade inse att detta strategiska nederlag skulle göra den tyska arbetarklassen hjälplös och förlamad för många år framåt, beslutade sig Trotskij: efter ett sådant förräderi var det dags att återuppbygga internationalen på en ny grundval: ”En rörelse som inte vaknar när fascismen dundrar fram, och som fogligt underkastar sig sådana kränkande handlingar från byråkratin sida, demonstrerar därmed att den är död och att ingenting någonsin kan återuppväcka den.”¹ Därefter var det för sent att tala om en ”enhetsfront”. Återuppbygget av en ny international måste ske under sämsta möjliga förhållanden, men det var den enda möjliga utvägen.

Det fanns ingen voluntarism i Trotskij's beslut. Den analys han utvecklade på 30-talet var ytterst komplicerad. Han kunde t ex visa att nederlaget för Stalins international inte innebar att Sovjetunionen hade upphört att vara en arbetarstat som ovillkorligen måste försvaras mot kontrarevolutionens attacker. Det var inte byråkratin man skulle försvara, utan den sociala bas som skapats av Oktoberrevolutionen. Trotskij övergav aldrig denna ståndpunkt. Han befann sig i en mycket besvärlig situation: å ena sidan hade stalinismens och reformismens sammanlagda inflytande fått massorna att överge sina mål; å den andra hade större delen av oppositionen slutit upp kring Stalin, och därmed försvagat hans ställning avsevärt. Den stalinistiska byråkratin hade lyckats framställa sig som marxismen-leninismens sanna arvtagare. För att kunna förstå alla nyanser i Trotskij's analys, och för att under en så sammansatt period kunna bryta med de existerande kommunistpartierna och Komintern, krävdes en mycket dialektisk förståelse av situationen. Så mycket mera som ”trotskismen” framställdes som Sovjetunionens och därmed kommunismens fiende.

Trotskij upplevde förtruppens avskiljande från massorna mycket starkare än Lenin. När Lenin kämpade för att bygga bolsjevikpartiet var det nödvändigt att frigöra det ryska proletariatet från småbourgeoisins inflytande och omvandla dess spontana klassmedvetande till politiskt medvetande. När Trotskij, efter att under lång tid ha övervägt problemets alla sidor, inledde uppbygget av Fjärde internationalen, var massorna genomsyrade av en stalinistisk ideologi som var mycket svårare att bekämpa än en direkt borgerlig ideologi. Byråkratin, som hade frigjort sig från basens kontroll, hade utvecklat en ideologi som var objektivt kontrarevolutionär. Men den utnyttjade massornas okunnighet och sin ställning som beskyddare av Oktoberrevolutionens sociala arv till att befästa sin egen ställning och fullständigt undertrycka massorna. Den nya förtruppen hade således en dubbel funktion: dels att bekämpa socialdemokratins inflytande, som genom sin reformism gjorde sig till garant för borgarklassens herravälde, och dels bekämpa den stalinistiska ideologin, som hävdade att den var den helgonförklarade leninismens arvtagare. Dessutom gjorde arbetarklassens nederlag i Tyskland,

1 Trotskij, ”Det är nödvändigt att bygga upp kommunistpartier och en international på nytt”, i *Kampen mot nazismen i Tyskland* på marxistarkiv.se, s 285.

Spanien och Frankrike det ännu svårare för de utmattade massorna att förstå varför det krävdes en grundläggande revidering av alla de ”teorier” som användes för att lugna dem. Just bedömningen av Sovjetunionens karaktär och politik gjorde det svårt att skapa en stark revolutionär pol. Trotskij ville inte samla besvikna och desillusionerade personer kring sig, utan ville ha personer som utan att förfalla till schematism kunde förstå epokens motsättningar. Massorna lyssnade inte till Fjärde internationalen, och det var där dess grundläggande svaghet låg, ty om denna period av åtskiljande förlängdes skulle den bli en källa till konservatism. Men av detta kan man absolut inte dra slutsatsen att Trotskij var ”sociologist”. Mer än någon annan klargjorde han den dialektiska process varigenom upprorets ”subjektiva villkor” först uppkommer och sedan försvinner.

Fjärde internationalens mål var inte att omedelbart störta den existerande samhällsordningen, utan att förbereda en förtrupp som kunde vinna massorna för den internationella revolutionen, oavsett vilka direktiv som kom från Moskva. Den nya organisationen måste därför delta i massornas dagliga kamp, samtidigt som den förberedde dem på den revolution som ”de objektiva villkoren” gjorde mycket påträngande. Det var därför Trotskij lade fram ett program av *övergångskrav*, som via arbetarklassens fackliga krav skulle förbereda den för sin politiska kamp. Lukacs hade skrivit: ”...den mycket skarpa organisatoriska separationen mellan det medvetna avantgardet och de breda massorna [är] endast ett moment av hela klassens enhetliga men dialektiska utvecklingsprocess, av klassmedvetandets utveckling.”¹ Fjärde internationalens objektiva grundval var den stalinistiska internationalens misslyckande, som hade lett världsproletariatet från nederlag till nederlag. Ur denna synvinkel var den ingen konstgjord skapelse. Men stalinismens byråkratiska och ideologiska grepp var så starkt att det blev mycket svårare att förankra den nya organisationen inom arbetarklassen än vad t o m Trotskij hade trott. Men den senaste historiska utvecklingen visar, att även om Trotskijs förutsägelser var felaktiga, så var hans historiska och politiska perspektiv i grund och botten korrekta.

Som Deutscher skriver var internationalismen själva grundvalen för Trotskijs tänkande. Det var därför han ända från början strävade att bygga den nya organisationen i internationell skala. Som ett resultat av den stalinistiska politikens misslyckande ändrades styrkeförhållandena på det ekonomiska och politiska planet till proletariats nackdel. Den stalinistiska politiken var dessutom själv ett resultat av de motsättningar som uppstod i det efterblivna land som hade blivit först att genomföra den proletära revolutionen. När det kommer till kritan var det arbetarklassens och dess revolutionära ledarskaps svaghet som var orsaken till Rysslands fortsatta isolering. Och anledningen till att Sovjetunionen kunde överleva mellankrigsperioden var att kapitalismen skakades av kris efter kris. Objektivt sett var situationen fortfarande revolutionär. Endast genom att på grundval av den nya internationella situationen utveckla en strategi och bygga en ny världsorganisation som kunde genomföra denna, var det möjligt att komma ur denna återvändsgränd. Det faktum att denna organisation under lång tid har varit svag är mindre viktigt än den teoretiska analys som låg till grund för dess bildande. 1929 skrev Trotskij ”Stabiliseringen uppstod inte ur tomma intet. Den är inte frukten av en automatisk förändring av den världskapitalistiska ekonomins levnadsbetingelser. Den är resultatet av en ogynnsam förändring av de politiska styrkeförhållandena mellan klasserna.”² Uppbygget av den Fjärde internationalen var den direkta politiska konsekvensen av denna grundläggande tes.

1 Lukacs, **Historia och klassmedvetande**, op.cit., s. 430.

2 Trotskij, *Tredje Internationalen efter Lenin*, op.cit., s 138.

Avslutning: "Trotskismens" teoretiska framsteg.

Totalitetskategorin, helhetens allsidiga, bestämmande herravälde över delarna utgör det väsentliga i den metod, som Marx övertagit från Hegel och omskapat till grundvalen för en helt ny vetenskap.¹

Skillnaden mellan Trotskij och alla hans samtida marxister, inbegripet Lenin, är att han uttryckte den internationella verkligheten genom denna kategori. Totalitetsbegreppet bildar grundvalen för Trotskijs teoretiska syn i mycket större utsträckning än hos Marx eller Lenin. Han utarbetade teorier med vilka man kan förstå världsrevolutionens aktualitet på ett mycket konkretare sätt än vad Marx och t o m Lenin någonsin kunde göra. "Världsekonomin knyter samman länder och kontinenter på olika utvecklingsnivåer i ett system av ömsesidigt beroende och motsättningar. Den jämnar ut de olika stadierna i länderas utveckling samtidigt som den omedelbart ökar skillnaderna mellan dem och skoningslöst ställer ett land mot ett annat. På så sätt blir världsekonomin en mäktig verklighet som härskar över enskilda länders och kontinenters ekonomiska liv."²

I Trotskijs skrifter finner vi det klaraste teoretiska uttrycket för imperialismen som det kapitalistiska produktionssättets organiska internationella verklighet, som en totalitet där helheten betingar delarna. Den uttrycks i lagen om den sammansatta utvecklingen. Den stalinistiska skolan grundade sin internationella politik på en avgudadyrkan av lagen om den ojämna utvecklingen, vilket kom till uttryck i både teorin om socialismen i ett land och stadieteorin. Man hävdade att Trotskij stod för den vanvettiga teorin, att eftersom villkoren överallt var " mogna", så måste revolutionen äga rum samtidigt i alla länder, vilket uppenbarligen var omöjligt. Men det är i teorin om den permanenta revolutionen som den dialektiska strukturen i Trotskijs tänkande visar sig i all sin komplexitet. "Hela det sätt att ställa frågan som skisserats ovan härrör ur den revolutionära processens dynamik. Den internationella revolutionen betraktas som en sammanflätad process som inte kan förutsägas helt och hållet, i vilken ordning den kommer att uppstå, men vars övergripande historiska konturer är helt entydiga. Utan att förstå detta går det inte att anta en riktigt politisk inriktning."³

I och med att det kapitalistiska produktionssättet sprängde nationsgränserna, spred det i varierande form sina grundläggande motsättningar över hela världen. Det var Trotskijs förståelse av hur ekonomin fick allt att hänga samman som gjorde honom till världsrevolutionens teoretiker. Världsrevolutionens dialektik var ett fenomen i tid och rum, ty ett framsteg eller en revolution i någon sektor satte systemet i sin helhet i rörelse framåt. På samma sätt fick varje misstag i den revolutionära strategin konsekvenser för hela världen.

Eftersom hela det imperialistiska systemet hade inlett sin dödskamp och nedgång, och eftersom det hade gjort alla länder fullständigt beroende av varandra — om än på ett så motsägelsefullt sätt att enandet och utjämnandet av världsekonomin skedde med mer våld och krampryckningar än under någon tidigare epok — så hade världsrevolutionens tidsålder inletts. Den trotskistiska teorin tog därför formen av en *politisk helhetsteori*. Under imperialismens epok uttrycktes ekonomins dialektik direkt i politikens dialektik. Just p g a att Trotskij betraktade världen som en sammanhängande helhet kunde han visa att den politiska nivån dominerade i den nya historiska fas som mänskligheten trätt in i. Därför kunde Trotskij befria den marxistiska teorin från alla gradualistiska, positivistiska och mekaniska avvikelser som

1 Lukacs, **Historia och klassmedvetande**, op.cit., s. 71.

2 Trotskij, *Tredje Internationalen efter Lenin*, op.cit., s 11.

3 *Ibid*, s 16.

samlats kring den — och som Lenins **Materialismen och empiriokriticismen** ännu var präglad av. Trotskijs uppfattning av den sammansatta utvecklingen gjorde att han kunde förklara förhållandet mellan objektiva och subjektiva villkor som en relation som förmedlades genom en växelverkan mellan det kapitalistiska produktionssättets alla sektorer och dessutom genom själva den revolutionära processen. Det faktum att han insåg att den historiska utvecklingen var dialektisk till både tid och rum fick honom att skriva att ”historien aldrig upprepar sig”. Varje ny händelse betingades av hela den tidigare historien och av omständigheterna. Därför kunde det inte längre uppstå något demokratiskt stadium, både på grund av att världens ekonomiska utveckling gjorde det överflödigt och på grund av att borgarklassen visste att det vore historiskt självmord att ingå en allians med det revolutionära proletariatet och den revolutionära delen av bönderna, om det blev en allians där de sistnämnda var politiskt dominerande.

Trotskijs politiska teori utgör ett levande element i den revolutionära teori och praktik som växte fram under den epok som inleddes av Oktoberrevolutionen. Det finns än idag ingen teori som går upp mot den. Det går inte längre att skissera ett politiskt perspektiv utifrån rent ekonomiska teorier. Politiken är ett direkt uttryck för de internationella ekonomiska och sociala motsättningarna. Trotskijs storhet låg i att han teoretiskt utvecklade och uttryckte marxismens och leninismens principer. I sin **Dagbok i exil** från 1935 kunde han därför skriva, att det var då, mitt under den stalinistiska degenerationens höjdpunkt, som han var oersättlig. ”Om jag inte hade varit närvarande i Petersburg, så hade Oktoberrevolutionen ändå ägt rum — *under förutsättning att Lenin hade funnits där och lett den.*” Samma sak gällde för de besvärliga åren 1917-21. Men efter Lenins död var det bara han som kunde ”beväpna den nya generationen med revolutionära metoder över huvudena på ledarna för Andra och Tredje internationalen.” Han tillade: ”För att garantera tronföljden behöver jag ytterligare minst fem års oavbrutet arbete.”¹ Det är således uppenbart att Trotskij inte hade några illusioner om de svårigheter som väntade honom i hans nya uppgift. Förföljelserna mot honom förhindrade honom att ägna sig så helhjärtat åt sin uppgift som han skulle ha velat. Men trots sin otacksamma ställning lyckades han inte bara försvara bolsjevismens landvinningar, utan också utveckla dem i ljuset från de nya situationer som uppstått, och skapa de första elementen för att ånyo förverkliga dem i handling. Utan att förneka sina principer lyckades han överleva de subjektiva och objektiva villkor som besegrade honom. Han använde tvärtom dessa principer för att förklara händelseutvecklingen, medan långt mindre farliga situationer hade knäckt så framstående teoretiker som Bernstein, Plechanov och Kautsky.

Stalinismens seger hade hos Trotskij oundvikligen lett fram till en uppdelning mellan teori och praktik. Det är alltså helt meningslöst att kritisera ”trotskismen” för att vara ineffektiv, att säga att Trotskij besegrades på grund av att hans teori och politisk linje var felaktig. Mer än någon annan var Trotskij förmögen att förklara orsakerna till att Stalin för en tid lyckades fjärma honom från den politiska scenen. Och han förklarade det på ett *dialektiskt* sätt, utifrån helhetens och inte fatalismens synvinkel.

Med undantag för Lukacs och Gramsci är Trotskij den siste som gav något betydande bidrag till den marxistiska teorin, och den har inte utvecklats sedan dess. Trotskij utvecklade de element som kan användas för att finna en utväg ur denna teorins fattigdom. Det är därför intressant att konstatera, att de ”teoretiker” som har varit oförmögna att frigöra sig från den stalinistiska revisionismen har övergivit det simpla skvallret för att istället ge sig in på den ”teoretiska” polemikens område. Förvisso har Leo Figuéres skrift ”Trotskismen denna antileninism”² inte mycket nytt att tillägga. Den står kvar på de gamla beskyllningarnas nivå:

1 Trotskij, **Diary in Exile**, London 1958, s ?.

2 Leo Figueres, **Le trotskisme et antileninisme**, 1969.

”hoppas över stadier, underskattar bönderna...” Men när dessa den döende stalinismens försvarare försöker ställa Trotskij i principiell motsättning till Lenin, så kommer de att bränna fingrarna. De grundläggande ”trotskistiska” principernas återuppvaknande är ingen slump. Att den nya förtruppen känner igen sig själv i Trotskij beror på att endast hans teorier kan förklara imperialismens våldsamma dödskamp, revolutionens uppdykande och karaktär i ”tredje världen”, revolutionens dröjsmål i de utvecklade länderna, och även stalinismen. Det stalinistiska experimentets historiska misslyckande har präglat hela arbetarrörelsen. Teorin klarade sig inte undan detta sammanbrott: stalinismen gjorde leninismen till en fördunklande teori, och ersatte den med en ytterst förvrängd och schematisk teori. De professionella intellektuella som sysslar med att upphöja den till en evig sanning har idag stora svårigheter att förklara vår epoks grundläggande tendenser. Den stalinistiska teorin består av ofelbara dogmer, som grundas på abstrakta hänvisningar ryckta ur sitt sammanhang. Den har blivit en mekanisk vulgärmarxism som missbrukar begreppet ”dialektik” och stöder sig på den marxistiska teorins sämsta texter: exempelvis de ”anor” som går från Engels **Naturens dialektik** och Lenins **Materialismen och empiriokriticismen** för att mynna ut i Stalins **Om den dialektiska och den historiska materialismen** och ordförande Maos **Filosofiska skrifter**.

De samhällspolitiska styrkeförhållandena i internationell skala har återigen vänt till revolutionens förmån. Ur den ekonomiska nödvändighetens synpunkt har de faktiskt varit det hela tiden. Men i och med att stalinismens politiska och teoretiska struktur bryter samman kommer de ”subjektiva villkoren” att kunna utvecklas till revolutionära krafter. Samtliga revolutioner sedan Andra världskriget har ägt rum mot Stalin och hans efterföljares vilja: det räcker att påminna om den kinesiska revolutionen. På senare tid har vi den kubanska revolutionen och kampen i Latinamerika, som även de har utmanat SUKP:s politik. Härmed är betingelserna de rätta för att både historiskt och *teoretiskt* ”rehabilitera” Trotskij. Mer än någonsin är teorin om den permanenta revolutionen den teoretiska ram som gör det möjligt att förstå periodens dialektiska sammansattighet. Därför var Trotskijs insats varken en symbol eller en illusion, och inte heller gjordes den förgäves. De revolutionära krafternas uppsving över hela världen är den mest slående bekräftelsen på hans ståndpunkter. De som baktalar trotskismen som en *gammal* teori, som en ideologi som tillhör en svunnen tid, har inte mer än de som kallar den en i grunden felaktig teori förstått vad en teoretisk tradition och dess förhållande till historien innebär. De glömmer att teorin precis som revolutionen ibland — och ofta länge — måste gå under jorden. *Men också teorin är som vår gamle vän mullvaden.*

(Översättning: Göran Källqvist och Margaretha Edwardsson)

Granskad och mindre redaktionella förändringar gjorda, nov -06, jan -09, jan -16, och juni -17 G Källqvist.)